

**БОЖЕСТВЕННА ЛІТУРГІЯ
СВЯТОГО ІВАНА ЗОЛОТОУСТОГО:
взірець перекладу**

*Український переклад з грецької і церковнослов'янської мов
о. д-ра Микола Комара
Редакція, коментарі та підготовка до друку
Андрія Ясіновського*

Нижче подана стаття о. д-ра Миколи Комара має не тільки наукове, але й історичне значення. Автор народився 1916 р., закінчив семінарські студії у Львові в 1939 р. і докторські в 1947 р. у Страсбурзі. Кінець Другої світової війни застав його в Австрії, звідки він згодом виїхав на душпастирське служіння до Канади.

Пропонований переклад Божественної Літургії не тільки звертає увагу на різні проблеми богословської лексики, семантики тощо, але й свідчить про стан української мови і мовного питання в добу ревнителів українського богослов'я в міжвоєнний період в Галичині та повоєнний час у діаспорі.

Очевидно, мова міняється; крім цього існують різні філософії перекладу, а тому сучасний перекладач в Україні не погодиться з різними пропозиціями о. д-ра Комара. Ці пропозиції намагаються максимально усучаснювати літургійну мову, а сьогодні в Україні часто завважуємо протилежну тенденцію. Оскільки переклад о. Комара не враховує музичного аспекту цих текстів, як також і багатьох поетичних їх вимірів, він носить характер інтерлінеарного посібника. Втім, завданням науки є ініціювати дискусію. За спонуку до неї, яку дає нам 92-літній вихованок Митрополита Андрея Шептицького та Патріярха Йосифа Сліпого з далекої Канади, редакція збірника *Καλοφωνία* висловлює щире подяку.

А дискусія вже почалася. Викладач грецької мови Українського Католицького Університету та член редколегії збірника *Καλοφωνία* д-р Андрій Ясіновський пропонує деякі зауваження до перекладу о. д-ра Комара. Ці кільканадцять приміток позначено астериксом та літерами А.Я. — на протилежність до приміток о. Комара, які, як звичайно, позначено цифрами.

Бажаємо, о. д-рові Комарові дальшої наснаги та міцного здоров'я щоб редакція збірника *Καλοφωνία* ще мала приємність та честь помістити його відповіді на зауваження д-ра Андрія Ясіновського.

Редакція

Передмова

Проблема мовного перекладу є давньою, як давньою є невідома нам первісна людська мова, яка згодом диференціювалася і поділилася на різні людські говори. Первісною мовою індоєвропейських слов'янських племен була спільна праслов'янська, пізніше старослов'янська, з якої згодом виростили знані нам сучасні слов'янські мови. Старослов'янська мова ніколи й ніде не була церковною мовою; вона не мала абетки. Церковною богослужбовою мовою стала лише церковнослов'янська мова, створена на підставі старослов'янських діалектів геніальним умом св. Кирила і записана створеною ним абеткою.

Кирило і його старший брат Методій походили з давнього грецького міста Солуні, яке в той час межувало зі старослов'янськими поселеннями. Володіючи грецькою, вони пізнавали також мову і звичаї слов'ян. Створивши писемну форму церковнослов'янської мови з окремою абеткою, вони взялися до великої довголітньої праці — перекладу Св. Письма і Літургії цією новою мовою. Отож, коли моравський князь Ростислав звернувся до візантійського цесаря Михаїла III з проханням послати до його краю місіонерів, щоб навчали його народ Христової віри його рідною мовою, то патріарх Фотій вибрав і скерував на цю працю у 863 р. солунських братів Кирила і Методія.

У Великій Моравії, в центрі Європи, в половині IX ст. зустрічався в напружених конфліктах християнський латинський Захід із поганським слов'янським Сходом. Отож великі успіхи слов'янських апостолів натрапили на великий спротив латинських єпископів, які оскаржили їх в Римі в ересі за служіння Св. Літургії народною слов'янською мовою. Солунські брати не повертаються до свого патріарха Фотія; вони беруть свої богослужбові книги і їдуть до Риму, щоб там захистити свою працю. Зі собою вони везли мощі мученика папи Климента I, третього наступника св. Петра, що їх вони знайшли під час своєї місійної праці в Херсонесі у Криму. Перед їх прибуттям помер папа Миколай I, на запрошення якого вони приїхали, а його наступник, Адріан II, прийняв їх дуже приязно, затвердивши їхні богослужбові книги і поклавши їх на престолі собору Санта Марія Маджоре. Кирило помер у Римі (14 лютого 869 р.) і похований у церкві св. Климента. А Методія за його місійну працю з новою Святою Літургією, яку папа Іван VIII визнав рівноправною з грецькою і латинською, руположив на архієпископа Моравії і Паннонії з титулом папського легата *ad gentes* (для слов'янських народів). З цим признанням вітали Методія візантійський цесар Михаїл III, патріарх Фотій та й слов'янські князі. У цих історичних подіях початків східнослов'янського християнства на вершинах Церкви виявився приклад щирого церковного екуменізму в збереженні єдності Христової Церкви під найвищим проводом Петрового авторитету.

Логічні літургійні й богословські міркування Кирила і Методія про необхідність народної мови в Літургії і в богослужіннях, їх апостольська візія Христової Церкви в усіх її реальних перспективах, їхня ревність, віра і видатна ерудиція, які призвели до епохального чину введення народної мови в Церкві, глибоко поцінуються й сьогодні. Віруючий люд, який є учасником Св. Літургії, мусить розуміти її мовний зміст. II Ватиканський собор, який ухвалив Констистуцію про Літургію, каже, що Літургія — це «дія Христа-Священика і Його Тіла, яким є Церква», а Катехизм Католицької Церкви стверджує, що це «служба, виконувана народом або для народу». Не інакше розуміння суті і ролі Св. Літургії мали слов'янські учителі, які сповняли свою апостольську працю з насагою апостола Павла, пристосовуючи його навчання — «в Церкві я волю п'ять слів розумом моїм сказати, щоб і інших навчити, ніж десять тисяч слів чужою мовою» (1 Кор. — ціла 14 глава говорить про зрозумілу мову в Церкві, хоч, щоправда йдеться про проблему моління «языками», а не звичайними чужими мовами). Ці глибокі повчання Св. Павла стали для Східних Церков найбільш авторитетними для введення у своїх Церквах народної мови, на протигагу Західній Церкві, яка до II Ватиканського Собору була зв'язана латинською.

Серед великої й важкої місійної праці за несприятливих обставин помер у 885 р. святий Методій. З великим торжеством поховали його в соборі у Велеграді. Його могила не збереглась. На початку минулого століття з ініціативи митрополита Андрея Шептицького колись столичне місто Велеград стало місцем Велеградських конгресів (відбулося сім конгресів до 1939 р.), метою яких було плекання християнської єдності і вчення св. Кирила і Методія.

Після смерті Методія плоди невтомної праці слов'янських апостолів внаслідок воєнних дій між князями Моравії і Регенсбургу (суперечки між Сходом і Заходом) опинилися в небезпеці цілковитого знищення. Але здорове зерно, засіяне їхніми учнями в слов'янських краях Балкан, зокрема в Болгарії, принесло стократний плід. Та найбільш благословенною спадкоємницею Кирило-Методіївського християнства була Київська Русь. Коли Великий київський князь Володимир вибрав віру для свого народу, то з Константинополя він прийняв чудовий обряд, церковний лад і на початках грецьку адміністрацію, але літургійна церковнослов'янська мова, переклади Св. Письма, творів св. Отців, збірники церковного права (Номоканон) і перші священики походили з Болгарії. Треба також прийняти як історичний факт, що учні Кирила і Методія перейшли також на західні слов'янські землі прямо з Моравії. Адже ж коли українські історики вважають, що перша українська єпархія була заснована в Перемишлі вже в IX ст., то ясно, що християнство прийшло туди не з Києва, а прямо з півдня, від учнів слов'янських братів. Церковнослов'янська мова була в Україні протягом довгих століть не лише богослужбовою, а й літературною і відіграла важливу роль для української науки й культури. Поруч з нею розвивалася багата й чудова українська

народна мова, яка, перейшовши важкі історичні періоди лінгвоциду, вживається тепер природно й закономірно, на відміну від церковнослов'янської*.

* * *

Моє священиче служіння я почав із новим церковнослов'янським Служебником, що його видала Священна Конгрегація Східних Церков 1940 р. Рукоположивши мене на священика 1943 р. для Київського екзархату, архієпископ Йосиф Сліпий, тоді правонаступник митрополита Андрея і Київський екзарх (Київський екзархат створено у 1942 р.), подарував мені новий Служебник зі словами: «Це тепер наш офіційний Служебник, до якого наш Митрополит доложив дуже багато праці. З цим Служебником ми вертаємося до часів Берестейської унії, коли ми мали ще свою власну Київську Церкву». А відряджаючи мене сотрудником о. д-рові М. Горникевичу в парафії св. Варвари у Відні, він сказав: «Завершуйте ваші студії і помагайте о. парохів, у чому є потреба — там тепер багато молодих людей, що їх забрали з України на примусові роботи. А що буде далі — Бог дасть!»

З перекладом цього Служебника українською народною мовою я закінчую свою земну мандрівку. Ідея і головні засади перекладу сформувалися в моїй свідомості у тривалих роздумах над літургійним грецьким текстом. Порівнюючи його з українським офіційним текстом, я знаходив неправильний, невідповідний або й цілком хибний переклад, а його українську літургійну мову із залишеними грецькими, гебрайськими, церковнослов'янськими та іншими мовними домішками — непристойною для вжитку в літургійних служіннях найвищої верховної інституції, якою є Українська Церква. У процесі свого перекладу я старався, відповідно до моїх здібностей, вірно відтворити

* Кирило-Методіївська спадщина збагатила Київське християнство ще одним суттєвим елементом — сопричастям як із Царгородом, так і з першопрестольним Римом. Солунські брати були вірні своєму патріархові Фотію, який був тоді в єдності з Римом, але лишилися повністю вірними й римським понтифікам. Своє післанництво, як духовні слуги одної святої Христової Церкви, вони ніколи не заплямували жодним політичним брудом, не служили жодному політичному режимові. За свої святі ідеали вони вписалися в історію Христової Церкви як предтечі справжнього екуменізму і як ревні захисники церковної єдності. У переломну історичну добу, що настала на європейському континенті, вони проявили себе як великі архітектори могутнього духовного мосту єдності між Сходом і Заходом, якого задля політичних цілей без жадливих наслідків не можна було нікому порушувати. За ревну апостольську працю, за любов і пошану рівної гідності кожного народу папа Іван Павло II 30 вересня 1980 р. проголосив їх покровителями Європи. (Перед тим папа Павло VI проголосив покровителем Європи св. Бенедикта, 24 жовтня 1964 р.). Євангельську спадщину св. Кирила і Методія прийняла Київська Русь, яка на Сході Європи стала колыскою християнства для Білоруси й Московії. Зберігаючи вірно цю спадщину, Київська Церква не раз намагалася зберігати мирні стосунки як із західними християнами, так і зі східними. Цієї Христової ознаки вона самовільно ніколи не відкинула.

оригінальний грецький і церковнослов'янський текст чистою українською літургійною мовою і якнайточніше передати його зміст. Це смисл і ціль моєї праці. Втім, це внесок лише одної непокликаної особи.

В основу грецького тексту я кладу неперевершену працю видатного французького літургіста Жака Гоара (Jacobus Goar. *Euchologion sive Rituale Graecorum*, 2 ed. Venetia 1730). Поряд з грецьким текстом, Гоар дає досконалий латинський переклад. Цю працю респектувала Священна Конгрегація Східних Церков при упорядкуванні нашого церковнослов'янського Служебника. Про інші джерельні й допоміжні посібники див. розділ *Джерельна база*.

В перекладі я беру до уваги *літургійний аспект* української мови на відміну від біблійного. Біблія служить пізнанню Бога і Божого об'явлення для побудови нашої віри; вирощуючи віру, вона готує нас до участі в святих Божих Таїнствах. А в Літургії, особливо в Літургії вірних, ми вже, як вірні, Бога вітаємо, славимо, величаємо піснями, стаємо сопричасними Таїнства відкуплення і входимо в життя Божого царства. Тому літургійна мова повинна бути милозвучна, мелодійна, поетична, непрозаїчна, небуденна, святкова, урочиста. Такими властивостями повинні блищати передусім літургійні гимни. Українська мова, яка своєю милозвучністю дорівнює італійській, зі своїм багатством синоніміки може задовольнити ці вимоги. Треба також старатись, щоби текст перекладу своїми складами підходив до прийнятих у нашій Церкві народних і художніх літургійних напівів. Проте — одна заувага, на якій я хочу особливо наголосити — підібраний переклад мусить бути точний і не може змінювати або зменшувати первісного богословського змісту слова або контексту.

Літургійна перекладна праця вимагає багато знання і труду. Треба добре володіти грецькою, церковнослов'янською і латинською мовами, а також, очевидно, сучасною українською, якою робиться переклад. Також дуже бажане знання інших мов, передусім німецької, італійської, англійської і французької, якими вже маємо дуже добрі переклади з грецького Служебника. Для літургійних перекладів Церква повинна скликати Літургійну комісію, у складі якої мають бути добрі мовознавці й богослови, що в результаті мають дати вірний переклад найкращою українською мовою. Такої кваліфікованості, обережності й дбайливості не вимагається для звичайних літературних перекладів.

Беручи до уваги повищі принципи вимоги, я в повній смиренності мушу сказати, що моя праця не є досконалою і вичерпною. Я роблю цей переклад у дев'яностих роках мого життя, працюю сам, з власної ініціативи, без директив моїх зверхників, без жодної поради й помочі мовних експертів, без досконалішого знання сучасної української мови й офіційного правопису в сучасній Україні, без кращих і найновіших біблійних і літургійних словників та інших посібників. Як священик, я вибрав душпастирську працю, уважаючи, що в нашій історичній ситуації вона була й є необхідніша, ніж наукова.

Тож за цими та, може, ще й іншими критеріями можна і треба розцінювати цю мою працю як недосконалу. Проте є важливі причини, через які її треба прийняти і розглянути.

Передусім зрозуміло, що ця праця не є призначена до безпосереднього друку й богослужбового вжитку. Її ціль — вказати ієрархії УГКЦ (та й ієрархії Українських Православних Церков київської традиції) на серйозні проблеми й помилки мовного, літургійного і богословського характеру в Службниках, які з'явилися у зв'язку з історичним переходом Української Церкви з церковнослов'янської на живу українську мову. Моя праця невикінчена; її має викінчити Літургійна комісія згідно з рішенням і планом Патріяршого синоду. Вона є лише типовим зразком і причинком, який вказує, як треба доходити до правильного літургійного перекладу, щоб українська Літургія мала взірцеву українську мову, аби ті, що добре знають українську, ще більше втішалися нею, а ті, що її не знають, не вчилися з Літургії такої, якої вже давно немає в народі, а вчилися і молилися правильною і чистою мовою. З цією метою я насамперед опрацював план і напрямок роботи, поставивши *a priori* виразні методичні принципи, без яких наукова праця була б безуспішною (див. розділ *Методологічні положення*). Літургійна комісія може їх прийняти, змінити або доповнити. За яким планом і якими методами були зроблені дотеперішні переклади Службників, невідомо; про них ніхто ніде не згадує. Мабуть їх не було, бо якщо б були, то в результаті ми мали б сьогодні далеко кращу мову.

З перекладом Службника Божественної Літургії св. Івана Золотоустого наша свята Церква стоїть перед великим історичним завданням — зладити солідні переклади Літургій св. Івана Золотоустого, св. Василя Великого і Передосвячених Дарів, Євангелія, Октоїха, Тріоди, Мінеї, Требника, Акафисника і літургійного перекладу Псалтиря. На таку незмірну працю треба мати наперед добре уложений план, точні й принципові методологічні положення, затвержені Патріяршим синодом. До того ж ця праця повинна проходити спільно і в поєднанні всіх Українських Церков Київської традиції, бо ж у цій співпраці йдеться про наше спільне благодатне добро, і в цих книгах немає нічого, що нас порізняє. Єднаємось Христа ради на свободі, у спільній праці у вільній Україні, щоб нас не роз'єднувала вже більше страшна ворожа неволя, лінгвоциди і гекатомби жертв, спільні в'язниці і спільні могили. Я вірю, що з поєднанням усіх наших сил ця нова епохальна історична праця перекладу богослужбових книг українською мовою у вільній Україні буде доручена не те що Літургійним комісіям, а окремій школі на взір Острозької.

У день свв. рівноапостольних Кирила і Методія, учителів слов'янських,
24 травня 2008

о. Микола Комар

Історичний огляд літургійних перекладів

Переклади службників і богослужбових книг українською народною мовою стали важливою вимогою і проблемою українських Церков упродовж близько 80 останніх літ. Після розвалу Російської царської імперії в Україні утворилась Українська Автокефальна Православна Церква, яка під проводом обраного Київського митрополита Василя Липківського офіційно проголосила перехід на українську мову. Першу Святу Літургію українською мовою в перекладі самого Липківського було відслужено в Миколаївському соборі в Києві 1919 р. Перші українські літургійні переклади робили здібніші священники, які закінчили Київську Духовну Академію і добре знали церковнослов'янську мову. Але ці переклади творилися відокремлено, самовільно, без формуючого і координуючого центру, який керував би цілою працею і подавав би методи, принципи та вказівки, і — що найважливіше — ці переклади не були зв'язані з грецьким текстом. У результаті це приносило суміш української і церковнослов'янської мов, якої є ще так багато і в теперішніх офіційних Службниках.

Згодом УАПЦ сконцентрувала свою діяльність у Польщі під проводом Варшавського митрополита Діонісія (Валединського). З-поміж українських діячів того часу найбільші заслуги у справі богослужбових перекладів має Олександр Лотоцький, професор історії Православної Церкви Варшавського університету, засновник і директор Українського Наукового Інституту, при якому він зложив з добрих мовознавців окрему Комісію для перекладів богослужбових книг під проводом митрополита Діонісія. Комісія переклала і видала: Службники двох Св. Літургій, Часослов, Псалтир, Недільний Октоїх і Малий Требник, які вживалися в українських православних церквах у Польщі, а згодом були перенесені священниками в інші країни українського поселення. Відокремлено і незалежно від цієї Комісії працював Іван Огієнко, професор церковнослов'янської мови Варшавського університету, добрий мовознавець, бібліст, автор багатьох праць, який прийняв ієрейські і архієрейські свячення 1943 р. і з ім'ям Ларіон став архієписком Холмським і Підляським, а в 1951 р. — митрополитом Вінніпезьким у Канаді.

Добрий переклад Службника з грецької виконав проф. Огієнко для відродженої УАПЦ (виданий у Крем'янці на Волині 1922 р. з титулом *Свята Служба Божа*). Цінність цього перекладу полягає в тому, що це, мабуть, перший переклад з грецького оригіналу на живу народну мову в Україні, упорядкований за наперед установленими принципами і з добрим науковим апаратом. Цей переклад мав позитивний вплив на подальші богослужбові переклади, в яких було помітно вже більшу точність і кращу українську мову. Але в цьому Службнику лишилися ще певні архаїзми і церковнослов'янські

залишки, як наприклад: *єдин, Тобі подобає, єси* й інші, які, здається, мала й тодішня українська народна мова. В окремій розділі автор викладає свої методи перекладу українською. Найважливіші: а) щоб переклад був добрий і корисний, він має бути зроблений з грецького тексту; стверджуючи це, автор подає на підтвердження багато прикладів; б) він категорично домагається очищення богослужбової мови від чужих мовних виразів: гебраїських, грецьких, російських та ін.; в) правильно визначає придатність багатої української мови для богослужбового й богословського вжитку. Проте з цим твердженням автор не розглядає і не підносить ніде слів богословського змісту і не пояснює його. Він видалив зі свого Службника багато гебраїзмів — переважно тих, що мають форму множини (на небесах, на висотах), проте залишив у своїм перекладі *на віки віків*, змінивши лише закінчення: *на віки вічні*. Таку «поправку» зроблено і в Службнику УГКЦ з 1987 р., і цей зворот, властивий лише гебраїській мові, закінчує тепер всі наші ектенії і ледве не всі наші молитви.

Свята Служба Божа проф. Огієнка була доброю допоміжною працею для дальших літургійних перекладів його доби, але як літургійний Службник прийнялась лише в православних парохіях у Канаді, доки вони були під прямою юрисдикцією митрополита Іларіона, який постійно поправляв українську мову літургійного тексту і всі зміни впроваджував через окремі бюлетені. Як добрий мовознавець і видатний перекладач Біблії й Літургії, Огієнко працював завжди відокремлено; він не мав учнів і не створив жодної тлумачної школи або комісії, а його окремішній український правопис і нові мовні утворення не прийнялися в українських наукових установах.

Українська Греко-Католицька Церква, яка розвивалася на західноукраїнських землях під Австрією, після пробудження о. Маркіяном Шашкевичем української мови в проповідях і письменстві середини ХХ ст., була дещо стримана щодо введення української мови до церковних богослужінь. Навіть Митрополит Андрей Шептицький утримувався від перекладу Святої Літургії українською, бо був свідомий, що це велика праця, яка вимагає добрих експертів і багато часу, а його увага була звернена на важливіші проблеми Церкви і свого народу. Проте за його апробацією виходили українські переклади церковнослов'янських пісень, молитовників, молебнів, і він радо вітав добрі українські переклади. Два на той час добрі переклади з грецького оригіналу на українську здійснив о. д-р Ярослав Левицький, а саме: *Святе Письмо Нового Завіта* (1931) і *Єрейський Молитвослов* (1933 р.). У 1935 р. вийшла друком *Свята Євангелія Господа нашого Ісуса Христа*, перекладена з грецького тексту о. Михайлом Кравчуком — найкращий український переклад Святого Євангелія до богослужбового вжитку, яким ми могли б добре послуговуватись ще й сьогодні. Були також перекладені українською всі три Святі Літургії, видані в Працях Української Богословської Академії у Львові, але вони не були прийняті до літургійного вжитку. Про них не згадує патрі-

ярх Йосиф Сліпий у передмовах виданих ним Службників після Другого Ватиканського Собору. Правдоподібно, патріярх Йосиф взяв ці переклади з римських архівів за основу своїх службників, але я не маю змоги це перевірити.

70-літня жорстока диктатура російського комуністичного режиму в Україні, що прийшла на зміну царського, принесла цілковиту ліквідацію УГКЦ й УАПЦ. Всі єпископи і кільканадцять тисяч священників стали в'язнями, які по довших муках у тюрмах, на сибірських засланнях і в таборах невілничої праці зникли в безвістях. Подібна доля судилась і мільйонам представників української інтелігенції, свідомих громадян по наших селах і містах, що не могли або не встигли завчасу втекти і вберегтися у західному вільному світі. Українська християнська мартирологія ХХ ст. з мільйонними цифрами жертв Голодомору і лінгвоциду, із вишуканими методами жорстокого й нещадного нищення людських невинних жертв, стократно перевершила мартирологію перших християн. Безпрецедентий в історії Христової Церкви факт, що в той період Російська Православна Церква погодилась стати на службу безбожного режиму не лише, щоб зберегти себе, але й щоби перейняти під своє володіння і юрисдикцію загарбані режимом українські Церкви, їх церковне майно й духовну спадщину. В таких жорстоких переслідуваннях релігійне й національне життя зберігалось в українському підпіллі.

Українська діаспора, яка поселялась у більших країнах вільного світу, зростала упродовж довгих десятиліть, перетворившись на важливий етнічний чинник у демократичних державах, які її прийняли, і стала великою поміччю для відродження поневоленої України. Зі своїх заробітків вона плекала свої родини, формувала власне організаційне громадське життя, будувала українські церкви, школи, а в суспільному житті досягнула високі державні позиції. Та найбільшим її досягненням є те, що вона завершила своє релігійне й церковне життя у власні єпархії і митрополії під проводом власної ієрархії і духівництва.

У таких сприятливих обставинах поза межами України вирішувалося питання української мови в церковних відправах. УГКЦ з цим знову не спішила; вона запровадила лише читання Апостола і Євангелія по-українськи. Від 1942 р. УГКЦ почала дотримуватися нового церковнослов'янського Службника, впорядкованого за старанням Митрополита Андрея Шептицького Священною Конгрегацією Східних Церков 1940 р. Цей Службник ліг в основу всіх подальших перекладів і є предметом цієї моєї праці. Остаточна зміна сталася після Другого Ватиканського Собору, коли до Риму приїхав звільнений з радянських тюрем Митрополит Йосиф Сліпий. У 1968 р. він створив Між'єпархіяльну Літургійну Комісію під особистим проводом і плануванням, яка за рік мала вже переклад Літургії Івана Золотоустого, а згодом — Літургії Василя Великого, Передосвячених Дарів, Требник, Апостольські Читання на неділі і празники, молитовники й інші книги. Окрему Літургійну Комісію

мали оо. василіяни, які опрацювали й видали 1990 р. власний Молитвослов, який включає Часослов, Октоїх, Тріюдь і Мінею. Українська мова в перекладі цього Молитвослова відзначається більшою точністю і добірністю. Це найкращий переклад, який ми досі досягнули. Проте в ньому треба би ще виправити кардинальні церковнослов'янські залишки й неточності, вирішити питання літургійного правопису, переставити календар за церковним, а не за цивільним роком і зробити інші виправлення згідно з ладом, який мають усі церковнослов'янські богослужбові книги, видані Священною Конгрегацією Східних Церков. Вірні й священники УГКЦ, а також, як завважає патріарх Йосиф у своїх передмовах до виданих молитовників, і православні вдячно приймали ці переклади і з духовним запалом хвалили Бога рідною мовою. Численні церковнослов'янські залишки, які збереглися в літургійних текстах, нікого не вражали, адже молільники чули їх від свого народження і відчували, що з ними нова літургійна мова зберегла свою святість.

Але згодом почали підноситись і критичні голоси. Переклади роблено нашвидкуруч, члени Літургійної комісії змінювались, працювали епізодично й відокремлено, а найважливіше — не брали до уваги грецького тексту. Це мусів відчутти й сам патріарх Йосиф, бо в 1975 р. звернувся листом до о. Рафаїла Турконяка, якому доручив «перекласти Біблію зі слов'янського тексту для використання в богослужіннях» (див. видання *Острозька Біблія* / укр. переклад ієромонаха Рафаїла. Львів: Українське Біблійне Товариство 2006). Патріарх Йосиф бачив і знав, що для літургійних перекладів треба вернутися до грецької мови Септуагінти, з якої школа князя Константина Острозького, де були добрі знавці біблійних мов, здійснила церковнослов'янський переклад історичної Біблії в 1581 р.*, з якого о. Рафаїл зладив тепер незрівнянний український переклад. Службник Літургії Івана Золотоустого, виданий патріархом Йосифом, перевидав 1987 р. із деякими змінами патріарх Мирослав-Іван Любачівський з паралельним англійським текстом, затвердженим Священною Конгрегацією Східних Церков. Проте на Патріарших Синодах УГКЦ почали частіше виринати питання підготовки нового перекладу офіційного Службника.

З точки зору мови сучасні літургійні Службники обох наших Церков — Православної і Греко-Католицької — немов поєднались у своїх однакових недоліках: вони не віддзеркалюють чистої української мови, не мають правильного перекладу важливих слів і не зберігають точного богословського змісту. Отож прийшов найсприятливіший час, щоб у вільній українській

* Редактори Острозької Біблії взяли за основу текст слов'янської т. зв. Геннадіївської Біблії, перекладений з Вульгати, і виправляли його за Септуагінтою *єлико мощно*, усвідомлюючи неможливість досягнути повної адекватності грецькому текстові (див. Я. Исаевич. История издания Острожской Библии // *Острожская Библия*: Сборник статей. Москва 1990, с. 7) (А.Я.).

державі вільні Українські Церкви, вирощені в київській обрядовій традиції, спільно випрацювали авторитетний переклад Службника нашою спільною і рідною українською мовою. Адже мова є основним животворчим чинником існування нації, суверенної держави та її Церкви, а Свята Літургія рідною мовою — могутнім засобом проповідування її віри, духа і найсвятіших Божих і людських ідеалів.

Джерельна база

Перекладач, який має відповідне знання грецької, церковнослов'янської, латинської, української, а також інших мов, мусить оточити себе необхідними допоміжними джерельними посібниками, без яких не можна досягнути доброго й правильного перекладу. Ось найпотрібніші для перекладу нашого офіційного церковнослов'янського Службника:

а) *Jacobus Goar. Euchologion sive Rituale Graecorum*, editio 2. Venetia 1730. Це найкращий твір видатного французького літургіста домініканця Жака Гоара. Поряд із грецьким текстом автор подає досконалий латинський переклад. Гоар сам не пояснює літургійного тексту, але подає до нього історично-критичні зауваги різних візантійських літургійних перекладачів, які стали цінним джерелом для історичного і наукового пояснення Літургії св. Івана Золотоустого. Ці пояснення стали основою для історично-догматичного твору про Літургію російського літургіста Івана Дмитрієвського, як і для твору українського майстра слова Миколи Гоголя, автора *Роздумування про Божественну Літургію*.

б) *Novum Testamentum Graece et Latine*, post Alfred et Erwin Nestle, вид. 27. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1993. Це видання має паралельний латинський текст *Nova Vulgata*, передмову й примітки латинською мовою. Я вживаю ще з моїх студій у Відні *Novum Testamentum Graece et Latine*, curavit et elaboravit D. Eberhard Nestle et D. Erwin Nestle, вид. 12. Stuttgart 1937. Ебергард Нестле, визначний професор німецьких університетів, присвятив усе своє життя студіям і виданням біблійних текстів, які ще від 1904 р. перейняло Британське Біблійне Товариство. Всі найновіші видання Nestle–Aland відзначаються добрим критичним грецьким текстом.

Між Святим Письмом і Літургією здійснюється дивне постійне співвідношення, адже вони походять зі спільного Божого джерела і мають спільну ціль: Святе Письмо, Богом натхненне Слово, для повчання й розуміння Божих об'явлених правд, а Свята Літургія відкриває і здійснює Божий лад нашого відкуплення (οἰκονομία) і нашого освячення в Євхаристійній Жертві, яку постійно приносить Сам Ісус Христос за наше спасіння. Звідси біблійні і літургійні переклади можуть візуально різнитися; біблійний текст може зберегти гебраїзми й еллінізми (Британське Біблійне Товариство ставить це як вимогу), а літургійний текст мусить бути молитовний, очищений від чужих мовних впливів і викінчений чистою народною мовою. Проте жоден

переклад не може невідповідним виразом знецінити богословський зміст і яку-небудь об'явлену правду християнської віри.

в) Найновіші видання грецьких біблійних словників Нового Завіту англійською, німецькою, італійською, французькою, російською та іншими мовами. Тут треба підібрати найвідповідніші видання. Дуже добрий грецько-англійський словник: *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, by F. Wilbur Gingrich and Frederick W. Danker, 2-е вид. Chicago 1979, який є перекладом і пристосуванням до німецького Walter Bauer. *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*, 5-е вид. Berlin 1958.

Також треба вибрати відповідний церковнослов'янський словник українською або російською мовами, найновіший тлумачний словник української мови, а також іншо-мовні словники, які допоможуть скористатися новішими перекладами Святого Письма іншими народними мовами. Помічними можуть бути також біблійні конкорданції, особливо коли вони зроблені й достосовані до точно визначеного видання Святого Письма.

Літургійна комісія патріяршого рівня повинна мати окреме приміщення, в якому всі ці й інші наукові засоби були б вільно розміщені для праці членів комісії. Бажано, щоб Патріярший Синод випрацював окремий Правильник Літургійної комісії. Члени комісії могли б працювати також і приватно, але необхідним є, щоб вони періодично сходилися на спільні сесії і обговорювали опрацьовані літургійні тексти під керівним проводом уповноваженого єпископа (пор.: ККСЦ, кан. 656, §1; 657 § 2–4; 655 §1; також *Конституція про Святу Літургію*, 4 грудня 1963).

Методологічні положення

Українська літургійна мова в Українських Церквах повинна перевершувати своєю якістю, властивостями і призначенням звичайну народну, літературну і навіть біблійну, бо ж цією мовою ми говоримо до Бога, ми молимося, ми співаємо, ми прославляємо Бога в чудових гимнах, різними гласами, напівами і мелодіями, що їх авторитетно вводила Свята Церква в минулі віки. І подібно, як за церковним ладом священнослужителі не можуть служити Св. Літургії у своїх звичайних одежах, а мусять одягатись у спеціальні чисті й світлі церковні ризи і як для цього торжества прибирається увесь храм, так і наша літургійна мова мусять бути чиста, свята, зрозуміла, точна, ясна, богомільна, щоб, просвічуючи своїм правильним змістом, «наблизити саму Літургію до розуму і серця кожного Христового вірного». Бо ж «ці літургійні тексти є освячені віковою традицією і є твором святих, богоговійних богословів і мистців слова; тому вповні заслуговують на те, щоб їх якнайвірніше передати живою мовою» (Передслово патріярха Йосифа до *Читань Апостольських*, Рим 1969).

Опрацювання якнайвірнішого перекладу живою мовою вимагає, щоб перекладацька праця відбувалася за точними, наперед встановленими правилами, які мусять бути послідовно і постійно дотримані в усіх богослужбових перекладах. Кожне відхилення від прийнятих правил мусять бути належно виправдане.

Методологічні положення, які я визначив для моєї праці як необхідні, не є вичерпні. Науковці Літургійної комісії патріяршого рівня можуть їх доповнити, змінити й удосконалити, оскільки для перекладацької роботи вони необхідні. Адже на них ґрунтується правильність, вірність і цінність богослужбового перекладу.

§ 1. **Літургійні рубрики**, які стосуються способу виконання священних дій, подані в Службнику червоним друком*, в українському перекладі я передаю так само, як у Службнику; вони не вимагають строгого і вірного перекладу, бо це лиш навчальні норми й орієнтаційні вказівки для священнослужителів, які не мають літургійного і богословського змісту. Досконалу компіляцію обрядових приписів і повчань до служіння Вечірні, Утрені і Святої Літургії для Української Церкви випрацювала Священна Конгрегація Східних Церков під назвою *Ordo Celebrationis* (Чин Служіння) у 1944 р. До цього треба ще додати Інструкцію про застосування літургійних приписів Кодексу Канонів Східних Церков, видану Священною Конгрегацією 1996 р. (італійською мовою). Деякі Службники Української Православної Церкви містять при кінці Св. Літургії *Навчальні відомості, як належить чинити відправу священникові та дияконів...* Митрополит Андрей Шептицький передрукував ці відомості зі старих церковнослов'янських Службників у Службнику, виданому у Львові 1929 р. Варто було б ці детальні *Навчальні відомості* видати окремою книжечкою. Всі ці й інші посібники, встановлюють для священнослужителів точні правила й напрямні обрядові норми, як чинити священникові в багатьох випадках, щоб служити Святу Літургію в належній святості, збудити в вірних молитовну увагу й побожність на приношення Євхаристійної жертви та приготувати їх серця до відчуття дійсної присутності Христа Спасителя в цьому святому дійстві. Отож священнослужителі зобов'язані їх добре засвоїти, щоб знати, як чинити в різних, іноді непередбачених, випадках.

§ 2. **Богословський зміст**. Усі богослужбові тексти: молитви й літургійні виголошення священника, усі виголошення диякона, і службові відповіді, й гимни хору мусять бути перекладені з церковнослов'янського, а також і з грецького тексту точно й правильно живою народною мовою, бо за принципом *lex orandi — lex credendi* (правило молитви є правилом віри) і за старим кличем *вєра отъ словєх* в них міститься важливий **богословський зміст**. Адже

* У цій публікації з технічних причин червоний друк замінено сірим (Ред.).

Свята Літургія Східної Церкви, її молитви й гимни, тропарі, апостольські й евангельські читання є також могутнім постійним церковним навчанням християнського вірування. Свята Літургія, в якій з Христом стрічається для нас небо і земля, є незгасаючим світлом віри і невичерпаним джерелом життя. Глибокий богословський зміст мають тихі молитви священика, отоже священик не може без провини пройти повз них тільки зором, щоби звернути свою увагу лише на свій гарний спів. Перекладач мусить бути також уважний, щоби текст перекладу, де тільки можливо, підходив до прийнятих літургійних напівів, створених народом або його мистцями. Але **пріоритетом** завжди є правильний переклад і його вірний богословський зміст, бо невірний зміст перекладу не служить прославленню Бога, і сам спів, хоча б і найкращий, того не заступить. Перекладений текст Службників і богослужбових відправ має мати також правильні наголоси; таке правило було прийняте в давнину для грецької і церковнослов'янської відправ; таким воно лишається й далі для українських перекладів. У моєму перекладі я ухиляюсь від цього, бо це окрема праця, яка вимагає більше часу і кращого знання сучасної української мови та її правопису. Цю редакційну працю повинна зробити Літургійна комісія; я зверну увагу лише на деякі особливіші наголоси.

§ 3. Український переклад офіційного Службника назагал не вживає **розширених форм прикметників**, бо українська народна мова їх не вживає. Розширені прикметникові форми через додання голосних -я, -є, -ю (наприклад, *Пресвятая Богородиця, Многая літа, Святеє*) залишилися у церковнослов'янській та російській народній мовах. Теперішній український Службник зробив тут правильний поступ, але не всюди, бо є ще й залишки (наприклад, *Святеє, Вічная пам'ять*), зокрема в усіх Молебнях і Акафистах (наприклад, *Пресвятая Богородице, спаси нас!*) Вони можуть залишитися лише в поетичних літургійних гимнах і піснях, але не в молитвах і в прямій прозовій формі літургійної мови або співу.

§ 4. Значну несумісність у наших літургійних текстах вносять **гебраїзми**. Відомо, що первісні літургійні тексти були писані гебрайською або спорідненою з нею арамейською мовою. У первісні християнські богослужби введено багато готових текстів зі старозавітних синагог, як от молитви, читання Святого Письма, псалми, пісні, писані гебрайською для первісних християн — євреїв. Вони були вжитку апостолів (також євреїв), і, наче свята спадщина, легко ввійшли до церковного вжитку в пізніші століття. Вони також увійшли до всіх перекладів: до грецької Септуагінти, латинської Вульгати, церковнослов'янських перекладів, а за ними — і до живих народних мов. Гебрайська мова переважно окреслює великі, важко зрозумілі абстрактні поняття через повторення того самого слова. Ось приклади: про небо — *небеса небес*; про вічність — *віки віків*; про спадкоємство — *сини синів* та ін.

Сучасні переклади народними мовами вже не мають гебраїзмів, бо, перше, модерні мови дуже багаті і, по-друге, майже всі гебраїзми не мають богословського смислу. Тож з українських богослужбових текстів їх треба безжалісно усунути. Лише кілька гебрайських слів — *амінь, Саваот, осанна, алилуя* — лишилися як унікальні мовні шедеври не лише в релігійному семітському й християнському світі, але й у різних мовах і культурах світу. Вони лишаються і в нашій Літургії. Їх можна тлумачити, пояснювати, але не можна перекласти.

§ 5. **Архаїзми і чужі слова**. Архаїзми, якщо вони зрозумілі і є вжитку українського люду, в сучасній літературі і письменстві, то, на мою думку, їх ще можна залишити, хоч в останніх десятиліттях літ вони зникли з українських словників. Церковнослов'янські архаїзми в українській мові виявляються в префіксах, яких багато в грецькій і церковнослов'янській мовах. Таким церковнослов'янським префіксом є *во-* у словах: *возлюбити, воістину, воплотився, воздав, возсилаємо, возглас* та в інших. Також частим церковнослов'янським префіксом є *со-*, як наприклад, у словах: *сокрушення, сотрудник, сопричастя, сослужитель, супружся, сотворити* (замість *створити*) і т. п. Таких церковнослов'янських залишків і архаїзмів в офіційному Службнику є ще багато. Їх можна без труднощів перекласти дуже добрими українськими виразами, і це треба обов'язково зробити. Адже *славу і хвалу Богові* треба *віддавати*, а не *воздавати* і не *возсилати*; Бога треба *любити*, а не *возлюбити*, і т. п. Конструктивними в українській мові є префікси *по-*, наприклад, у словах: *помічник* — замість *сотрудник*, *побратим* — замість *соратник*, *подруги* — замість архаїчного *супруги*; *співслужіння* — не *сослужіння*, *співпричастя* — не *сопричастя* і в таких чудових українських словах, як *співслужитель, співучасник, співжиття, співбуття, співчуття*, і т. п., які окреслюють людське і Боже співіснування і спілкування.

Росія зберігає у своїй Церкві церковнослов'янську мову в російській вимові (напр., *веки веков, всенетая Дева, Аллилуя* і т. п.), а також втягнула в свою народну й літературну мову дуже багато слів із церковнослов'янської мови. Як і церковнослов'янська, вона розповсюдила розширені прикметники з голосними *я, є, ю* на народну мову (наприклад, *самая кровь, которая...*). Вона так зрослась із церковнослов'янською, що ніхто й не думає про які-небудь зміни в церковному вжитку. З такою змішаною церковнослов'янською і народною мовою кожний російський режим бажав затулити у свою владну орбіту церковну й народну мову сусідніх підкорених слов'янських народів, зокрема України й Білоруси. Відомі нам засоби нищення української мови: наказ російського міністра внутрішніх справ Валуєва 1863 р. і Емський указ царя Олександра II 1876 р., які забороняли друк та поширення українських книжок, часописів і українського слова в театрах і в публічному житті, в школах і Церкві, мовляв, у Російській імперії «малоросійської мови не було, нема й бути не може» — це лише наріччя російської. Ці драстичні закони, ніколи не

відкликані, були спрямовані, як лінгвоцид, на знищення Української Церкви й українського народу, продовжувались аж до розвалу Радянського Союзу. Українська мова з назвою «руська», яка вирощувалася й розвивалася окремо від церковнослов'янської, була мовою Київської держави вже в X ст., коли ні російської держави, ані народу ще не було.

Але є деякі церковнослов'янські слова, для яких не маємо точного українського відповідника, і їх важко правильно перекласти. Єдиний вихід — прийняти їх і залишити в українській як питоменності богослужбової мови, так як ми прийняли гебрайське *Саваот* та ін. Таким словом є назва свята *Вознесіння* (гр. ἀνάληψις), дія *вознесіння* (гр. ἀνάβασις) і споріднене з ним дієслово *вознісся**, свято *Воздвиження Чесного Хреста*, слово *оглашені*** і, може, ще деякі інші, як наприклад, *благообразність*, *благообразний*. Вирішальним мотивом для цих винятків є: а) одвічне незамінне вживання у Церкві і в народі, що дійшло до наших часів; б) брак відповідного слова в сучасній українській мові; в) народ точно відчуває і правильно розуміє зміст і смисл цих слів.

Останніми роками в деяких українських словниках і книжках з'являються вирази *Зшествя Святого Духа* для позначення свята *Зіслання Святого Духа*, і *Вишестя* для свята *Вознесіння*, але ці нові терміни не можуть заступити їх первісних назв. Слово *зшествя* не означає *зіслання*, отже не відповідає мові Христа, коли Він об'являв Своім учням таїнство *Зіслання Святого Духа*. І так само *вишестя* (=вхід) не перекладає вірно слова *Вознесіння*, і не окреслює його надприродних вимірів. Отож приймати обидва ці слова до церковного вжитку замість давніх, добре закріплених у народній мові назв свят не виправдано.

До групи архаїзмів я долучаю церковнослов'янське *ѡѡтъ Святѡ*, укр. *Свят*, гр. ἁγιος і в гимні анафори залишаю його поруч з перекладеним гебрайським *Саваот* — *Господь небесних сил****. Святість — це істотна прикмета Бога****. Думаю, що такий переклад збереже біблійний аспект цього гимну, а з ним і належну торжественність і повагу.

У моєму перекладі залишаю архаїчне *істина* в Молитві *Царю Небесний, Душе істини* і в інших місцях. Але у Визнанні віри я перекладаю: *Бога правдивого від Бога правдивого*; і в кінцевих відпустах: *Христос правдивий Бог наш*. Слова *правда*, *правдивий* є зрозуміліші в українській народній мові, в той час як слова *істина*, *істинний* вже виходять з ужитку (*Правописний Словник української мови* Я. Рудницького і К. Церкевича їх вже не містить).

В українську народну мову увійшли деякі грецькі слова, наприклад, *апостол*, *ікона*, *ангел*, *хор*, також латинські — *вино*, багато особових імен, напри-

* Див. нижче прим. 123.

** Див. нижче прим. 76.

*** Див. нижче прим. 135.

**** Див. нижче прим. 134.

клад, з гебрайської: *Марія*, *Анна*, *Іван*, *Михайло*, *Давид*; з грецької: *Микола*, *Андрій*, *Василь*, *Стефан*, *Зенон* (*Зеновій*), *Анастасія*, *Євдокія*, *Євгенія*; з латинської: *Віктор* та інші. Вони так прижились в українській мові, що нема й гадки про їх зміну.

На цьому місці можна б залишити також деякі церковнослов'янські або іншомовні назви речей церковно вжитку, таких як *проскомидійник*, *фелон*, *дискос*, *артос*, *тетрапод*, *просфора* (=проскура), назви частин богослужіння, церковних співів і книг тощо: *ектенія*, *тропар*, *прокімен*, *кинонік*, *ірмос*, *ірмологіон*, *метанія*, *парастас* і багато інших. Для них треба би зладити малий словничок з поясненнями та й думати про їх переклад українською мовою.

§ 6. **Знак оклику (!)** Церковнослов'янська і грецька літургійні мови не мають знаків оклику. Але всі народні (європейські) мови їх мають. Ними послуговується й українська народна мова, і вони мусять бути прийняті в українському літургійному перекладі. Сучасні українські переклади, як і англійський авторизований переклад, не виправдано ніде не мають знаків оклику. Знак оклику звертає і концентрує увагу нашого ума на зміст виголошеного прохання, зрушує наше серце, збуджує наші почування і спрямовує їх до правильного вірування і діяння. Знаки оклику, знаки питання і відповідні наголоси роблять народну мову живою, логічною, зрозумілою, дійовою і спрямованою до цілі.

В моєму українському перекладі я кладу знаки оклику в усіх висловах, які кличуть до прямого безпосереднього виконання якоїсь дії — у всіх закликах дякона: *Благослови, владико! Господеві помолімося! ...у Господа просімо!*; у всіх проханнях і відповідях співців: *Господи, помилуй! Подай, Господи! Тобі, Господи!*; у благословеннях священика *Мир усім!* і т. п. Утримуюсь від знаку оклику в деяких довших молитвах священика. Точніше визначення належить Літургійній комісії.

§ 7. **Правопис слів з великої літери.** Уважаю, що українська літургійна мова, якою молимося і в звершенні святих Божих Таїнств прямо говоримо до Триєдиного Бога, у правописному аспекті, повинна бути відмінна, особливо більша шаноблива й окремішня, ніж звичайна літературна мова. Таким відмінним правописом повинна характеризуватися передусім мова Службеників у писанні з великої букви Божих імен і Божих прикмет. Теперішні Службеники (українські католицькі і православні) зробили вже в тому правильний поступ. Багато прикметників, які виражають істотні прикмети Божих осіб або Богородиці, пишуться з великої літери, наприклад: *Пречистому образу Твоєму поклоняємось, Благий! Ти і Єдинородний Син Твій! Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний! Христос — Син Людський. Пресвята Богородиця, Пречиста Діва* і т. п. Також присвійні займенники, які стосуються Христа або Божих осіб (*Сина Твого, Його, Себе* і т. п.), пишуться з великої літери. Ті самі принципи застосовані і в англійському перекладі.

Я вважаю, що в тексті Святої Літургії треба йти ще далі. Передусім з великої літери належить писати усі назви Божих Таїнств (Хрищення*, Подружжя, Рукоположення і т. д.), що їх уживає Службник (див. нижче прим. 159), Требник або інші книги, на відміну від нецерковних книг. З перенесенням приготованих дарів на св. трапезу по Херувимській пісні я пишу ці назви вже з великої літери, бо увага священика і вірних та й вся акція жертвування в Літургії вірних звернена на них. Слова освячення Чесних Дарів: *це є Тіло Мое, це є Кров Моя* і далі в тексті анамнези: *Святий Хліб, Хліб цей Чесним Тілом Христа Твого, що в Чаші цій, Чесною Кров'ю* — пишемо з великої літери. Подібно і в інших місцях. У біблійних перекладах Старого й Нового Завіту — українських, англійських та інших — Христові слова евхаристійного освячення і всі присвійні прийменники, що стосуються Божих осіб, Богородиці й Святих, пишуться з малої літери. Такий самий правопис має й *Молитвослов* оо. василіян (Рим 1990).

Церковнослов'янські і грецькі богослужбові тексти уживають велику літеру в особових і присвійних займенниках *Ти, Твоїх* і т. д. лише стосовно осіб Триєдиного Бога. Щодо Пресвятої Богородиці і Святих ці прийменники пишуть з малої літери. А в псалмах (старозавітні частини богослужінь) пишуть ці прийменники з малої літери також і стовно Бога.

В українських літургійних і богослужбових перекладах не можна прийняти, щоби присвійні займенники: *ти, твоїх* і т. д. стосовно Бога і Божих осіб писати з малої літери. Принаймні тут мусить бути збережений правописний стиль і дух української народної мови, яка і в звичайних листах (наприклад, батьків до своїх дітей) з пошаною уживає великої букви (*Ти, Ви, Твоїх, здоровлю Вас і Вашу Родину* і т. п.).

Проблема устійнення точних правописних норм щодо написання великих букв у назвах Божих осіб, Богородиці, Святих, святих речей (наприклад, *Святе Євангеліє*), Святих Таїнств і т. п. у перекладах Службників і богослужбових книг залишається для серйозної застанови у праці Літургійної комісії.

* Див прим. А.Я. на с. 264.

ЧИН СВЯТОЇ І БОЖЕСТВЕННОЇ ЛІТУРГІЇ

Ієрей, який має служити Божественне Таїнство, повинен перш за все бути примиреним з усіма і не мати гніву ні на кого, і серце, скільки сили, берегти від лукавих думок; від вечора бути здержливим і постити до часу священнодійства. А коли прийде пора, входить у храм і, з'єднавшись з дияконом, разом роблять три поклони до сходу перед святими дверима.

*Тоді диякон каже: Благослови, владико!*¹

*Ієрей: Благословенний Бог наш завжди, тепер², і повсякчас, і на віки!*³

¹ *Благослови, владико* — гр. εὐλόγησον, Δέσποτα, лат. *benedice, Domine*, нім. *gib den Segen, Gebieter*. Це прохання диякона стосується священика або єпископа, який проводить служіння. Слово *Владика, Dominus* стосується властиво Христа Пантократора, який має найвищу владу і править усім. В єпархії Христову владу представляє єпископ, й укр. слово *владика* вірно виражає його владу. Але віддавати цей титул у Літургії священикові виглядало б, може, недоречним. У звичайній мові народ звертається до священика *отче*, або *пан-отче*. Але Свята Літургія вимагає достойної і святкової мови. Тому слово *владика* треба залишити, бо відповіднішого тут не маємо. Кожний священик отримує всі повноважності для справування Христових Таїнств від свого правлячого єпископа, який є головою і осередком евхаристійної спільноти (κοινωνία). У Святій Літургії священик заступає не лише свого ієрарха, а й самого первосвященика Ісуса Христа, якого невидиму присутність символізує в церкві відкритий владичний трон на горньому місці*, на якому ані священик, ані ніхто інший не сміє сідати.

* В сучасній мові *горне місце* вживається поряд із рядом синонімів: архиєрейський трон, катедра, вишне місце, високе місце, горній престол. В іншому місці, у ремарці (с. 247), автор уживає *горнього сидіння*. Цей вираз має термінологічний характер, а оскільки термінологія повинна уникати синонімів, то слід вибрати один з варіантів — *горне місце* або *горне сидіння* — і послідовно вживати. В сучасній укр. мові цей прикметник належить до м'якої групи, тому пишемо *горній*, а не *горний*, як було в о. Комара.

² *Тепер* — гр. νῦν, англ. *now*, лат. *nunc*, нім. *jetzt* — ці паралельні переклади правильні. Цсл. *нынѣ* мусить бути перекладене завжди укр. *тепер*. Це слово має вимір довготривалості, незмінності, віковичності. Цим словом Христос авторитетно означає онтологічну зміну з приходом Божого царства, а з ним новий лад, вічне спасіння або засудження. Досі було так, а тепер буде абсолютно інакше. «Тепер суд цьому світові» (Йо. 12:31). «Тепер Син Людський прославився» (Йо. 13:31*). «Облиши це тепер, бо так належиться нам сповнити всяку справедливість» (Мт. 3:15). (Пор. Лк. 16:25, 19:42, Йо. 9:21, Дії 12:11 та ін.). Слово *тепер* було і в устах ворогів Христа, які завжди вимагали чуда від нього. Вони богохульно глузували з розп'ятого Христа: «...нехай зійде тепер з хреста, і ми увіруємо в нього» (Мт. 27:42). Христос славно завершив свою спасенну місію, та й знаком (=чудом) пророка Йони осудив безвір'я

Диякон: Амінь⁴.

І диякон починає мовити:

Слава Тобі, Боже наш, слава Тобі!

Царю Небесний, Утїшителю, Душе істини, що всюди є і все наповняєш, Скарбе добра і Дателю життя, прийди й живи⁵ в нас, і очисти нас від усякої скверности, і спаси, Благий, душі наші.

фарисеїв. Укр. *нині*, або *сьогодні* і цсл. днесь, гр. σήμερον — це синоніми, які вимірюють лише сьогоднішній день без плану про завтра. У Господній молитві мовимо: «Хліб наш насущний дай нам сьогодні», про завтра подбає Бог, так як він посилав щодня манну народів в пустині. Напр., сьогодні (=нині) неділя. Невірний переклад цсл. *нынѣ* десятки разів повторюється на кожній Св. Літургії і підриває її богословський смисл. Адаже ж Св. Літургія, яка виплила з Тайної Вечері і з Голготи, словом *тепер* зберігає вимір вічності. Тому «Всяку журбу житейську відложім тепер», «Тепер відпускаєш слугу твого...», «Тепер сили небесні з нами», «Будь, ім'я Господне, благословенне відтепер (ἀπὸ τοῦ νῦν) і до віку». В усіх наших молитвах, які є в часослові, і в усіх богослужбах слово *тепер*, перекладене з цсл. *нынѣ*, ставить нас у Божу присутність, яка є і буде вічним *тепер*.

У повсякденній розмовній укр. мові розрізнення між *тепер* і *нині* (*сьогодні*) часто зникає. Це тому, що народна мова є також мовою буденного життя з його постійними турботами і проблемами, в яких не звертається уваги на надприродний вимір нашого життя. Біблійна і богослужбова мови мають цей вимір для побудови й закріплення нашої віри.

* Наведення цитат зі Святого Письма, всупереч чинній практиці, скрізь зроблене, мабуть, у власному перекладі о. Комара. Принаймні, це не є жодна із наступних інтерпретацій: Біблія (Куліша), Біблія (Отієнка), Святе Письмо (Хоменка), Новий Завіт (Торкуняка), Острозька Біблія (Торкуняка), навіть при тому, що в передмові до цієї публікації автор називає останню зі згаданих вище «незрівнянним українським перекладом» (А.Я.)

³ ...і *навіки*. Щоб очистити укр. мову від гебраїзмів, які ввійшли до гр., лат., цсл. та інших перекладів, після слова *навіки* я ставлю крапку і потверджую словом *Амінь*. Див. у розділі «Методологічні положення», § 5). Укр. офіційні переклади змінили гебраїзм *на віки віків* на *на віки вічні*, але я ніде досі не чув і не читав якогось аргументованого пояснення, яка різниця між *віки віків* і *віки вічні* і як це розуміти. З мовної, літургійної і богословської точки зору цей гебраїзм нічого не дає.

Вирішення цього питання приносить нам Св. Літургія, в якій згадано лише два віки. У Молитві третього антифона священник молиться: «...подаючи нам і в теперішнім віці пізнання Твоєї істини, а в майбутньому даруючи життя вічне». А в Символі віри: «Очікую воскресіння мертвих і життя майбутнього віку. Амінь». У слові «...і *навіки*» обидва ці аспекти включені. Чи можна щось більше й краще сказати, додавши *віків* або *вічні*? Мільйони разів щодня наш укр. народ споконвіку вітається словами: *Слава Ісусу Христу!* з підтвердженням *Слава навіки!* То ж у Літургії і всіх богослужбових відправах не треба нам думати про жодні інші віки*.

* Іншу думку на цю тему представляє о. Петро Ґаладза; див.: «Віки вічні» чи «віки віків»? // *Καλοφωνία: Науковий збірник з історії церковної монодії і гимнографії* 3 (2006) 26–30 (Ред.).

⁴ *Амінь* — гебр., неперекладне, гр. ἀμήν, нім., англ. *Amen*. Означає: нехай так буде, на правду.

⁵ *Живи в нас* — цсл. *вселениа въ насъ*, гр. σκήνωσον ἐν ἡμῖν, лат. *habita in nobis*. укр. *оселися в нас*. В укр. Службениках залишене *вселися*. Ми молимося і бажаємо, щоби Святий Дух жив у нас (пор. 1Кор. 6:19). Тому в укр. перекладі найбільш змістовним є *прийди і живи в нас!*

Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, помилуй нас⁶! *Тричі*.

Слава Отцю, і Сину, і Святому Духові, і тепер і повсякчас, і навіки. Амінь.

Пресвята Тройце, помилуй нас; Господи, очисти гріхи наші; Святий, зглянься і зціли немочі наші імени Твого ради!

Господи, помилуй! *Тричі*. Слава: і тепер:

Отче наш, Ти, що є на небі⁷, нехай святиться ім'я Твоє; нехай прийде царство Твоє; нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі. Хліб наш насущний дай нам сьогодні; і прости нам довги наші, як і ми прощаємо довжникам нашим; і не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого!

Ієрей: Бо Твоє є царство, і сила, і слава, Отця і Сина, і Святого Духа тепер і повсякчас, і навіки. Амінь.

Потім мовлять:

Помилуй нас, Господи, помилуй нас, бо жодної відповіді⁸ не маючи, цю молитву Тобі, як Владиці, ми грішні приносимо: Помилуй нас!

⁶ *Помилуй нас* — гр. ἐλέησον ἡμᾶς і правильні переклади: лат. *miserere nobis*, нім. *erbarme dich unser*, пол. *zmiłuj się nad nami*, англ. *have pity on us* — повинно мати точний укр. переклад — *змилиуйся над нами*. Отож, цсл. *помилуй насъ* є до певної міри невірним перекладом з гр. ἐλεῶω — *бути милосердним* (пор. Мт. 5:7, 5:19, 1Кор. 7:25). Лк. 16:24: *Аврааме, змилиуйся надо мною* — гр. Ἀβραάμ, ἐλέησον με. Але давня цсл. мова неправильно переклала гр. ἐλέησον на *помилуй*, яке прийнялось і в укр. (*Господи, помилуй*), і так це залишилось у богослужбових екстеніях вже понад тисячу літ. Із-за віковичного літургійного вжитку його ніяково вже змінити, бо в його змісті вірний народ відчуває також і почуття милосердя. Тому в моїм перекладі я залишаю молитовний зворот *Господи, помилуй* як відповідь вірних або співців на заклики диякона або священника *Господеві помолімося*. Але в текстах молитов гр. ἐλέησον я перекладаю як *змилиуйся*. Також зміню текст заклику в часто повторюваній екстенії *Заступи, спаси, помилуй і охорони нас, Боже... на точніший: Захорони**, *спаси, змилиуйся і бережи нас, Боже, Твоєю благодаттю!* (див. нижче прим. 50).

* Це слово сьогодні не вживається в укр. мові. Такий слововжиток взагалі асоціюється з похороном. Можна сказати «охорони», щоб обійтися мінімальною зміною і зберегти ритміку. Але краще сказати «захисти» (А.Я.).

⁷ *Отче наш, Ти, що є на небі* — цсл. *иже єси на небєхъхъ*, гр. ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, англ. *Who art in heaven*. Форма множини *на небесах* виявляє гебраїзм, який увійшов до всіх давніх перекладів. Сучасні народні переклади мають правильну коротку форму: укр. *Отче наш небесний*, англ. *our heavenly Father*. Точний переклад з усуненим гебраїзмом є: *Отче наш, Ти, що є на небі*. Гр. артикль ὁ треба перекладати як *Ти* (*Ти, що...*)*; цсл. *єси* — як *є*.

* Точним перекладом насправді є: «Отче наш, який на небі». Гр. артикль ὁ насправді взагалі не треба перекладати. Його функція тут — вказати, що ἐν τοῖς οὐρανοῖς (на небі) стосується до πάτερ ἡμῶν (Отче наш). В цсл. переклад було вставлено *єси* (Ти є), і звідти вже ці два слова перейшли до укр. версії (А.Я.).

⁸ *Відповіді* — цсл. *отвѣѣта*, гр. ἀπολογία, нім. *Entschuldigung*, англ. *defence*. Смисл: обвинувачений (=відповідач) не має жодного слова на виправдання своєї провини. Людина є відповідальним еством і мусить відповісти за всі свої вчинки на суді Христовім.

Слава:

Господи, помилуй нас, бо на Тебе ми надіємось, не гнівайся дуже на нас, ані не пам'ятай беззаконь наших, але зглянься, як Милосердний, і визволи нас від ворогів наших. Бо Ти є Бог наш, а ми люди Твої, всі діла рук Твоїх, і ім'я Твоє призиваємо.

І тепер:

Милосердя двері відкрий нам, Благословенна Богородице, щоб, надіючись на Тебе, ми не загинули, а щоб визволились Тобою від бід, бо Ти є спасіння роду християнського.

Потім підходять до ікони Христової і цілують її, мовлячи:

Пречистому образу Твоєму, поклоняємось, Благий⁹, і просимо Тебе прощення провин¹⁰ наших, Христе Боже, бо Ти добровільно зволив зійти¹¹ тілом на хрест, щоб визволити тих, що їх Ти створив від неволи ворожої. Тому вдячно співаємо Тобі: Ти радістю наповнив усе, Спасе наш, що прийшов спасти світ.

Потім цілують також ікони Богородиці, промовляючи тропар:

Богородице, Джерело милосердя, вчини нас гідними Твоєї ласки; зглянься на людей, що згрішили; покажи, як завжди, силу Твою; бо, на Тебе вповаючи, кличемо до Тебе — «Вітай»!¹², як колись Гавриїл, безтілесний архистратиг.

⁹ *Благий* — цсл. *blagiy*, лат. *bone*, нім. *Gütiger*, пол. *Dobrotliwy*, укр. *Добрий, Ласкавий* (пор. Мт. 20:15, Мр. 10:17, Лк. 18:18). Можна залишити *Благий*, або перекласти на *Ласкавий*.

¹⁰ *Провин* — цсл. *πνεύματι*, гр. *πτασιμάτων*, лат. *lapsuum*, нім. *Freveltaten*, укр. *прогрішень*.

¹¹ *Зійти* — цсл. *взйти*, гр. *κατέρχομαι*, англ. *come down*, лат. *descendere*. (у протиставленні до *ascendere*), укр. *зійти вниз*. Спираючись на текст св. Павла Фил. 2:6–11), богослови вирізняють ступені сходження і применшення Христа. «Він, існуючи в Божій природі... применшив себе» (ἐαυτὸν ἐκένωσεν). Він зійшов на землю в формі раба, Він зійшов на хрест — знамення ганьби, Він зійшов до гробу, Він тілом зійшов до аду, щоб його зруйнувати і визволити Адама і його спадкоємців. І звідти починається Його вивищення — *ascension* і прославлення. Службник, упорядкований патріархом Йосифом, має вираз *зійшов*. Мають його й православні Службники. Наш теперішній Службник змінив це слово на *вийшов*, а в англ. перекладі також неправильно *ascend*. Дві букви неправильно перекладені в цім короткім слові, гублять глибокий богословський зміст применшення і піднесення Христа, збережене в Символі віри від слів: *зійшов із небес* — аж до слів *вознісся на небо*...

¹² *Vitai!* — цсл. *радїи*, гр. *χαίρε*, яке Септуагінта прийняла на означення привіту, і цсл. переклад *радуїся*, етимологічно важко пояснити. Трудність є в тому, що гр. *χαίρε* є омонімом, що має подвійне значення й уживається на висловлення привіту й на висловлення радості. Те саме подвійне значення *радуїся* має й цсл. переклад. Проте лат. переклад Вульгати вносить чітке розрізнення: *ave* — на привіт, *gaudium, gaudete* — на радість. Кілька прикладів: Мт. 2:10 — вияв радості в мудреців зі Сходу: гр. *ἐχαρήσαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα*, цсл. *возрадовашаста радостин великоє сѣло*; лат. *gavisī sunt gaudīo magno*, укр.

І схиливши голову, ієрей мовить оцю молитву:

Господи, простягни руку Твою з висоти святого місця проживання Твого¹³, і скріпи мене на оцю Твою службу, щоб я неосудно став перед страшним Твоїм престолом і звершив безкровне священнодіяння. Бо Твоя є сила навик. Амінь.

зраділи вельми великою радістю; Мт. 26:49 (зрада Юди) — вияв привіту: *χαίρε, ραββί*, цсл. *радїи рабви*, лат. *ave rabbi*; Мт. 27:29 (глух Пилатової солдатески) — вияв привіту: гр. *χαίρε, βασιλεῦ τῶν Ιουδαίων*, цсл. *радїи царю Іудейский*; лат. *ave rex Iudaeorum*, укр. *радїй, Юдейський Царю!*; Лк. 1:28 — ангельський привіт: гр. *χαίρε, κεχαρισμένη*, цсл. *радїи, блгодатна*, лат. *ave, gratia plena* і укр. переклад у Службнику: *радуїся, Благодатна*. Одне й те ж слово: *χαίρε* (радуїся), а які різні значення й почування — на знак радості у мудреців, на зраду, на глузування й погубу Христа, і на ангельський привіт з небес.

У мові Христа слово *χαίρε* відносилось лише до означення радості (Мт. 5:12, Лк. 15:32, Йо. 3:29, 16:20, 22, 24). Христос не уживав *χαίρε* на привіт, бо в євреїв для привіту було гебр. *shalom* або араб. *shelam*, (гр. *εἰρήνη*, цсл. *миръ*, укр. *мир*), і, як знаємо з Євангелія, Христос їх часто уживав у гебр. і в араб. на знак вітання.

Усі новочасні гр. словники і конкорданції точно визначають двозначність виразу *χαίρε*. І всі новітні біблійні переклади на народні мови достосували слова привіту до мови і звичаїв свого народу, напр., англ. *hail*, нім. *heil, sei gegrüßt!* У деяких англ. перекладах, є ще еллінізм *rejoice*, але англ. мова має своє власне *hail, hail Mary* і його вживає. В укр. біблійних перекладах ця проблема вже пробудилась, проте в церковних відправах еллінізм *радуїся* прямо застиг і повторюється тисячі разів, (у кожному Акафісті — 156 разів), нераз без сенсу. Укр. народна мова ніколи не вживала і не вживає слів *радуїся, радїй, радуїтеся, радїйте* як вираз привіту. Це треба зрозуміти, без застереження прийняти і внести правильний відповідник в укр. богослужбовий переклад. Біблійні коментатори не мають доброго й переконливого пояснення, чому треба залишити гр. *χαίρε* і на знак привіту, і на знак радості. Вульгата, як сказано вище, зробила точне розрізнення вже в початках християнської доби, адаптуючи давнє класичне римське поздоровлення *ave* для лат. світу, а на означення радості вживаючи слова *gaudium, gaudere*. Так зробили вже інші християнські народи. Для укр. світу знаком поздоровлення і вітання є лише слова: *вітай! вітайте!** І тому, якщо ми бажаємо мати укр. народну мову в Літургії, то цей еллінізм треба відкинути як невідповідний і невірний переклад. «Сам Бог *vitae* над селом», — який чудовий образ і багатий зміст має слово *vitae* в мові Шевченка**.

* *Vitai!* в сучасній українській мові, не означає те саме, що й *привіт!* чи лат. *ave*, нім. *heil*, англ. *hail*, як це намагається представити о. Комар (це виставив для польської мови: *witaj!*). *Vitai!* у значенні звертання з привітом є синонімом до *привітайся!* Отже, цсл. *радїи* в укр. перекладі можна б замінити *хіба* що на *привіт!* Як грецьке *χαίρε* і цсл. *радїи*, так і укр. *вітати* мають і значення привіту, і виразу радості. Отож, навіть якби слово *vitai!* і мало значення, яке йому приписує о. Комар, то такий переклад не призвів би до бажаного звуження значення. Тому треба визнати, що аргументи, викладені в прим. 12, є неспроможні (А.Я.).

** У Шевченка в цій цитаті — *vitae*. І хоч слова *vitae* і *vitae* — етимологічно споріднені, згодом їхні значення розійшлися. Вітати — бути незримо присутнім де-небудь; вітати — звертатися з привітом; висловлювати радість; радісно сприймати; гостинно приймаючи; запрошувати; заходити (А.Я.).

¹³ *Святого місця проживання* — цсл. *жилиця*. Місцем проживання Бога є небо; такий переклад включає смисл вічності; *оселя* має смисл тимчасовості.

Тоді творять до крилосів по одному поклони*, і відходять у вітвар¹⁴, мовлячи:

Увійду в дім Твій і поклонюся храмові святому Твоєму в страсі Твоєму, Господи. Настанови мене Твоєю праведністю¹⁵ і задля моїх ворогів спрямуй мою дорогу перед Тобою. Бо в їхніх устах немає правди¹⁶, їх серце марне, їхнє горло — гріб відкритий, вони обманювали своїми язиками. Суди їм, Боже, хай відпадуть¹⁷ від своїх замислів; відкинь їх велику безбожність, бо вони дуже прогнівили Тебе, Господи. І зрадіють усі, що надіються на Тебе, вони повік радітимуть. І Ти поселишся в них, і хвалитимуть Тебе всі, що люблять ім'я Твоє. Бо Ти, благословиш праведника, Господи, — наче зброєю благовоління, Ти нас вінчав¹⁸.

Увійшовши в вітвар, творять три поклони перед святою трапезою і цілують святе Євангеліє¹⁹, святу трапезу і напестольний хрест. Тоді кожний бере в свої руки свій стихар і, вклоняючись тричі на схід, кожний говорить про себе:

Боже, будь милостивий мені грішному!

Тоді диякон підходить до ієрея, і, тримаючи в правій руці стихар з орарем, склонивши перед ним голову, каже:

Благослови, владико, стихар з орарем!

Ієрей мовить:

Благословенний Бог наш завжди, тепер і повсякчас, і навіки!

Потім диякон відходить в один бік вітваря й одягається в стихар, молячись так:

Нехай радіє душа моя в Господі, бо Він одягнув мене в ризу спасіння і в одягу весільну прибрав мене. Як на жениха поклав на мені вінець і, як невістку**, прикрасив мене красою***.

* Творять по одному поклони (тут і нижче) — навряд, чи поклон можна назвати результатом людської творчості. Серед кількох значень слова «творити» жодне не здатне сполучатися зі словом «поклон». Можна сказати «робити поклон», а ще краще — «вклонятися» (А.Я.).

¹⁴ Уживаю термінів: *святі двері*, *святий вітвар*, *свята трапеза*, що їх містить *Чин Служіння (Ordo celebrationis)*, який видала Священна Конгрегація Східних Церков 1944 р. — чотири роки після видання офіційного цсл. Службника.

¹⁵ *Праведністю* — гр. δικαιοσύνη, δικαίος, цсл. *правда* або *правдність* мусять бути перекладені укр. мовою як *справедливість*, *праведність*, прикм. *справедливий*, *праведний*, а гр. ἀλήθεια; цсл. *істинна* — як *правда* або *істина*. Наші богослужбові книги й біблії мають багато неправильних, перекручених перекладів цих двох слів із цсл. (див. нижче прим. 71).

¹⁶ *Правди* — гр. ἀλήθεια, цсл. *істинні* тут правильно перекладене по-укр. як *правди*.

¹⁷ *Відпадуть* — щодо смислу пор. Дії 9:18.

¹⁸ Ця молитва взята з Пс 5:8–13.

¹⁹ Див. прим. 68.

** *Невістку* — гр. νύμφη, цсл. *невістка* — укр. *наречену*. *Невістку* — зовсім невірний переклад (А.Я.).

І, поцілувавши ораер, кладе його на ліве плече. І накладаючи на рукавниці на руки, — на праву руку — каже:

Твоя правиця, Господи, прославилася силою; Твоя права рука, Господи, знищила ворогів і величність Твоєї слави Ти розгромив супротивників.

А на ліву — мовить:

Руки Твої створили мене і збудували мене; врозуми мене, і я навчатимусь заповідей Твоїх.

Тоді відходить до трапези предложення* і приготує святі посуду. Дискос кладе з лівого боку, а потир, себто святу чашу з правого, і все інше з ними.

А ієрей одягається так: бере в ліву руку стихар і, поклонившись тричі до сходу, як вже сказано, благословляє його, проказуючи:

Благословенний Бог наш, завжди, тепер і повсякчас, і навіки. Амінь.

І вдягається, кажучи:

Нехай радіє душа моя в Господі, бо Він одягнув мене в ризу спасіння і в одягу весільну прибрав мене. Як на жениха поклав на мені вінець і, як невістку, прикрасив мене красою.

Тоді бере епітрахиль і, поблагословивши його, накладає на себе й мовить:

Благословенний Бог наш, що зливає благодать свою на священників своїх, як миро на голову, що спливає на бороду, бороду Ааронову, і на рубці одяжі його.

Тоді бере пояс і, оперізуючись, мовить:

Благословенний Бог, що підперезує мене силою і непорочною стелить дорогу мою**. Він творить мої ноги наче в оленя і ставить мене на висотах.

А накладаючи на рукавники, — на праву руку — говорить:

Правиця Твоя, Господи, прославилася силою; Твоя права рука, Господи, знищила ворогів і величність Твоєї слави Ти розгромив супротивників.

А на ліву мовить:

Руки Твої створили мене і збудували мене; врозуми мене, і я навчатимусь заповідей Твоїх.

Потім бере набедренник, якщо має право, і, поблагословивши, цілує його й мовить:

*** *Прикрасив мене красою* (гр. κατεκόσμησέ με κόσμη) — тут збережено типовий біблійний гебраїзм, т. зв. етимологічну фігуру, що полягає у повторенні в одному звороті енокореневих слів з метою увиразнення сказаного (А.Я.).

* *Трапези предложення* — церковнослов'янське (А.Я.).

** *Непорочною стелить дорогу* — незрозумілий зворот, якщо не узгодити прикметник з іменником; пор. гр. ἔθετο ἄμωμον τὴν ὁδόν; треба: *непорочно стелить дорогу мою* (А.Я.).

Припережи свій меч на твоїм бедрі, сильний твоєю красою, і твоєю пристойністю; і натягни — і хай щастить! І пануй ради правди, лагідності і справедливості, а твоя правиця провадитиме тебе дивно, завжди, тепер, і повсякчас, і навіки. Амінь.

Потім бере фелон і, поблагословивши, цілує його й мовить:

Священики Твої зодягнуться в праведність і преподобні Твої радітимуть завжди, тепер, і повсякчас, і навіки. Амінь.

Потім відходять до трапези предложення і умивають руки, мовлячи:

Умию руки мої з невинними²⁰ і обійду жертвник Твій, Господи, щоб почути голос Твоєї хвали і звіщати про всі Твої чуда. Господи, я полюбив красу місця перебування Твоєї слави. Не погуби з грішниками душу мою і життя моє з людьми кровожадними, що в руках їх беззаконня, а правиця їх повна хабарів. Я ж ходив у моїй незлобності, тож визволи мене, Господи, і помилуй мене. Нога моя стоїть на правді, у зборах благословитиму Тебе, Господи!

Тоді творять три поклони перед трапезою предложення, і кожний мовить:

Боже, милостивий будь мені грішному!

Ти викупив нас від прокльону законного дороцінною²¹ Твоєю кров'ю; прибитий на хресті і проколений списом, Ти розлив²² для людей безсмертність. Спасе наш, слава Тобі.

Після цього диякон:

Благослови, владико!

Ієрей починає:

Благословенний Бог наш завжди, тепер і повсякчас, і навіки.

Диякон: Амінь.

Тоді ієрей бере лівою рукою проскуру, а правою спис, і робить ним знак хреста поверх печаті проскури, кажучи:

²⁰ *Умию руки мої з невинними* (Пс. 25:6–12). Умивання рук священослужителів перед початком відправи означає, що вони приступають до служіння з чистим серцем, очищені від усякої скверности плоті і духа і без жодної душевної злобности. Пилат умивав свої руки перед народом на знак своєї невинности, але він був винний у несправедливим смертним засуді Христа.

²¹ *Дорогоцінною кров'ю* — гр. τιμιφ αϊματι, цсл. чыт'нон кровин, укр. дорогоцінною кров'ю. 1Пт. 1:19. Цсл. чыт'ный, укр. чесний — у біблійній і літургійній мовах цей вираз відноситься до найбільших святощів богочитання (пор. 2Пт. 1:4). Ним виражені також найдорощі людські цінності (пор. Од. 17:4, 21:19). У літургійній мові чыт'ный, чесний е також виразом найбільшої пошани осіб або речей, гідних почитання (venerabilia); напр. Чесного ... пророка Івана, Чесного і животворчого Хреста і т. д.

²² *Ти розлив для людей безсмертя* — гр. ελτ'υαοαα, цсл. илточия, укр. розлив, або став для людей джерелом безсмертя. Ці слова взяті з тропаря Утрени Великої п'ятициці, в якому е увесь зміст і суть Христових страстей і Його спасенної жертви.

На спомин Господа нашого Ісуса Христа! *Тричі.*

І відразу встромляє спис у правий бік печаті, відрізає і мовить:

Як вівця, Він був ведений* на заріз!

А в лівий: І як ягня перед тим, що стриже його, так Він не відкриває уст своїх!

В горішній бік печаті:

У Його упокоренні суд над ним відбувся!

В долішній бік: А рід Його хто визнає?

Диякон побожно дивиться на це таїнство і при кожнім надрізуванні говорить: Господеві помолімося! тримаючи в руці ораp. Потім говорить: Візьми, владико!

Ієрей відрізує проскуру з правого боку святим списом, виймає святий хліб, і мовить так:

Бо Його життя забирається з землі!²³

І кладе його з печаттю вниз на святим дискосі, і як диякон скаже:

Жертвуй, владико!

Надрізує його навхрест, прокауючи:

Жертвується Агнець Божий, що бере гріх світу, за життя світу і спасіння!

І обертає на другий бік, що має хрест.

Диякон каже: Проколи, владико!

А ієрей, проколюючи його списом у правий бік, каже:

Один з воїнів списом проколов Його бік, і зараз витекла кров і вода. І той, що бачив, засвідчив, і правдиве є свідчення його.

А диякон, взявши вино і воду, каже ієреєві:

Благослови, владико святе з'єднання!

І прийнявши благословення над ними, вливає разом до святої чаши вино і трохи води.

Тоді ієрей бере в руку другу проскуру, і мовить:

На честь і пам'ять преблагословенної Владичиці нашої Богородиці і Вседіви²⁴ Марії; Її молитвами прийми, Господи, жертву цю в небесний Твій жертвник!²⁵

* *Він був ведений* — краще уникати пасивних дієприкметників в укр. мові; слід писати: його вели (А.Я.).

²³ *...забирається*, гр. αϊρεται, цсл. вземається, лат. *elevatur* або *tollitur*, нім. *hinweggenommen*. Ці слова представляють спосіб Христові жертви: Його забирають з землі і підносять на хрест. Пор. Іс. 53:7–8.

²⁴ *Вседіви* — переклад з гр. Αειπαρθένου, цсл. принод'євы, дослівно завжди Діви.

²⁵ *Небесний Твій жертвник* — гр. υπερουρανίου σου θυσιαστήριον, цсл. пренебесный твой жертвникъ. Теперішній переклад в укр. Службениках наднебесний Твій жертвник (з

І взявши частинцю, кладе її праворуч святого хліба, коло його середини, і мовить:

Стала цариця праворуч Тебе в ризи позолочені одягнена, прикрашена.

Тоді бере третю проскуру і мовить:

Чесних небесних сил безтілесних.

І бере першу частинцю, кладе її з лівого боку святого хліба, починаючи перший ряд, і мовить:

Чесного²⁶, славного пророка, Предтечі і Христителя Івана, і всіх святих пророків.

І бере частинцю, і кладе її за встановленим порядком внизу першої. Тоді знову мовить:

Святих славних і всехвальних апостолів Петра і Павла, і всіх інших святих апостолів.

І так кладе третю частинцю внизу другої, закінчуючи перший ряд. Тоді мовить:

Святих отців наших святителів: Василія Великого, Григорія Богослова і Івана Золотоустого, Атанасія і Кирила, Миколая, що в Мирах, Кирила й Методія, учителів слов'янських, святого священномученика Йосафата і всіх святих святителів.

І бере четверту частинцю, кладе її поруч першої, починаючи другий ряд. Тоді знову мовить:

Святого апостола, первомученика* Стефана, святих великих мучеників: Димитрія, Юрія, Теодора Тирона і всіх святих мучеників і мучениць.

префіксом над- — гр. ὑπερ-) вказував би на якусь топографію неба, що не має смислу, бо жодна людина в природному стані не може збагнути надприродного поняття неба (пор. 1Кор. 2:9). Коли св. Павло говорить про чоловіка, що був узятий до третього неба (2Кор. 12:2), то він пристосовувався до рівня розумового мислення і сприйняття, яке мав тоді єврейський народ у протистоянні до видимого повітряного і зоряного неба, яке Пс. 148:4 зображає типовим гебраїзмом *небеса небес і вода понад небесами*. Та й Христос на Тайній Вечері зображав небо образно: «В домі Отця Мого багато помешкань... я йду, щоб приготувати вам місце (Йо. 14:2). Його апостоли в той час цього ще не розуміли. Із світлом віри, у молитвах і в служіннях Божих таїнств, християнин мусить завжди увійти в присутність Бога, неописаного люблячого Батька, що живе в небі, яке не є місцем, а святим станом (*conditio*) спільного вічного життя в любові, у радості і щасті, до якого Він усіх кличе Своїм Сином Ісусом Христом. Вираз *пренебесний* (гебраїзм) не має богословського смислу. В мові Христа вирази *Дім Мого небесного Отця*, і *Царство небесне* є синонімами слова *небо*, а в Його притчах — особовість Бога, Його божественні прикмети і небо зображено чудовою, всім зрозумілою людською мовою.

²⁶ Чесного — див. прим. 22.

* *Первомученика* — церковнослов'янізм; слід: *першомученика* (А.Я.).

І, взявши п'яту частинцю, кладе її внизу першої, що розпочала другий ряд. Тоді мовить:

Преподобних і богоносних отців наших: Антонія, Євтимія, Сави, Онуфрія і всіх преподобних отців і матерів.

І, взявши шосту частинцю, кладе її внизу другої частинці, закінчуючи другий ряд. Тоді мовить:

Святих і чудотворців безсрібників: Косми і Дам'яна, Кира і Івана, Пантелеймона і Єрмолая і всіх святих безсрібників.

І, взявши сьому частинцю, кладе її зверху, зачинаючи за порядком третій ряд. Тоді знову каже:

Святих і праведних Йоакима і Анни.

І кладе за порядком восьму частинцю внизу першої. Та й за цим мовить:

Святого (ім'я, якого храм і якого день), і всіх святих; за їх молитвами завітай²⁷ до нас, Боже.

Тоді, взявши четверту проскуру, мовить:

Пом'яни, владико чоловіколюбче, святішого вселенського Архiereя нашого (ім'я), Папу Римського, і преосвященнішого Архiepіскопа і Митрополита нашого (ім'я), і боголюбивого Єпископа нашого (ім'я), і все православне єпископство, чесне пресвітерство, в Христі дияконство і увесь священничий чин, [у монастирях: Всечеснішого отця нашого Протоархимандрита (ім'я), Архимандрита (ім'я), Протоігумена (ім'я) й Ігумена (ім'я)], братів і співслужителів наших, священників і дияконів, і всіх братів наших, що їх Ти з великої милости призвав до спільноти Своєї, всеблагий Владико²⁸.

І взявши частинцю, кладе її внизу святого хліба.

Після цього згадує поіменно кого має живих, і на кожне ім'я виймає частинцю, мовлячи: Пом'яни, Господи (ім'я).

Потім, узявши частинці, кладе їх внизу святого хліба.

Тоді бере п'яту проскуру, і мовить:

²⁷ *Завітай* — цсл. поглядн, гр. ἐπίσκεψαι, лат. *visite*, англ. *look upon*. Пор. Лк. 1:68, Мт. 25:36, Дії 7:23). Добрим перекладом може бути також *відвідай нас*.

²⁸ Тут стикаємося з питанням, як вимовляти і перекладати укр. мовою імена святих та правлячих церковних ієрархів з цсл. (напр., Йоана, Георгія, Владимира, Гавриїла, Михайла, Николоя та ін.). Зрозуміло, що, імена правлячих ієрархів належить поминати з респектом, так, як вони самі бажають себе поминати. Думаю, що жоден з ієрархів з іменем Стефан, Михайл, Гавриїл не бажає змінювати своє ім'я на Михайло, Гаврило, Степан, хоч деякі євр. імена мають у цсл. ще й гебр. закінчення -іл (як напр. Ізраїл, Михайл, Гавриїл). В укр. не треба додавати до імен ієрархів чуже слово кир (κύριος — владика). Щодо імен святих, які поминаємо в Літургії, та й загально всіх християнських імен, то багато з них унаслідок природного мовного розвитку вже перейшли на укр. вимову, як от: Іван, Юрій, Володимир, Матвій та інші. Кожну поважну і правильну зміну у живій народній мові треба вітати і в літургійній мові. Див. також прим. 47.

За блаженну пам'ять²⁹ і відпущення гріхів блаженних засновників³⁰ святого храму цього (у монастирях: святої монашої оселі цієї, або монастиря цього).

Тоді поминає архиєрея, що його рукоположив, і інших, кого бажає, поіменно. На кожне ім'я виймає частинцю, мовлячи:

Пом'яни, Господи, душу спочилого³¹ слуги Твого (ім'я).

А накінець проказує так:

І всіх у надії воскресіння, до життя вічного і Твоєї спільноти спочилих православних отців і братів наших, чоловіколюбче Господи.

І виймає частинцю. Після цього говорить:

Пом'яни, Господи, з великої щедрости Своєї і мене негідного, і прости мені всяку провину, добровільну й недобровільну.

І виймає частинцю.

І бере губку, і збирає частинці на дискосі внизу святого хліба, щоб були забезпечені і не впали.

Потім диякон бере кадильницю, вкладає до неї ладану, і каже до ієрея:

Благослови, владико!

І відразу сам каже:

Господеві помолімся!

Ієрей проказує молитву кадила:

Кадило Тобі приносимо, Христе Боже наш, як вияв милих пахощів духовних³², прийми їх у небесний Твій жертвник³³ і зішли нам благодать Твого Пресвятого Духа.

²⁹ *За блаженну пам'ять... блаженних засновників*. Багатозмістовне слово *блаженний* (гр. μακάριος) в укр. перекладі: щасний, щасливий, покійний, покійник, спочилий — можна би тут залишити і в літургійній мові. Воно не визначає тут канонічного ступеня святости.

³⁰ *Засновникам* — правильний переклад гр. κτιστόρων, цсл. ктиторомъ.

³¹ *Спочилого* — і далі — *спочилих*, гр. κεκοιμημένων, цсл. копошго... пошыхъ. У літургійній мові в поминаннях померлих треба уникати слова *померлий*, бо в біблійній мові вони не відповідають мові спасіння Ісуса Христа. Про смерть Лазара Христос говорив своїм учням: Лазар, приятель наш, заснув. (Йо. 11:11). Про дочку Яіра посланці повідомили батька: Дочка твоя померла (Мр. 5:35). *Не померла, а спить*, — відповів Христос (Мр. 5:39). Про смерть архиєпископа Стефана Св. Письмо каже: *І це промовивши, уснув* (Ді. 7:60). Про умиртвіння Пресвятої Богородиці Східна Церква висловлюється як про *успіння*. Віруючий Т. Шевченко закінчує поему «Наймичка»: «Зомлів Марко, й земля задрижала. Прокинувся... до матері — а мати вже спала». Сон є найкращим спочинком по важкій денній праці. Це символ сну *спочилих у Христі* в надії воскресіння і життя вічного. Слово *померлих* можна вживати в рубриках, які зазначені в Службениках курсивом.

³² *Як вияв милих пахощів духовних* — гр. εἰς ὁσμὴν εὐωδίας, цсл. вѣ вони благоухання дѣховнаго. Запах ладану символізує духовні пахощі. Спалювання пахучих зеренець на розжареному вугіллі вважалося здавен символом богопочитання та бажанням людини, щоб її молитви, добрі діла і жертвоприношення, були Богові милі й приємні наче милі пахощі духовні.

³³ Про цсл. *пренесений жертвникъ* див. вище прим. 26.

І, покадивши зізду, ставить її зверху святого хліба, проказуючи:
Прийшла зоря і стала над місцем, де було Дитя.

Диякон: Господеві помолімся!

Ієрей, покадивши перший покровець, покриває святий хліб з дискосом, проказуючи:

Господь зацарював! Зодягнувся в красу Господь! Зодягнувся Господь у силу і підперезався. Бо й закріпив вселенну, яка не зрушиться. Готовий Твій престол відтоді. Ти ж бо є відвіку. Підняли ріки, Господи, ріки підняли свій голос! Ріки творять свої органи* від голосів великих вод. Подиву гідні морські висоти, Господь подиву гідний. Твої свідчення³⁴ виявились дуже вірними. Твоєму домові належиться святість³⁵, Господи, на довготу днів!³⁶

Диякон: Господеві помолімся! Покрий, владико!

Ієрей, покадивши другий покровець, покриває святу чашу, проказуючи:
Вкрила небо сила³⁷ Твоя, Христе, повна земля хвали Твоєї.

Диякон: Господеві помолімся! Покрий, владико!

Ієрей, кадить покров, тобто воздух, і покриваючи обидва, проказує:

Покрий нас покровом³⁸ крил Твоїх, віджени від нас усякого ворога і супротивника. Вчини мирним³⁹ наше життя, Господи, помилуй нас і світ Твій, і спаси душі наші, бо Ти благий і чоловіколюбний.

* *Ріки творять свої органи* — упорядник перекладу Літургії узяв слово «органи» з інтерпретації цього місця (Пс. 92:3) о. Рафаїлом Торкуняком (ОБ). Такий переклад вносить надмірну метафоричність і спричиняє деформоване розуміння контексту; пор. гр.: ἐπιφαν οἱ ποταμοὶ φωνὰς αὐτῶν ἄπο φωνῶν ὑδάτων πολλῶν; цсл. (Острозька Біблія) *возмѣтъ рѣкы грѣгы воа*. Фактично о. Рафаїл слідує тут Септуагінті, а не спрощеній інтерпретації Острозької Біблії. Це невдалий переклад, і його неварто поширювати на літургійний вжиток; варіант: *ріки творять свій гуркіт* (А.Я.).

³⁴ *Свідчення* — гр. μαρτυρία, цсл. свѣдѣннѣ — треба розуміти як пророкування, які Богом послані пророки засвідчували своєю мученичою смертю. Гр. μαρτυς — свідок; якщо він своє свідчення скріплює своєю смертю, він — мученик, μαρτυρός.

³⁵ *Святість* — гр. ἁγιασμοῦ, лат. sanctitudo, англ. holiness, нім. Heiligkeit або Heiligtum, цсл. свѣтѣннѣ — треба завжди перекладати як *святість* або *святоці*. Укр. *святиня* означає храм. (Напр., неправильний переклад подячного гимну після Святого Причастя: *збережи нас у Твоїй святині*; див. прим. 169). Гр. τὰ ἅγια, лат. Sancta, нім. Heiligtum, цсл. свѣтѣннѣ = укр. *Святоці*; див. прим. 103 і 159.

³⁶ Пс. 92 (переклад ОБ).

³⁷ *Сила* — гр. ἀρετή, цсл. доврѣдѣтель — смисл чесноти, яка творить чуда; нім. Allmacht, Kraft, укр. *всемогутність, величність, добродійність, мужність*. Мій переклад тут: *сила***.

** У словниках грецької мови «сила» — одна з останніх можливостей для передачі значення слова ἀρετή (Ред.).

³⁸ *Покровом* — гр. ἐν τῇ σκῆπτῳ, цсл. кровомъ, лат. sub umbra, нім. mit dem Schirme, укр. *заслоною, покровом*. Священик покриває святі дари на дискосі і в чаші покровцями. Найкращим перекладом є *покровом*, що означає охорону.

Потім ієрей, взявши кадильницю, кадить приготовані дари, проказуючи: Благословенний Бог наш, що так зволив.

А диякон каже: Завжди, тепер і повсякчас, і навіки. Амінь.

І обидва побожно вклоняються.

Потім диякон мовить:

За принесені⁴⁰ чесні дари Господеві помолімося!

Ієрей, взявши кадильницю, мовить молитву принесення:

Боже, Боже наш Ти послав на поживу цілому світові небесний хліб, Господа нашого Ісуса Христа, Спасителя, Відкупителя і Благодателя, що благословляє й освячує нас. Ти сам благослови принесення⁴¹ оце і прийми його в Свій небесний жертвник. Згадай, як благий і чоловіколюбний, тих, що принесли це, і тих, за яких принесено, а нас обережи неосудними в священнодіянні Твоїх божественних Таїнств.

Бо святе і прославлене є Твоє найчесніше і величне ім'я, Отця і Сина, Святого Духа тепер, і повсякчас, і навіки. Амінь.

Після цього творить відпуст, мовлячи:

Слава Тобі, Христе Боже, надіє наша, слава Тобі!

Диякон: Слава: і тепер. Господи помилуй! Тричі. Благослови!

Ієрей творить відпуст:

Коли неділя: Христос, що воскрес із мертвих...

Якщо ні: Христос правдивий Бог наш, за молитвами пречистої Своєї Матері, святого отця нашого Івана Золотоустого, архієпископа Константинопольського, і всіх святих, нехай помилує і спасе нас, як благий і чоловіколюбний.

Диякон: Амінь.

Після відпусту диякон кадить святе принесення. Потім відходить і кадить святу трапезу кругом хресто-образно, проказуючи:

Христе, Ти зійшов до гробу тілом, а в аді Ти був як Бог з душею; в раю Ти був з розбійником, і на престолі з Отцем і Духом, наповняючи все, о Необнятий.

І проказує псалом 50-ий.

І покадивши намісні ікони, крилоси (стівців) і людей, входить знову в святий вівтар, знову кадить святу трапезу і ієрея, і, відклавши кадильницю на своє місце, підходить до ієрея.

³⁹ Вчини мирним — гр. εἰρήνευσον, цсл. мирни, нім. *friedlich mache*, укр. заспокій, утихомири, примири.

⁴⁰ Принесені, принесення, цсл. предложенихъ, предложенье, гр. ἐπί τῆ ἀγία καί ἱερᾷ προθέσει. Укр. Службники перекладають: *приготовані дари, предложені дари*, або *предложення*. Найкращим укр. перекладом тут і даліше є: *принесені, принесення*; це, що є принесене на жертву, гр. ἀναφορά, пор. Євр. 7–27). Цсл. *предложені, предложення* в укр. мові вже рідко вживаються.

І ставши разом перед святою трапезою, тричі поклоняються, і проказують разом молитву:

Царю Небесний, Утішителю, Душе істини, що всюди є і все наповняєш, Скарбе добра і Дателю життя, прийди й живи в нас, і очисти нас від усякої скверности, і спаси, Благий, душі наші.

Слава Богу на висоті, а на землі мир, в людях благовоління. Двічі.

Господи, губи мої відкрий, і уста мої сповістять Твою хвалу.

Потім цілують — ієрей святе Євангеліє, а диякон — святу трапезу.

І по цім диякон, схиливши свою голову перед ієреєм і тримаючи орар пальцями правої руки, мовить:

Час служити⁴² Господеві⁴³, Владико, благослови!

⁴¹ Див. попередню прим.

⁴² Час служити. Час служити Господеві — гр. καιρός τοῦ ποιῆσαι τῷ Κυρίῳ, лат. *tempus faciendi Domino*, англ. *it is time to act for the Lord*, нім. *es ist Zeit zu dienen dem Herrn*, цсл. *время еже сотворити Гдѣви*. Сотворити — це цсл. слово (префікс со-), яке треба повністю перекласти відповідним укр. (=створити). Гр. ποιῆσαι, цсл. *сотворити* стосуються кожної праці, що в укр. перекладі можна і треба визначити різними словами, відповідно до змісту і призначення: *чинити, робити, зберігати, створити* та ін.; див. прим. 52, 178. Укр. мова багатша від гр. і цсл.; вона відповідно дібраним словом точно визначає дію, яку треба виконати, напр. *час служити* (а не *час сотворити*), *збережи на многи літа, збережи (про нього, неї, них) вічну пам'ять*, або *вчини йому вічну пам'ять*, а не *сотворити многи літа*, і не *сотворити вічну пам'ять*. Гр. ποιῆσαι, цсл. *сотворити* узагальнює майже всі дії, бо ці старі мови не мають на це відповідних синонімів*.

* Біблійний контекст (Пс. 118:126) цієї фрази вказує на те, що її треба перекладати так: *Час, щоб Господь діяв*, оскільки τῷ Κυρίῳ — *dativus absolutus*, який не слід плутати з *dativus commodi* (прим. редакції).

⁴³ Гдѣви. У цсл. Службнику це слово в такій скороченій формі в давальному відмінку і без наголосу вжито лиш тут. Офіційний укр. Службник зазначає цей давальний відмінок всюди наголосом *Господєві*. І це лише в цьому Службнику. Бо в офіційному Молитвослові (видання оо. василіян 1990), який дає наголос на кожному слові, в давальному відмінку *Господєві* його ніде не позначено, хоч вказано в усіх інших відмінках слова *Господь*. Чому? Я не знаходжу на це пояснення. Однак у цьому слові, яке в кожному богослужінні виголошується сотні разів, про його наголос треба мати правильну відповідь. *Правосписний словник української мови* (за ред. Яр. Рудницького і К. Церкевичя), який зазначає наголос на кожному слові, у слові *Господь* у давальному відмінку подає наголос *Господєві*.

Укр. і цсл. мови широко вживають у давальному відмінку *скорочені форми імен* і деяких іменників чоловічого роду, напр. *Богу, Ісусу, Христу, Господу, отцю* поряд із розширеними: *Богові, Ісусові, Христові, Господєві, отцеві*. За правилом, наголос, який у давальнику є на складі скороченої форми іменника, лишається на тому самому складі і в розширеній формі слова. Ось кілька прикладів:

називний	скорочений давальний	розширений давальний	кличний
Ісус	Ісусу	Ісусові	Ісусе!
Тарас	Тарасу	Тарасові	Тарасе!
Богдан	Богдану	Богданові	Богдане!
Господь	Господу	Господєві	Господи! (Господоньку!)
Стефан	Стефану	Стефанові	Стефане!

Ієрей, благословляючи його, мовить:

Благословенний Бог наш завжди, тепер, і навіки.

Тоді диякон: Помолися за мене, владико!

Нехай Господь направить стопи Твої!

І знову диякон: Пом'яни мене, владико святий!

Ієрей:

Нехай пом'яне тебе Господь Бог у царстві Своїм завжди, тепер, і повсякчас, і навіки.

Диякон: Амінь.

І поклонившись, відходить північними дверима. Святих дверей до входу не відкривають. І ставши на звичайнім місці, напроти святих дверей, по-божно вклоняється тричі, проказуючи:

Господи, губи мої відкрий, і уста мої сповістять Твою хвалу!

І після цього починає виголосом: Благослови, владико! І ієрей починає: Благословенне царство.

Треба знати: Коли ієрей служить без диякона, то нехай не говорить дияконських слів на Проскомидії, на Літургії перед євангелією, і на його відповіді: Благослови, владико! і Проколи, владико! і Час служити! Нехай виголошує тільки ектенії і все те, що належить до чину.

Коли служать соборно більше священиків, то Проскомидію нехай служить лиш один священик, а інші священики з Проскомидії осібно нехай нічого не говорять.

Коли є Архиєрейська Служба, то ієрей починає Проскомидію як звичайно; він кладе частинці Богородиці і святих і покриває святий дискос і святу чашу воздухом, нічого не проказуючи. А під час співу Херувимської пісні, перед Великим входом, Проскомидію закінчує сам архиєрей.

У звичайній простій розмовній мові наголоси імен у родовому і давальному відмінках часто зовсім неправильні. Напр., люди кажуть: *це хата Богданá, Стефанá, але правильний родовий є: це хата Богданá, Стефанá, Ромáна, Тарáса*. За неправильним родовим слідує й неправильний давальний: *Богданóві, Стефанóві, Романóві, Тарасóві* замість **правильного**: *Богданóві, Стефанóві, Ромáнові, Тарáсові, Іванóві*. Треба також знати, що цсл. і укр. мають свої окремі правописні норми про наголоси. Приклад є в Молитві до Святого Духа: цсл. *Цáрю Небáнный*, укр. *Цáрю Небесный*. Треба також пам'ятати, що наголос у називному відмінку слова Господь є завжди на другому складі: *Госпóдь*. Тому священики і співці мусять звертати пильну увагу на правильні наголоси цього слова в церковних відправах.

Надалі я подаватиму давальний відмінок у розширеній формі: *Гóсподеві помолі́мось*. Можна б залишити також і скорочену форму *Господу помолі́мся*, яка є добра в цсл. і в укр. мовах.

БОЖЕСТВЕННА ЛІТУРГІЯ СВЯТОГО ОТЦЯ НАШОГО ІВАНА ЗОЛОТОУСТОГО

Диякон: Благослови, владико!

Ієрей: Благословенне Царство Отця, і Сина, і Святого Духа тепер і повсякчас, і навіки.

Співці⁴⁴: Амінь.

Диякон: У мирі⁴⁵ Господеві помолі́мось!

Співці: Господи, помилуй!

За мир з висоти⁴⁶ і за спасіння душ наших, Господеві помолі́мось!

Співці: Господи, помилуй!

За мир у цілім світі, добрий стан святих Божих церков і за з'єднання всіх, Господеві помолі́мось!

Співці: Господи, помилуй!

За святий храм цей, і за тих, що з вірою, побожністю і страхом Божим входять до нього, Господеві помолі́мось!

Співці: Господи, помилуй!

За святишого вселенського Архиєрея нашого (ім'я), Папу Римського, Господеві помолі́мось!

Співці: Господи, помилуй!

За преосвященішого Архиепископа і Митрополита нашого (ім'я), і за боголюбивого Єпископа нашого (ім'я), чесне пресвітерство, у Христі дияконство, і за весь причет і людей Господеві помолі́мось!⁴⁷

Співці: Господи, помилуй!

За Богом бережений народ наш (або короля — ім'я), за правлячі власті⁴⁸ наші, і за все військо, Господеві помолі́мось!

Співці: Господи, помилуй!

⁴⁴ Співці = крилоси — хор або дяки, які ведуть літургійний спів.

⁴⁵ У мирі — гр. εἰρήνη, цсл. миромъ. Треба розуміти: у примиренні з Богом і з людьми. Тому переклад у спокої тут невідповідний. Христос приніс мир з неба (Йо. 14:27). Тому й назва *Мирна ектенія*.

⁴⁶ З висоти = з неба. Непотрібно вживати плуралізму з висот, на небесах — це гебраїзм, які псують укр. мову. Укр. з висоти, з неба, на небі.

⁴⁷ Спосіб поминання церковних зверхників їх титули належить до церк. властей. Чуже слово *кир* для ієрархів в укр. перекладі не треба додавати, бо владичний смисл слова *кир* вже вміщається в їх урядових позиціях єпископа, ієрарха, архієпископа й вищих.

За місто це (або за село оце, або за святу монашу оселю оцю), за кожне місто, країну, і за всіх вірних, що живуть у них, Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй!

За добре поліття, за примноження плодів земних, і за часи мирні, Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй!

За тих, що на морі⁴⁸, в дорозі, в недугах, в терпіннях, в полоні, і за спасіння їх, Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй!

Коли буває вселенське поминання померлих, то додається це:

За душі всіх від віку в правовір'ї, в надії воскресіння і життя вічного спочилих отців і братів наших, засновників і добродіїв святого храму цього, батьків і рідних наших по крові, тих, що тут лежать, тут вписані, і повсюди православних християн, і за блаженний упокій їх, Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй!

Щоб неосудно стати їм на страшному суді Христовому, і оселити душі їх у країні живих, де всі святі праведні спочивають, Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй!

А коли поминання осібне:

За слугу Божого (або слугиню Божу, або слуг Божих (ім'я)), і за блаженну пам'ять його (або її, або їх), і щоб проститися всякому прогрішенню його (або її, або їх), добровільному і недобровільному, Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй!

Щоб неосудно стати йому (або їй, або їм) на страшному суді Христовім, і оселити душу його (або її, або їх) у країні живих, на місці світлому, де всі святі праведні спочивають, Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй!

Щоб визволитися нам від усякої журби, гніву і нужди, Господеві помолімося!

⁴⁸ *За правлячі власті* — в сучасних державних системах є різні правлячі органи чинної влади різного рівня, як парламент, прем'єр, міністри, посадники й інші, які Церква включає до своїх молитов загальним зворотом *за правлячі власті наші*.

⁴⁹ В апробованім укр. перекладі до засобів подорожування треба додати *в повітрі*. Протягом довгих віків були лише два засоби подорожування: кораблями по морю і мандрюванням по суші за допомогою мулів, верблюдів, коней, колісниць, возів. В останніх двох століттях модерні засоби подорожування вкрай змінили життя людської спільноти. Але, як у давнину, так і тепер, подорожування наражене на великі небезпеки. Тому Церква молиться за подорожуючих усіма модерними засобами.

Співці: Господи, помилуй!

Захорони, спаси, змилуйся і бережи нас*, Боже, Твоєю благодаттю⁵⁰

Співці: Господи, помилуй!

Пресвяту, пречисту, преблагословенну, славну Владичицю нашу Богородицю і Вседіву Марію з усіма святими пом'янувши, себе самих, і один одного, і все життя наше Христу Богу віддаймо!

Співці: Тобі Господи!

Іерей мовить тихо молитву першого антифону:

Господи Боже наш, Твоя влада⁵¹ є непонятна** і слава недосяжна***, Твоя милість безмірна, і чоловіколюб'я невимовне. Ти Владико, з милосердя Твого, споглянь на нас і на святий храм цей, і вчини⁵² нам і тим, що моляться з нами багаті милості Твої і щедроти Твої.

Виголошення:

Бо Тобі належить уся слава, честь і поклоніння, Отцю, і Сину, і Святому Духові тепер і повсякчас, і навіки.

Співці: Амінь.

І співці співають перший антифон. А диякон, поклонившись, відступає від свого місця, стає перед іконою Христа, підносячи вгору трьома пальцями правої руки орап.

* *Захорони, спаси, змилуйся і бережи нас* — у гр. мові усі ці заклики виражені наказовим аористом (доконаний вид). Цієї послідовності не дотримано в перекладі (*бережи*). Так само в гр. усі чотири імперативи є перехідними дієсловами і керують знахідним відмінком, а в укр. *змилуйся* випадає з цієї парадигми. Таким чином, у жертву модерній українізації приноситься синтаксична цілісність і риторична стрункність фрази (А.Я.)

⁵⁰ Після довшого осмислення цього прошення, яке частіше повторюється в екстеніях, я зміною переклад цього прошення на: *Захорони, спаси, змилуйся і бережи нас, Боже, Твоєю благодаттю!* — гр. Ἀντίλαβου, σώσον, ἐλέησον καὶ διαφύλαξον ἡμᾶς ὁ Θεὸς τῆ σῆ χάριτι; цсл. *заступи, спаси, помилуй и охрани нас, Боже, Твоєю благодаттю*. Кожним словом цього прошення кличено Бога за поміч. Гр. ἄντιλαβου, лат. *suscipe*, нім. *nimm dich unser an* (*прийми нас, заопікуйся нами*), цсл. *заступи* я перекладаю як *захорони* (пор. Пс. 47:4 і 136:13, Лк. 1:54). Укр. слово *заступи* має широкий і різний зміст і смисл: заступити когось у праці (=замістити), заступити комусь дорогу або двері, заслонити світло (*не заступай!*), заступити одне слово іншим, заступити когось у гурті, щоб його не було видно, і — захоронити в небезпеці. Уважаю, що точніший переклад на початку цього прохання є *захорони!* Про *змилуйся* (гр. ἐλέησον) див. вище, прим. 6. *Бережи* — гр. διαφύλαξον, лат. *conserve*, англ. *protect, guard*, нім. *behüte uns*, цсл. *охрани* — перекладаю укр. *бережи* (пор. Лк. 4:10).

⁵¹ *Влада* — гр. κράτος, цсл. *держава*, лат. *potestas*, нім. *Herrschaft, Macht*.

** *Непонятна* — невиправдана заміна одного цкс. неказанна іншим церковнослов'янізмом — *непонятна*; ліпше сказати *неосяжна* (А.Я.).

*** *Невірно перекладене непотнжним як недосяжна; треба — незбагненна* (А.Я.)

⁵² *Вчини* — гр. ποιησον, цсл. *сотвори*; див. вище прим. 42.

По закінченні антифону диякон стає знову на своє звичайне місце, і поклонившись, мовить:

Ще й ще в мирі Господеві помолімся!

Співці: Господи, помилуй!

Захорони, спаси, змилуйся і бережи нас, Боже, Твоєю благодаттю!

Співці: Господи, помилуй!

Пресвяту, пречисту, преблагословенну, славну Владичицю нашу Богородицю і Вседіву Марію з усіма святими пом'янувши, себе самих, і один одного, і все життя наше Христу Богу віддаймо!

Співці: Тобі, Господи!

Молитва другого антифону:

Господи Боже наш, спаси людей Твоїх і благослови спадкоємство Твоє, повноту Церкви⁵³ Твоєї охорони, освяти тих що люблять красу дому Твого. Ти їх прослав божественною Твоєю силою, і не залиши нас, що надіємось на Тебе*.

Виголошення:

Бо Твоя є влада і Твоє є царство, і сила і слава, Отця, і Сина, і Святого Духа тепер і повсякчас, і навіки.

Співці: Амінь.

Співці співають другий антифон. А диякон поступає подібно, як і на першій молитві. Потім диякон:

Ще й ще в мирі Господеві помолімся!

Співці: Господи, помилуй!

Захорони, спаси, змилуйся і бережи нас, Боже, Твоєю благодаттю!

Співці: Господи, помилуй!

Пресвяту, пречисту, преблагословенну, славну Владичицю нашу Богородицю і Вседіву Марію з усіма святими пом'янувши, себе самих, і один одного і все життя наше Христу Богу віддаймо!

Співці: Тобі, Господи!

Молитва третього антифону:

⁵³ *Повноту Церкви* — гр. πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας, цсл. исполненіе церкви, лат. plenitudinem ecclesiae, нім. ganze Kirche, Fülle der Kirche — може виражати повноту навчання Церкви або цілісність у смислі неподільної єдності Церкви, або, як у цій молитві, — обидва ці смисли.

* *Нас, що надіємось на Тебе* — в укр. мові відносні займенники *що* і *який* узгоджуються з присудком завжди у третій особі. Таким чином, треба: *нас, що (які) надіються на Тебе* (А.Я.).

Ти, що дав нам ці спільні й однодушні молитви⁵⁴, і обіцяв задовольнити прохання двох або трьох, що згідно просять у ім'я Твоє, Ти й тепер прохання слуг Твоїх на пожиток⁵⁵ сповни, подаючи нам у цьому віці пізнання Твоєї правди, а в майбутньому даруючи вічне життя.

Виголошення:

Бо Ти є благий і чоловіколюбний Бог, і ми Тобі славу віддаємо Отцю, і Сину і Святому Духові тепер і повсякчас, і навіки.

Співці: Амінь.

Тут відкриваються двері на Малий вхід.

Співці співають третій антифон, а якщо неділя, то Блаженні. А коли почнуть співати «Слава», то ієрей і диякон, ставши преред святою трапезою, творять три поклони; потім ієрей бере святе Євангеліє, дає дияконові і йдуть справа поза престолом, і, вийшовши північними дверима зі свіченосцями попереду, роблять Малий вхід. Ставши на звичайному місці, обидва схиляють свої голови, і коли диякон скаже: Господеві помолімся!, ієрей потихо мовить молитву входу:

Молитва входу:

Владико Господи Боже наш, Ти поставив на небі ряди й сили ангелів⁵⁶, і архангелів на служіння Твоєї слави. Тож вчини, щоб з нашим входом був і вхід святих ангелів, щоб вони спільно з нами служили і славили Твою доброту.

Бо Тобі належить⁵⁷ уся слава, честь і поклоніння Отцю, і Сину, і Святому Духові тепер і повсякчас, і навіки.

Співці: Амінь.

Після закінчення молитви диякон мовить до ієрея, показуючи правою рукою на схід і тримаючи трьома пальцями орач:

Благослови, владико, святий вхід!

Ієрей, благословляючи, мовить:

Благословенний вхід святих Твоїх завжди тепер і повсякчас, і навіки.

Потім диякон підходить до ієрея і дає цілувати святе Євангеліє.

⁵⁴ *Однодушні* — молитви, які мовою і співом єднають наш дух. Гр. οὐμόφωνος, цсл. гогаєним виражають гармонію музичного мистецтва.

⁵⁵ *На пожиток* — гр. πρὸς τὸ σὺμφέρον, цсл. кз полезномъ, нім. zum Nutzen (пор. 1 Кор. 7:35).

⁵⁶ *Ряди й сили* — гр. τάγματα καὶ στρατιάς, цсл. чини и воинства. Цсл. *війство* в укр. не вживається, воно стало рос. Його треба би перекласти на укр. *військо*. Але в літургійній мові нам не треба представляти небо на зразок візантійського мілітаризму. Тому я перекладаю тут *ряди й сили*. Слово *військо*, як мілітарну державну силу, можна вжити при поминанні державного уряду.

⁵⁷ *Належить* — гр. πρέπει, цсл. подобаєть, лат. decet.

А коли скінчиться останній тропар, диякон виходить на середину і, ставши перед ієреєм, підносить трохи руки і, показуючи святе Євангеліє, виголошує:

Премудрість. Стіймо просто!⁵⁸

Після цього, поклонившись, входять у святий вівар: диякон, а за ним ієрей. Диякон кладе святе Євангеліє на святу трапезу, а співці співають.

Прийдіть, поклонімося і припадімо до Христа.

В будень: Спаси нас, Сину Божий, у святих дивний Ти: співаємо Тобі: Аلیلуя.

Якщо неділя: Спаси нас Сину Божий, що воскрес із мертвих, співаємо Тобі: Аلیلуя.

Тоді співають звичайні тропарі. А ієрей мовить цю молитву:

Молитва Трисвятої пісні:

Боже Святий, Ти що в святих живеш!⁵⁹ Тебе трисвятим голосом оспівують Серафими, славослов'ять Херувими і Тобі поклоняються всі небесні сили. Ти з небуття в буття привів усе; Ти створив людину на Твій образ і подобу і прикрасив її всякими дарами. Ти даєш тому, хто просить, мудрість і розум, і не погорджуєш грішником, а встановляєш покаєння на спасіння.

⁵⁸ *Стіймо просто!* — замість цсл. *протти*. Гр. ὀρθοί, лат. *recti*, англ. *stand aright!*, нім. *stehet!* або *stehet aufrecht!*, укр. *стіймо!* або *стіймо просто!* Може бути питання, чи ті пригадування диякона потрібні, а якщо так, то навіщо? З тексту Літургії бачимо, що вони не стосуються порядку під час Літургії. Ці пригадування стосуються нашої людської слабости, якою є наша неухважність і забудькуватість. Вони є лише на найважливіших місцях Св. Літургії, в яких нам треба найбільшої уважності, щоб наші уми й серця були спрямовані на звершування і розуміння таїнственої дії. Таким нагадуванням є також заклик: *будьмо уважні!* (цсл. *воньмиа*) і *всяку журбу життєву відложімо тепер!* Гр. ὀρθοί і цсл. *протти* треба перекладати на укр. дієсловом *стіймо!* або *стіймо просто!*, але ніколи самим прислівником *просто*, бо саме слово *просто* або *прости* є тоді неясне, не знати до кого або до чого його віднести.

⁵⁹ *В Святих живеш* — гр. ἐν ἁγίοις ἀναπαύμενος, лат. *in sanctis requiescis*, англ. *dwel among the saints*, нім. *in den Heiligen ruhest*, цсл. *во свѣтыхъ почиваиши*. Гр. ἀναπαύω має різні значення: знайти спочинок, заспокоїти, спочити. Пор. Мт. 11:28, 1Кор. 16:18, 2Кор. 7:13, Мт. 26:45, Лк. 12:18. Укр. *спочиваєш*, виражає спокій і почуття задоволення; *живеш* — постійне життя (пор. прим. 5). Я перекладаю в *Святих живеш* замість у *Святих спочиваєш*. Укр. *спочиваєш* підказує, що гріхи безбожних не дають Богові спочинку, а також виражає людські природні схильності до відпочинку й вигоди. Гр. ἐν, цсл. *во* визначає місце: *в*, у (пор. Мт. 3:1, Лк. 2:49); на (пор. Мт. 5:25, Лк. 2:14; *між* — лат. *inter*, англ. *among* (пор. Мт. 2:6, Мр. 8:38, Гал. 1:14). Думаю, переклад в *Святих* є вірніший, аніж *між Святими* (пор. у Херувимській молитві, прим. 97)*

* Грецький і церковнослов'янський тексти не передають значення гебрійського оригіналу цієї фрази, яка означає «спочивати (перебувати) у святих місцях», тобто у святині (Ред.).

Ти вчинив нас, смиренних і недостойних слуг, гідними стати в цю хвилину перед славою Твого святого жертovníка й принести Тобі належний поклін і славослов'я. Ти, Владико, прийми і з уст нас грішних трисвяту пісню і навідайся до нас ласкою Своєю. Прости нам всяку провину нашу добровільну і недобровільну, освяти наші душі й тіла, і дай нам побожно Тобі служити кожний день нашого життя⁶⁰, молитвами Святої Богородиці і всіх святих, що від віку милі Тобі⁶¹.

Коли співці закінчують останній тропар, диякон говорить до ієрея, склонивши голову і тримаючи в руці трьома пальцями орач:

Благослови, владико, час Трисвятого!

Ієрей, благословляючи його, виголошує:

Бо Ти святий є, Боже наш, і ми Тобі славу віддаємо⁶², Отцю, і Сину, і Святому Духові тепер і повсякчас.

Тут диякон приходить ближче святих дверей і, вкауючи орачем, виголошує тим, що в храмі:

І навіки!

Співці: Амін.

Коли співають Трисвяте, то ієрей, і диякон, і самі мовлять Трисвяте, причому творять три поклони перед святою трапезою.

Потім диякон каже до ієрея:

Звели, владико!

І відходять до горнього місця, а ієрей, відходячи, каже:

Благословенний, хто йде в ім'я Господнє.

Диякон: Благослови, владико, горне місце!

Ієрей: Благословенний Ти на престолі слави царства Твого, що сидиш на херувимах завжди, тепер і повсякчас, і навіки.

Треба знати, що ієрею не годиться виходити на горнє місце, ані сидіти на ньому. Йому належить сидіти з південного боку від горнього сидіння.

⁶⁰ *Кожний день нашого життя* — гр. πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν, цсл. *всь дни живота нашего*, лат. *omnibus diebus*, англ. *all the days of our lives*, нім. *ganzes Leben*. Добрий укр. переклад: *ціле наше життя*, але точніший — *кожний день нашого життя*.

⁶¹ *Милі* — гр. εὐαρεστησάντων, цсл. *благоугодившихъ*, лат. *complacuerunt*, нім. *wohlgefallen*. Можна б ужити тут слово *угодливі*, (святих часто зовуть Божими угодниками), але кращим перекладом тут є *милі*. Укр. *догодити*, *угодити* (Богові) тут невідповідне.

⁶² *Віддаємо* — гр. καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, цсл. *Тѣбѣ славу възсылаемъ*. Слова з цсл. префіксом *во-* або *воз-* лишилися у цсл.; в укр. правописних словниках їх немає (*возлюблений*, *воздав*, *воплотився*, *вознесіння*). Укр. мова й укр. народ не мають і не знають висловів: *возсилаємо*, *засилаємо*, *шлемо славу Богові* (поштою, e-mail?). Ми віддаємо славу Богові нашим богочитанням (лат. *damus gloriam*, англ. *we give glory*).

Після закінчення Трисвятого диякон приходить перед святі двері і виголошує:

Будьмо уважні!

Ієрей виголошує: Мир усім!

Диякон знову: Премудрість, будьмо уважні!

Співці співають Прокимен, Псалом Давида.

Потім диякон: Премудрість!

А читець виголошує заголовок Апостола.

Діаць святих апостолів читання. Або: Соборного послання Якового, або Петрового, читання. Або: До Римлян, або: До Галатів послання святого апостола Павла читання.

І знову диякон: Будьмо уважні!

По закінченні читання Апостола, ієрей говорить: Мир тобі!

Диякон: Премудрість, будьмо уважні!

Співці співають Аلیلія, зі стихами.

Коли співають Аلیلія, диякон бере кадильницю і ладан, підходить до ієрея і, прийнявши від нього благословення, кадить святу трапезу навкруги, увесь вівтар і ієрея.

А Ієрей, стоячи перед святою трапезою, говорить цю молитву:

Молитва перед Євангелієм.

Засвіти в серцях наших, чоловіколюбний Владико, чисте світло⁶³ Твого богопізнання⁶⁴ і відкрий очі ума⁶⁵ нашого на розуміння Твого євангельського проповідування. Влий⁶⁶ у нас і страх блаженних Твоїх заповідей, щоби ми, подолавши всі тілесні похоті, вели духовне життя, думали й чинили все, що Тобі до вподоби. Бо ти є просвічення душ і тіл наших, Христе Боже, і ми Тобі славу віддаємо із споконвічним Твоїм Отцем, і пресвятим і благим і животворчим Твоїм Духом, тепер і повсякчас, і навіки. Амінь.

Диякон, відклавши кадильницю на звичайне місце, підходить до ієрея, склонює перед ним свою голову, тримаючи орар крайніми пальцями, і, показуючи на святе Євангеліє, говорить:

Благослови, владико, благовістителю⁶⁷ святого апостола і євангелиста (каже ім'я).

⁶³ Чисте світло — гр. ἀκράτων φῶς, цсл. нечлнний свѣтъ, лат. lux purum (пор. Йо. 1:9).

⁶⁴ Богопізнання — гр. θεογνωσις, лат. divinae cognitionis, цсл. богогрозуміння.

⁶⁵ Очі ума — гр. διανοίας ἡμῶν διάνοιαν ὀφθαλμοῦς, цсл. мысленныя очи, лат. ocula mentis, укр. очі ума або розуму, нім. die Augen des Verstandes. Тут нема мови про духовні очі.

⁶⁶ Влий (у нас страх) — гр. ἐνθεσ, лат. implanta, цсл. вложи, англ. instill, нім. flösse, pflanze.

⁶⁷ Благослови, владико, благовістителю. Благовістителем (гр. εὐαγγελιστῆν) тут є диякон, як його нема, то нема цього прохання. (Пор. Єф. 4:11) Він просить ієрея благословення

Ієрей, благословляючи його, виголошує:

Бог, за молитвами святого славного, всехвального апостола і євангелиста (каже ім'я), нехай дасть тобі слово благовістити силою великою для сповнення Євангелії⁶⁸ улюбленого Сина Свого, Господа нашого Ісуса Христа.

І подає йому святе Євангеліє.

А диякон каже Амінь і поклонившись, бере святе Євангеліє і, вийшовши святими дверима, приходить і стає на амвоні або на іншому місці, із свіче-носцями перед ним.

А ієрей, стоячи перед святою трапезою, звернений до людей, виголошує: Премудрість! Стіймо просто! Вислухаймо святу Євангелію!

Потім: Мир усім!

Співці: І духові твоєму!

Диякон: Від (каже ім'я євангелиста) святого Євангелія читання.

Співці: Слава Тобі, Господи, слава Тобі!

Ієрей: Будьмо уважні!

Якщо є два диякони, то один нехай говорить: Премудрість, стіймо просто! Також: Будьмо уважні!

По закінченні читання Євангелія ієрей каже: Мир тобі, що благовіствуєш!

Співці: Слава Тобі, Господи, слава Тобі.

Диякон доходить до святих дверей і віддає святе Євангеліє ієреєві. І знову закриваються святі двері.

Диякон, ставши на звичайнім місці, починає:

Промовмо всі з цілої душі і з усієї мислі нашої, промовмо!

Співці: Господи, помилуй!

для себе, щоб гідно сповнити місію свого дияконського уряду — бути благовістителем євангелиста, якого благовість він буде читати, або й проповідувати.

⁶⁸ Укр. мова має два іменники — Євангеліє (середнього роду) і Євангелія (жіночого роду). За моїм розумінням, я не бачу тут два слова з тавтологічним змістом, але два різні поняття, які визначають свої окремні призначення й завдання. Осмисливши літургійний контекст, я роблю тут розрізнення між євангельським благовістям, яке я визначаю словом Євангелія, і між книгою євангелиста — євангеліє, в якій записана ця благовість. Гр. і цсл. мови мають на означення книги і благовістя лише одне слово: гр. εὐαγγέλιον, цсл. євангеліє (євѣгѣ). В укр. перекладі можна і потрібно зробити чітке розрізнення книги від благовістя у виголошеннях диякона і священника перед і по читанні святого Євангелія, бо таке розбірливе визначення міститься в самім літургійнім тексті. Ціла молитва священника перед читанням Євангелія говорить не про книгу євангелиста, а про Христову благовість. Коли священник передає Євангеліє диякону, то виголошує: нехай дасть тобі слово благовістити силою великою для сповнення Євангелії (=благовісти) Ісуса Христа. Думаю, що лише так треба розуміти і перекласти цю частину молитви священника. Диякон бере від священника святе Євангеліє — він бере книгу, а не благовість. Потім священник (не диякон) проголошує: вислухаймо святу Євангелію = вислухаймо благовість; і вкінці диякон проголошує: від (ім'я євангелиста) (книгу) святого Євангелія читання. Торжественне відчитання Христової благовісти на Літургії — це основа і початок євангелізації.

Господи Вседержителю, Боже отців наших, молимо Тебе⁶⁹, вислухай і помилуй!

Співці: Господи, помилуй!

Помилуй нас, Боже, з великого милосердя Твого, молимо Тебе, вислухай і помилуй!

Співці: Господи, помилуй! *Тричі.*

*Молитва посиленого моління*⁷⁰:

Господи Боже наш, прийми це посилене моління від Твоїх слуг і змилуйся над нами⁷¹ з великого Твого милосердя, і зішли Твої щедроти на нас і на всіх людей Твоїх, що очікують від Тебе багатой милости.

У парохіяльних храмах:

Ще молимося⁷² за святішого вселенського Архиєрея нашого (ім'я), Папу Римського, і за преосвященнішого Архиепископа і Митрополита нашого (ім'я), і за боголюбивого Єпископа нашого (ім'я), за тих, що служать і служили у святій храмі цім, і за отців наших духовних, і всіх у Христі братів наших!

Співці: Господи, помилуй! *Тричі.*

У монастирях:

Ще молимося за святішого вселенського Архиєрея нашого (ім'я), Папу Римського, і за преосвященнішого Архиепископа і Митрополита нашого (ім'я), і за боголюбивого Єпископа нашого (ім'я), і за всечесніших отців наших Протоархимандрита (ім'я), Архимандрита (ім'я), Протоігумена (ім'я), й Ігумена (ім'я), за тих, що служать і служили у цій святій монашій оселі, і за отців наших духовних, і всіх у Христі братів наших!

⁶⁹ *Молимо Тебе* — гр. δεόμεθα Σου, цсл. *молимтиса*. Уживаю правильніший укр. переклад: *молимо Тебе*. Але добрий переклад є також: *...молимося Тобі!* Шевченко у вірші «Мені тринадцятий минало...»: *А я собі у буряні молюся Богу!*

⁷⁰ Ектенія посиленого моління — цсл. *прилѣжноє молѣннє*. З євангельським запалом присутні збирають усі сили своєї душі, ума й серця, щоб вимолити в Бога багатого Божого милосердя, щедрот і ласк для всіх, почавши від найвищих зверхників Церкви, держави, народу і всіх православних християн. У цій ектенії додаються також особливіші моління, напр. у часі народних скорбот — голоду, пошестей, повені, переслідування, коли Церква ініціює гарячі благання, або коли самі вірні просять або жертвують у своїх потребах (пор. Ді. 12:5). Це достатньо поясняє суть, роль і важливість цієї ектенії посиленого моління.

⁷¹ *Змилуйся над нами* — гр. ἐλέησον ἡμᾶς. Це правильний переклад з гр. на укр. Цсл. *помилуй*, яке прийнялось за молитовне прохання і в укр. *Господи помилуй*, як сказано вище (прим. 6), є неточним перекладом з гр. ἐλέησον, і яке ми зберегли лише в ектеніях *Господи, помилуй!* у відгуках співців на заклик дякона *Господеві помолімося!*

⁷² *Молімося*. Прохання дякона в цій ектенії, як і в усіх ектеніях є завжди в формі закликуну; він кличе, просить вірних молитись, і цей заклик по-укр. мусить бути *молімося!* Вираз *молімося* — це лише ствердження факту, що ми молимося, а не заклик. З невірним перекладом втрачається форма закликуну, а з нею — і смисл посиленого моління.

Співці: Господи, помилуй! *Тричі.*

Ще молимося за Богом береженого Імператора (або Короля), нашого (ім'я), за здоров'я і спасіння його, (або за правлячі власті наші), і за все військо!

Співці: Господи, помилуй. *Тричі.*

Тут додається ектенія на особливі прохання.

Ще молимося за тут присутніх людей, що очікують від Тебе великої і багатой милости, за тих, що творять нам милостиню, і за всіх православних християн!

Співці: Господи, помилуй. *Тричі.*

Бо Ти милостивий і чоловіколюбний Бог є, і ми Тобі славу віддаємо, Отцю, і Сину, і Святому Духові тепер і повсякчас, і навіки.

Співці: Амінь.

Якщо є приношення за померлих, дякон або ієрей мовить цю ектенію:

Помилуй нас, Боже, з великого милосердя Твого, молимо Тебе, вислухай і помилуй!

Співці: Господи, помилуй! *Тричі.*

Ще молимося за упокій душ спочилих слуг Божих (каже імена), і щоб проститися їм всякому погрішенню* їх добровільному і небровільному!

Співці: Господи, помилуй. *Тричі.*

Щоб Господь Бог оселив душі їх, де праведні спочивають!

Співці: Господи, помилуй. *Тричі.*

Милости Божой, царства небесного і відпущення гріхів їх у Христа безсмертного, царя і Бога нашого, просім!

Співці: Подай, Господи!

Дякон: Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй.

Ієрей: Боже духів і всіх людей⁷³, Ти смерть подолав і диявола знищив, і життя світові Твоєму дарував. Ти, Господи, упокій душі спочилих слуг Твоїх

* *Щоб проститися їм всякому погрішенню* — синтаксичний церковнослов'янізм, відгомін грецького *dativus absolutus* (відокремленого давального відмінка). По-укр. треба: *щоб простилося їм всяке прогрішення* (А.Я.).

⁷³ *Боже духів і всіх людей*. Цей мовний зворот є тільки в кн. Чисел 16:22 і 27:16; в Новому Завіті його немає. *The New American Bible* подає: *The God of the spirits and of all mankind*; нім. католицькі і протестантські. Біблії: *Got der Geister und allen Menschen*; гр. *πάσα σάρξ*; цсл. *всѣмѣм плоть* — в укр. *кожна людина* або *всі люди*. В усіх Службениках: *Боже духів і всіх людей* додано слово *і*. Може зміст у заупокійній молитві був би кращий без цієї одної літери (*Боже духів усіх людей*), бо тут молимося за духовну істоту, якою є людина. Із біблійного тексту і з правильних перекладів добре видно, що йдеться тут не про *всяке тіло* — *всѣмѣм плоть* (звірят, птиць, риб), а тільки про кожне розумне одуховлене тіло людини (пор. 1Кор. 15:39–54), що спочило в Бозі в надії воскресіння (Ді. 2:27).

(каже імена) у місці світлім, у місці квітучім, у місці спокійнім, де немає ні болю, ні печалі, ні зітхання. Як добрий і чоловіколюбний Бог, прости їм всякий гріх, що вони вчинили словом, ділом, чи думкою, бо немає людини, що в житті не згрішила б. Бо Ти єдиний є без гріха, справедливість Твоя — справедливість навіки⁷⁴, і слово Твоє — правда⁷⁵.

Бо Ти є воскресіння, життя і впокій спочилих слуг Твоїх (каже імена), Христе Боже наш, і ми Тобі славу віддаємо з споконвічним Твоїм Отцем, і святим і благим і животворчим Твоїм Духом, тепер і повсякчас, і навіки!

Співці: Амінь.

Потім диякон:

Оглашені⁷⁶, помоліться Господеві!

Співці: Господи, помилуй!

Вірні, помоліться за оглашених, щоб Господь змиливався над ними!⁷⁷

Співці: Господи, помилуй!

Щоб просвітив їх словом правди!⁷⁸

Співці: Господи, помилуй!

⁷⁴ *Справедливість Твоя — справедливість навіки* — гр. ἡ δικαιοσύνη σου δικαιοσύνη εἰς τὸν αἰῶνα, цсл. правда Твоя правда во вѣки. В моєму тексті цсл. правда, перекладене з гр. δικαιοσύνη, — укр. *справедливість* або *праведність* (лат. *iustitia*, англ. *justice*, нім. *Gerechtigkeit*). Так воно мусить бути перекладене тут і всюди! Але в багатьох наших богослужбових і біблійних текстах перекладачі переносять в укр. текст цсл. слово правда неперекладеним і тим позбавляють літургійний текст цінного богословського змісту. У такому стані є численні тропарі (напр., на Різдво Христове, на Стрітення, в яких є *Христос — сонце правди* замість *сонце справедливості* або *праведності* (див. Мал. 3:20). Вимагаючи хрищення від Івана на Йордані, Христос сказав йому: *нам треба сповнити всю справедливість* (гр. πᾶσαν δικαιοσύνην, лат. *omnem iustitiam*) (Мт. 3:15). І взявши в Йорданськiм хрищенні гріхи всього світу, Христос, як Месія, пішов на проповідь на сповнення спасенного Батьківського ладу — відкуплення людського роду ціною жертви Сина Людського, щоб так сповнити всю *справедливість*. (не всяку, а всю). Бо «заплата за гріх — смерть» (Рим. 6:23). Справедлива жертва Христова є джерелом нашої праведності — чесноти, яка ґрунтується на справедливості (пор. 2Кор. 5:21). Неперекладене цсл. *правда* на укр. *справедливість* нехтує тут і всюди весь богословський зміст.

⁷⁵ *Слово Твоє — правда* — гр. ὁ λόγος σου ἀλήθεια, цсл. слово Твоє правда. Тут переклад правильний: гр. ἀλήθεια = лат. *veritas* = цсл. *истина* = укр. *правда* (або *істина*). На суді перед Пилатом Христос свідчив: *Я на те народився, щоб свідчити правду*, гр. ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀλήθειᾳ, цсл. да «видѣти» истину. Усе, що Христос Цар говорив на суді, усе що Він навчав, усе, що Він творив, усе, що записане в святій Євангелії, є правдою, яку треба прийняти і вірувати. «Кожний, що є від правди, слухає мій голос» (Йо. 18:37).

⁷⁶ *Оглашені* — це вислів, яким первісна Церква визначала окремішій стан тих, які пізнавали і вивчали правди християнської віри і приготувалися до Хрищення. Треба в Літургії і в церковній мові його залишити, бо укр. сучасна мова його не має. Інакше нам треба би прийняти гр. *катехумени* або окреслювати їх описово: *ті, що готуються до Хрищення*.

⁷⁷ *Змиливався над ними* — див. вище прим. 6.

⁷⁸ *Словом правди* — див. вище прим. 75.

Щоб відкрив їм Євангелію праведности!⁷⁹

Співці: Господи, помилуй!

Щоб з'єднав* їх з своєю святою соборною і апостольською Церквою!

Співці: Господи, помилуй!

Спаси, змилиуйся, захорони і бережи їх, Боже, Твоєю благодаттю!⁸⁰

Співці: Господи, помилуй!

Оглашені, голови Ваші перед Господом схиліть!

Співці: Тобі Господи!

Молитва за оглашених:

Господи Боже наш, що на висоті живеш і на покірних глядиш, Ти, що на спасіння людського роду, послав Свого єдинородного Сина і Бога, Господа нашого Ісуса Христа; зглянься на слуг Твоїх оглашених, що схилили свої голови перед Тобою, і вчини їх гідними⁸¹ в догідний час купелі відродження⁸², відпущення гріхів і одежі нетління⁸³. З'єднай їх з святою Твоєю соборною і апостольською Церквою, і прилічи їх до вибраного Твого стада.

Щоб і вони славили з нами пречесне і величне ім'я Твоє Отця і Сина і Святого Духа, тепер і повсякчас, і навіки.

Співці: Амінь. Ієрей розгортає ілітон.

Диякон виголошує: Оглашені, вийдіть!

Коли є другий диякон, то й він виголошує: Оглашені, вийдіть!

А потім перший знову: Оглашені, вийдіть!

Щоб ніхто з оглашених не залишився! Самі тільки вірні, ще й ще в мирі Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй!

⁷⁹ *Відкрив їм Євангелію праведности* — Євангелію (=євангельську *благовість*) (див. вище прим. 68); *праведности* — див прим. 74.

* *З'єднав* — немає такого слова в сучасній укр. мові. Можна сказати: *з'єднав, об'єднав, злучив* (А.Я.).

⁸⁰ Див. прим. 50.

⁸¹ *Вчини гідними* — гр. καταξιωσον αὐτοὺς, лат. *dignos habe*, нім. *würdig mache*, цсл. *сподоби* (пор. Лк. 20:35). Цсл. *сподоби*, яке дуже часто вжите в Службенику і в богослужбових книгах, не можна перенести на укр. без перекладу, бо в укр. повсякденній мові, воно має смисл *сподобати собі*. По-укр. ніхто не говорить: *сподоби зробити мені послугу!* Абсолютно досконалий Бог не може сподобати собі нікого й ніщо, бо ніхто й ніщо не може чогось додати до Його досконалості. Але Бог може вчинити нас гідними, достойними Йому служити. За ласку гідності і достоїнності в служінні св. Літургії Церква навчає нас постійно молитися.

⁸² *Купелі відродження* — гр. τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας, лат. *lavacro regenerationis*, нім. *des Bades der Wiedergeburt*, цсл. *кани пакыитны* (пор. Йо. 1:13, 3:3; Тит. 3:5).

⁸³ *Одежі нетління* — гр. ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας, цсл. *одежды нетлѣнны* (пор. 1Кор. 15:42, 50, 53 і далі).

Якщо є лише один диякон, або якщо ієрей служить без диякона, то він виголошує так:

Оглашені, вийдіть! Оглашені, вийдіть! Оглашені, вийдіть! Щоб ніхто з оглашених не залишився! Самі тільки вірні, ще й ще в мирі Господеві помолімося!
Співці: Господи, помилуй!

Молитва вірних, перша:

Дякуємо Тобі, Господи Боже сил, що Ти вчинив нас гідними стати й тепер перед святим Твоїм жертвником і припасти до Твого милосердя за наші гріхи і людські несвідомості⁸⁴. Прийми, Боже, моління наше і вчини нас достойними приносити Тобі моління, благання і безкровні жертви за всіх людей Твоїх. Вчини нас, щоб ми, поставлені Тобою на цю службу, були здатними^{85*}, силою Духа Твого Святого, неосудно⁸⁶ і бездоганно⁸⁷, у чистім свідченні сумління нашого, благодати Тебе в кожну годину і всюди⁸⁸, і щоб Ти, вислуховуючи нас, був милостивий нам** по множестві*** Твоєї доброти.

Захорони, спаси, змилуйся і бережи нас, Боже, Твоєю благодаттю!

Співці: Господи, помилуй.

Диякон: Премудрість!

Виголошення: Бо Тобі належить уся слава, честь і поклоніння, Отцю, і Сину, і Святому Духові, тепер і повсякчас, і навіки.

Співці: Амінь.

Диякон: Ще й ще в мирі Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй!

Молитва вірних, друга:

Знову і багатораз припадаємо до Тебе і молимо Тебе, Благий і Чоловіколюбний, щоб Ти, зглянувшись на моління наше, очистив наші душі і тіла від усякої тілесної і духовної скверности і дав нам невинно і неосудно стояти перед святим Твоїм жертвником. Даруй, Боже, і тим, що моляться з нами, по-

⁸⁴ *Несвідомості* — гр. ἀγνοῦμῆτων, лат. *ignorantis, peccatis*, нім. *Unwissenheiten*, цсл. невѣдѣннѣхъ (пор. Євр. 9:7).

⁸⁵ *Здатним* — гр. ἰκάνωσων, лат. *facet nos idoneos*, нім. *befähige uns*, цсл. ѿдѡван (пор. 2Кор. 3:6).

* *Вчини нас, щоб ми... були здатними* — релікт гр. і цсл. звороту *accusativus cum infinitivo*. Треба в перекладі спростити синтаксис: *Вчини нас... здатними*; а краще: *Зроби нас... здатними* (А.Я.).

⁸⁶ *Неосудно* — гр. ἀκαταυβώτως, лат. *in culpa*, нім. *ohne Schuld*, цсл. неосѣжденно.

⁸⁷ *Бездоганно* — гр. ἀπροσκόπτως, лат. *innoxie*, англ. *blameless*, нім. *ohne Anstoß*, цсл. непереткновенно (пор. Фил. 1:10).

⁸⁸ *В кожну годину і всюди* — гр. ἐν παντί καιρῷ καὶ τόπῳ, лат. *in omni tempore et loco*, цсл. на вѣлкое вѣмѣ и мѣсто. В укр. можна б також скоротити: *все і всюди*.

** *Щоб Ти... був милостивий нам* — гр. і цсл. *dativus commodi* належить перекладати з прийменником *для чи до*. Отже: *щоб Ти... був милостивий до нас* (А.Я.).

*** *По множестві* — церковнослов'янізм. Варіант: *у багатстві* (А.Я.).

ступ у житті, у вірі і в духовному розумінні⁸⁹; дай їм, що завжди зо страхом і любов'ю служать Тобі, щоби вони невинно й неосудно причастилися святих Твоїх Таїнств⁹⁰ і стали гідними Твого небесного Царства.

Диякон: Премудрість!

Диякон входить північними дверима.

Виголошення

Щоб під владою Твоєю завжди бережені, ми Тобі славу віддавали, Отцю, і Сину, і Святому Духові, тепер і повсякчас, і навіки.

Співці: Амінь.

І відкриваються святі двері.

Тоді, під час співу херувимської пісні, диякон бере кадильницю, і, вложивши ладану, підходить до ієрея, і, прийнявши від нього благословення, кадить кругом святу транезу, й увесь вівтар, і іконостас, також ієрея, співців і людей, проказуючи 50-ий Псалом.

Ієрей проказує оцю молитву:

Ніхто із зв'язаних тілесними пристрастями⁹¹ і розкошами⁹² не є достойний приступати, або наближатися, або служити Тобі, Царю слави, бо служити Тобі — це річ велика й страшна й самим небесним силам*. А проте⁹³ з невимовної і незміреної Твоєї любови до людей, Ти без зміни⁹⁴ і переміни⁹⁵

⁸⁹ *Поступ у житті, вірі і духовному розумінні* — гр. προκοπήν βίου καὶ πίστεως καὶ συνέσεως πνευματικῆς, лат. *profectum vitae, et fidei, et spiritualis prudentia*, англ. *progress in life, faith, and spiritual discernment*, нім. *Vorschritt an Leben, an Glauben und an geistiger Erkenntnis*, цсл. припшанне життя и вѣры и разѡма дѡховнаго.

Деякі порівняння зі Св. Письма: *поступ*: Фил. 1:12, 22 і далі, 1Тим. 4:15–16. Духовне розуміння: Еф. 3:4, 1Кол. 1:9, 2:2, 2Тим. 2:1–7; також Лк. 2:47.

⁹⁰ *Невинно й неосудно причастилися святих Твоїх Таїнств* — гр. ἀνενόχως καὶ ἀκατακρίτως μετέχειν τῶν ἁγίων σου Μυστηρίων, нім. *tadellos und straflos an deinen heiligen Geheimnissen teilzunehmen*, цсл. неповинно и неосѣжденно причаститися свѣтихъ Твоихъ таинъ.

Молитовний зміст і прохання слів і виразів, які тлумачаться у прим. 84–90, спрямовані на жертвоприношення. Священослужитель сердечно благає, щоб чоловіколюбний Бог дав йому ласку бути вірним і гідним неосудно й бездоганно приносити Богу безкровну жертву і бути причасником святих Божих Таїнств. Ці думки й моління глибинно будуть тривати й надалі. Саме тим Літургія вірних істотно відрізняється від Літургії оглашених.

⁹¹ *Тілесними пристрастями* — гр. ταῖς σαρκικαῖς ἐπιθυμίαις, лат. *in carnalibus desideriis*, англ. *to carnal desires*, нім. *von fleischlichen Begierden*, цсл. плотькими похотями (пор. 2Пт. 2:11, 1Йо. 2:16, Йо. 1:13). Про піднесення рук під час цієї молитви див. нижче прим. 124.

⁹² *Розкошами* — гр. ἡδοναῖς, лат. *voluptatibus*, нім. *Lüsten*, цсл. сластьми (пор. Лк. 8:14, Тит 3:3, 2Пет. 2:13).

* Страшна й самим небесним силам — гр. і цсл. *dativus commodi* належить перекладати з прийменником *для чи до*. Отже: *страшна й для самих небесних сил* (А.Я.).

⁹³ *А проте* — гр. ὁμως, лат. *tamen*, англ. *and yet*, нім. *aber dennoch*, цсл. обаче.

⁹⁴ *Без зміни* — гр. ἀτρέπτως, лат. *citra commutationem*, англ. *without alteration*, нім. *ohne Wechsel*, цсл. непереложно.

став чоловіком, і став⁹⁶ нашим Архиереєм, і як Владика всього, передав нам священне служіння цієї богослужбової і безкровної жертви. Бо Ти один, Господи Боже наш, володієш усім, що на небі і на землі; Тебе носять на престолі херувимським, Ти Господь серафимів і цар Ізраїлів, Ти один святий, що в святощах живеш⁹⁷. Тим то молю Тебе, як єдиного доброго і ласкавого: Зглянься надо мною грішним і негідним Своїм слугою, і очисти мою душу й серце від сумління лукавого, і силою Святого Твого Духа вчини мене, приодітого ласкою священства⁹⁸, достойним стати перед цією Твоєю святою трапезою, щоб священнодіяти святе і пречисте Твоє Тіло і дорогоцінну Кров⁹⁹. До Тебе я приходжу, і схиливши свою голову, благаю Тебе: не відвертай обличчя Свого від мене, і не відкидай мене з-поміж слуг Твоїх, але вчини мене гідним, щоб я, грішний і недостойний слуга Твій, приніс Тобі ці дари. Бо Ти, Христе Боже наш, є Той, що жертвує, і Той, що жертвується, Той, що приймає, і Той, що роздається¹⁰⁰, і ми Тобі славу віддаємо із споконвічним Твоїм Отцем, і

⁹⁵ *Переміни* — гр. ἀναλλοιώτως, лат. *sine vicissitudine*, англ. *unchanging*, нім. *ohne Verönderung*, цсл. неизмѣнно. *Без зміни і переміни* — значить: нічого не змінюючи в Своїй Божій природі; виключає всяке еретичне думання, мовляв Христос перемінився в людину.

⁹⁶ *Став* — гр. ἐρχομαι, лат. *appellatus es*, англ. *appointed*, нім. *gewesen*, цсл. был єси.

⁹⁷ *В святощах живеш* — гр. ἐν ἁγίοις ἀναπαύομενος, лат. *in sanctis requiescis*, цсл. во святѣх починай, нім. *in Heiligtum ruhest*. Центром уваги священнослужителя в цій молитві є святощі, які є вже готові до торжественного перенесення на св. трапезу до таїнственного перемінення (переістотнення) на Тіло і Кров Христову (див. прим. 103)*.

* Див. заувагу до прим. 59, де коментуємо цю фразу (Ред.).

⁹⁸ *Приодітого ласкою священства* — гр. ἐνδεδυμένον τὴν τῆς ἱερατείας χάριν, лат. *indutum veste sacerdotii*, англ. *vested with the grace of the priesthood*, нім. *angetan mit der Gnade des Priestertums*, цсл. одягнений благодаттю священства (пор. Мт. 22:11, Мр. 1:6).

⁹⁹ *Священнодіяти святе, пречисте Твоє Тіло і дорогоцінну Кров* — гр. ἱεροουργῆσαι τὸ ἅγιον καὶ ἄχραντόν σου Σῶμα καὶ τὸ τίμιον Αἷμα, англ. *celebrate the mystery of Your holy and undefiled Body and precious Blood*, нім. *den Dienst an deinem heiligen, unbefleckten Leibe and deinem kostbaren Blute heilig zu verrichten*, цсл. священнодіяти святе і пречисте Твоє тіло і чистішу кров.

¹⁰⁰ *Той, що жертвує, і Той, що жертвується, Той, що приймає, і Той, що роздається* — гр. Σὺ γὰρ εἶ ὁ προσφέρων καὶ προσφερόμενος καὶ προσδεχόμενος καὶ διαδίδόμενος, лат. *Tu enim es qui offers et offeris, assumis et distribuis*, англ. *You are the Offerer and the Offered, the One who received and is distributed*, нім. *Du bist der Darbringer und der Darbrachte, der Empfänger und der Hingegebene*, цсл. Ты єси приносящий и принимающий и раздаваемый. Це літургійний, глибоко-змістовний богословський і догматичний текст про Христа Первосвященника і Завершителя Своєї таїнственной Жертви.

У богослужбових книгах немає іншого такого молитовного тексту, щоби в небагатьох реченнях так вірогідно, доглибинно і ретельно витлумачував принципове Архиерейське священнодіяння вічного Первосвященника Ісуса Христа в Його безкровній Жертві і достойну, але повну страху роль поставленого Ним новозавітного священика, який Його силою і по Його волею має відновляти спасенну Євхаристійну Жертву. Христос-Первосвященик є прототипом священика, а поставлений Ним священик — це Його подоба (аналогічно до людини сотвореної на подобу Божу). Молитва *Ніхто недостойний* є вимогливим нагаду-

пресвятим, благим і животворчим Твоїм Духом тепер і повсякчас, і навіки. Амінь.

Після молитви і кадіння ієрей і диякон, ставши перед святою трапезою, проказують разом Херувимську пісню тричі і по кожнім проказанні вклоняються один раз.

Ми, що Херувимів тайно уявляємо і животворчій Тройці трисвяту пісню співаємо. Всяку журбу життєву відложимо тепер!¹⁰¹

Щоб Царя всього, ми прийняли, що Його в славі невидимо носять ангельські чини. Аلیلуя. Тричі.

Потім відходять до жертовника; попереду йде диякон, а ієрей кадить святощі, тихо молячись:

Боже, милостивий будь мені грішному!

Диякон мовить до ієрея:

Піднеси¹⁰², владико!

Ієрей, взявши воздух, кладе на ліві рама диякона, проказуючи:

Піднесіть руки ваші до Святощів¹⁰³ і благословіть Господа!

Тоді бере святий дискос і з великою пошаною й побожністю ставить його на голову диякона, який на однім із пальців правої руки має також кадилицю; а сам бере в руки святу чашу, і обидва виходять північними дверима, молячись; перед ними йдуть свіченосці.

Диякон виголошує:

Усіх вас, православних християн, нехай пом'яне Господь Бог у царстві Своїм тепер і повсякчас, і навіки!

Ієрей виголошує:

Святішого вселенського Архиєрея нашого (ім'я) Папу Римського, пресвященнішого Архиепископа і Митрополита нашого (ім'я), і боголюбивого Єпископа нашого (ім'я), (всечеснішого Протоархимандрита (ім'я), Архимандрита (ім'я), Ігумена (ім'я), і увесь священничий, дияконський і монаший

ванням і суворою пересторогою для кожного священика, щоби він ніколи не легковажив своєї ролі і свого священнодіяння через брак щирого випробування свого сумління.

¹⁰¹ *Всяку журбу життєву відложимо тепер*. Про слово *тепер* див. вище прим. 2.

¹⁰² *Піднеси* — гр. ἔλαρον, лат. *tolle*, англ. *lift up*, нім. *hebe auf*, цсл. возьми.

¹⁰³ *Піднесіть руки до Святощів* — гр. ἐλάρατε τὰς χεῖρας ὑμῶν εἰς τὰ ἅγια; лат. *elevate manus vestras in sancta*; нім. *erhebet eure Hände zum Heiligtum*; цсл. *вздѣжните рѣци ваши во свѣтаи*. Головний священнослужитель звертає увагу своїх співслужителів не на якусь святиню, що в понятті народу означає храм, а на *Святощі* — гр. τὰ ἅγια, цсл. *свѣтаи* — *Святі Дари*, які передаються їм до торжественного перенесення на святу трапезу (див. вище прим. 35). Вираз *Святощі* є також на початку першої Молитви після Св. Причастя. З торжественним перенесенням Чесних Дарів на святу трапезу, слова, які називають найсвятіші літургійні Таїнства, пишу з великої букви (див. нижче прим. 142 і *Методологічні положення*, § 7).

чин, Богом береженого Імператора (або Короля нашого ім'я, або правлячі власті наші) і все військо, благородних і завжди згадуваних засновників і добродійців святого храму цього, (святої монашої оселі цієї) і всіх вас православних християн, нехай пом'яне Господь Бог у царстві Своїм завжди, тепер і повсякчас, і навіки!

Співці: Амінь. *І співають:*

Щоб Царя всього¹⁰⁴ ми прийняли, що Його в славі невидимо носять¹⁰⁵ ангельські чини. Аلیلуя, аلیلуя, аلیلуя.

І ввійшовши через святі двері, ієрей ставить святу чашу на святу трапезу, бере святий дискос з голови диякона і ставить його також на святу трапезу. Потім знімає покровці з святого дискосу і святої чаші, і кладе їх на одному боці святої трапези. А знявши з рамена диякона воздух і, покадивши, покриває ним чесні дари, проказуючи:

Благообразний Йосиф¹⁰⁶ з дерева зняв Пречисте Тіло Твоє, плащаницею¹⁰⁷ чистою обвив і, пахоцями¹⁰⁸ покривши, у гріб новий положив.

І взявши з рук диякона кадильницю, кадить Святощі тричі, проказуючи:

Господи, вчини добро Сіонові Твоєю милостю, і нехай будуть збудовані стіни ерусалимські. Тоді милою буде жертва праведности, приношення і цілопалення. Тоді на Твій жертвник покладуть телят¹⁰⁹.

¹⁰⁴ *Царя всього* — гр. τὸν βασιλέα ὅλων, лат. *Dominus omnium*, англ. *the King of all*, нім. *König des Weltals*, цсл. Царя всѣхъ. Цсл. всѣхъ треба перекласти по-укр. *всього*.

¹⁰⁵ *В славі невидимо носять* — гр. ἀβρατῶς δоруφερούμενον τάξεσι, лат. *invisibile super lanceas transportatur*, англ. *on shield and spears invisibly upborne*, нім. *insichtbar über ihren Speeren einhergetragen*, цсл. невидимо доносима.

Домінуючими в літургійному тексті Великого входу є вирази: *піднеси, піднесить, Цар усього, носять*, (див. прим. 102–105). Ці вирази будують тріумфальний гімн перенесення приготованих чесних дарів (=приношення) на святу трапезу. Під цими дарами таїнственно зображений Христос, Цар усього, Той, що жертвує і Той, що жервується, що Його в славі носять ангельські чини, подібно як у давнину земські завойовники на щитах, піднесених своїми списками, несли свого побідного царя (цсл. доносима, гр. δоруφερούμενον).

¹⁰⁶ Лишаю тут *Благообразний*, хоч укр. словники того слова не мають; це цсл. слово. Який титул прислуговував Йосифові, як шляхетному радникові (Мк. 15:43), не знаємо. Східна Церква дала йому почесний титул *благообразний*, і так треба залишити в літургійній укр. мові (див. *Методологічні положення*, § 5).

¹⁰⁷ *Плащаницею* — гр. σινδώνι, лат. *sindone*, англ. *shroud*, нім. *Linewand*, цсл. плащаницев.

¹⁰⁸ *Пахоцями* — гр. ἀρώμασι, лат. *aromatibus*, англ. *aromatic spices*, нім. *Specereien*, цсл. благоуханья. Деякі цсл. Службники мають тут слово *вонями*.

¹⁰⁹ Включення на цьому місці двох кінцевих стихів Пс. 50:20–21 виправдують домінуючі слова жертви праведности (або справедливости)=θυσίαν δικαιοσύνης (див. прим. 15 і 74) — новозавітної жертви, про яку говорить тут богонатхнений пророк Давид як протиприкладу до старозавітних жертв. Давид молиться, щоб оновити Сіон (що став місцем Тайної Вечері і Зіслання Святого Духа) і щоб здвигнути мури ерусалимських святинь, аби вони були милі Богові на приношення жертви праведности.

І віддавши кадильницю, схилиє голову, і каже дияконові:

Пом'яни мене, брате і співслужителю!

А диякон до нього:

Нехай пом'яне Господь Бог священство твоє в царстві Своїм!

Ієрей: Помолися за мене, співслужителю мій!

Після цього і диякон, схиливши голову і тримаючи орач трьома пальцями правої руки, промовляє до ієрея:

Дух Святий нехай зійде на тебе, і сила Всевишнього нехай огорне Тебе!

Ієрей:

Той же Дух Святий нехай діє з нами по всі дні життя нашого!

А диякон до нього:

Пом'яни мене, владико святий!

Ієрей:

Нехай пом'яне тебе Господь Бог у царстві Своїм завжди, тепер і повсякчас, і навіки!

Диякон: Амінь.

І поклонившись ієреєві, виходить тівничними дверима, стає на звичайнім місці і виголошує:

Доповнімо¹¹⁰ молитву нашу Господеві!

Співці: Господи, помилуй!

За принесені Чесні Дари, Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй!

За святий храм цей і за тих, що з вірою, побожністю і страхом Божим, входять до нього, Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй!

Щоб визволитися нам від усякої журби, гніву і нужди, Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй!

Молитва приношення по поставленні божественних дарів на святу трапезу:

Господи Боже Вседержителю, єдиний святий, Ти приймаєш жертву хваління від тих, що кличуть¹¹¹ до Тебе цілим серцем. Прийми моління і нас грішних, і принеси до святого Твого жертвника, і вчини нас здатними приносити Тобі дари і жертви духовні за наші гріхи і людські несвідомості. Вчини нас достойними знайти благодать у Тебе, щоб була Тобі мила наша жертва

¹¹⁰ *Доповнімо* — гр. πληρώσωμεν, лат. *compleamus*, англ. *let us complete*, нім. *lasset uns vollenden*, цсл. исполнимъ (пор. Мт. 13:48, Лк. 3:5, Ді. 2:2, Єф. 5:18, 2Тит 1:4).

¹¹¹ *Кличуть* — гр. ἐπικαλουμένων, лат. *qui te invocant*, англ. *those who call upon You*, нім. *anrufen*, цсл. отъ призывающихъ (пор. Ді. 9:14; Йо. 22:16). Укр. не має слова *призивати* (префікс *при-* до слова *звати* не підходить). Може бути *взивати*, але найбільш відповідним тут і в інших місцях є *кликати*.

і щоби оселився Благий Дух Твоєї благодаті в нас і на цих Дарах, що перед нами, і на всіх людях Твоїх.

Диякон: Захорони, спаси, змилуйся і бережи нас, Боже, Твоєю благодаттю!

Співці: Господи, помилуй!

Цілого дня досконалого¹¹², святого, мирного і безгрішного, у Господа просімо!

Співці: Подай, Господи!

Ангела миру, вірного провідника¹¹³, охоронця душ і тіл наших, у Господа просімо!

Співці: Подай, Господи!

Прощення і відпущення гріхів і провин наших, у Господа просімо!

Співці: Подай, Господи!

Всього доброго і пожиточного для душ наших і миру для світу, у Господа просімо!

Співці: Подай, Господи!

Щоб останок життя нашого в мирі і в покайні провести¹¹⁴, у Господа просімо!

Співці: Подай, Господи!

Християнського закінчення життя нашого, безболісного, бездоганного, мирного, і доброї відповіді на страшному суді Христовому, у Господа просімо!

Співці: Подай, Господи!

Пресвяту, пречисту, преблагословенну, славну Владичицю нашу Богородицю і Вседіву Марію з усіма святими пом'янувши, себе самих і один одного, і все життя наше Христу Богу віддаймо!

Співці: Тобі, Господи!

Виголошення:

Щедротами єдинородного¹¹⁵ Сина Твого, що з ним благословенний Ти з пресвятим благим і животворчим Твоїм Духом тепер і повсякчас, і навіки.

¹¹² *Досконалого* — гр. τελείων, лат. *perfectum*, англ. *perfect*, нім. *vollkommen*, цсл. гавьршенна: «Витривалість хай має досконале діло, щоб ви були досконалі і бездоганні, і щоб вам нічого не бракувало» (Як. 1:4).

¹¹³ *Вірного провідника* — гр. πιστὸν ὁδηγόν, лат. *fidelem ducem*, англ. *faithful guide*, нім. *treuen Führer*, цсл. вірна наставника.

¹¹⁴ *Провести* — гр. ἐκτελέσαι, лат. *perficere*, англ. *spend*, нім. *vollenden*, цсл. скончати. У цьому проханні не йдеться про саме закінчення нашого життя, а про проведення решти нашого життя в мирі і покайні. Смысл цього прохання і слова ἐκτελέσαι — *perficere* (див. Лк. 14: 28–30). (Приклад: укр. вислів *я провів мій час у безділлі*).

¹¹⁵ *Єдинородного* — гр. μονογενοῦς, лат. *unigenitus*, англ. *only-begotten*, нім. *eingeborener*, цсл. єдинорідний. Цей догматичний і апологетичний епітет відноситься тільки до Ісуса Христа, другої Божої особи, рівним щодо природи Небесному Отцю. Він є правдивим єдинородним Божим Сином, а не прибораним; прийнявши людську природу Він не стратив і не змінив Своєї Божої природи (пор. Йо. 1:14).

Співці: Амінь.

Ієрей: Мир усім!

Співці: І духові Твоєму!

Диякон: Полюбімо один одного, щоб однодумно визнавати!

Співці: Отця, і Сина і Святого Духа, Тройцю одноістотну і неподільну¹¹⁶.

Ієрей поклоняється тричі, тихо промовляючи:

Люблю Тебе, Господи, сило моя і кріпосте моя; Господь твердиня моя і захист мій!¹¹⁷

І цілує Святощі так, як вони накриті, спершу поверх святого дискаса, потім поверх святої чаши і край святої трапези перед собою. Якщо є два ієреї або більше, то всі вони цілують один одного в рамена¹¹⁸.

Настоятель промовляє: Христос посеред нас! *А той, хто цілує, відповідає:* І є, і буде!

¹¹⁶ *Тройцю одноістотну і неподільну* — гр. Τριάδα ὁμοούσιον καὶ ἀχώριστον, цсл. Троица ѣднносущная и нераздельная, лат. *Trinitatem consubstantialem et indivisam*, англ. *Trinity one in essence and inseparable*, нім. *die wesensgleiche und unteilbare Dreieinigkeit*. Як бачимо, гр. ὁμοούσιον, цсл. єднносущный і лат. *consubstantialis* — це догматичні терміни. Гр. ὁμοούσιος у Біблії не зустрічається. У Літургії ці догматичні терміни треба перекласти простою елементарною народною мовою. Ми могли б адаптувати цсл. *єднносущный* в укр. літургійний переклад лиш тоді, коли ми не мали б укр. відповідного слова. Але укр. *одноістотну* є правильне слово, і його належить прийняти тут, у Визнанні віри, і в усіх інших місцях.

Ми бачимо, що між аспектами Біблії і Літургії, догми й літургійного богослужіння, віри і богослов'я, релігії і практичного християнського життя існує глибоке й логічне співвідношення, збудоване на тривалій основі віри.

¹¹⁷ Пс. 18:2–3. Новіші переклади не уживають тут будучого часу. І це правильно. У Літургії ми є в живій і дійсній присутності Триєдиного Бога, і це спілкування мусимо переживати враз з Божим людом тепер, а не думати, занедбуючи цей святий момент, про непевне майбутнє. Тут видно різницю між біблійним і літургійним перекладом. Священик стоїть перед Богом, і на заклик диякона *Полюбімо один одного* він перший заявляє пряме визнання своєї любові: *Люблю Тебе, Господи*.

¹¹⁸ Службник нічого більше не згадує про обряд поцілунку миру, коли є два або більше священнослужителів. Чин Служіння доповнює це нормою 200 так: «кожний співслужитель вперше цілує Чесні Дари, а потім ліве і праве рам'я провідного служителя». Решта, мабуть, лише місцевим звичаям. А звичаї є різні; напр., одні цілують лише оба рамена, інші повертаються, щоб цілувати ще раз те рам'я, від якого починали (три рази) й ін. Та й сама норма Чину Служіння — цілувати спершу ліве рам'я, а потім праве — латинська, на мою думку. Східна Церква починає все з правого боку: знаменування себе знаком св. хреста чи, коли єпископ або священик благословляють вірних, то в горизонтальній лінії вони благословляють спочатку їх праве рам'я, а потім ліве. Так є і в св. Літургії, коли священик, вирізавши з просфори святого агнца, списом проколює його правий бік; розкаюний розбійник був по правіці Христа і т. п. (пор. Лк. 1:11). Правий бік респектує і Св. Письмо. Укр. православні Службники нотують і нормують так: «цілують один одного в праве і в ліве рам'я і руку». Думаю, що цей останній припис є найправильніший. Про дальші норми Чину Служіння див. нижче, прим. 128 і 158. Літургійна комісія повинна перенести ці норми у відповідні рубрики новоопрацьованого Службника.

Також і диякони, коли їх буде два, кожний цілує свій орар, де є знак хреста, і один одного в рамена, мовлячи те саме, що й священники. Також і диякон, стоячи на своєму місці, поклоняється тричі, цілує свій орар, де є знак хреста, і виголошує:

Двері, двері, в премудрості будьмо уважні!

Іерей підносить воздух і тримає над Святими Дарами. А коли є більше священників, то й вони підносять святий воздух і тримають його над Святими Дарами, потрясаючи його, і тихо проказують з людьми Визнання віри.

Вірую в єдиного Бога Отця, Вседержителя, Творця неба і землі, і всього видимого і невидимого. І в єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого, Єдинородного, від Отця родженого перед усіма віками. Світло від Світла, Бога правдивого від Бога правдивого, родженого, несотвореного, одноістотного¹¹⁹ з Отцем, що через Нього все сталося. Він для нас людей, і ради нашого спасіння зійшов з неба і, прийнявши тіло¹²⁰ від Духа Святого і Марії Діви, став чоловіком¹²¹. Він був розп'ятий за нас при¹²² Понтійським Пилаті, і страждав, і був похований. І воскрес у третій день, згідно з Писанням. І піднісся¹²³ на

¹¹⁹ Одноістотного — див. прим. 116.

¹²⁰ Приймавши тіло — гр. σαρκωθέντα, лат. *incarnatus est*, англ. *was incarnate*, нім. *Fleisch angenommen*, цсл. *въплътнѣшиагося*. Не можна прийняти теперішнього перекладу *воплотився*, бо в укр. такого слова нема (префікс *во-*). Є слово *втілювався*, але воно невідповідне (пол. *wcielili się*). Переклад *приймав тіло від Духа Святого і Марії Діви* є дуже точний.

¹²¹ Став чоловіком — гр. ἐνανθρωπήσαντα, лат. *homo factus est*, англ. *became man*, нім. *Mensch geworden ist*, цсл. *въчеловѣчшася*. Тут виразно стверджується чоловіча стать Христа*. Перша людина сотворена Богом була чоловічої статі. Сотворім людину на наш образ і подобу (Бут. 1:26). Перша людина з землі (Адам) — земна, друга людина (Христос) — з неба (пор. 1Кор. 15:47–48, 1Тим 2:13).

* Тут виразно стверджується чоловіча стать Христа — це не відповідає дійсності, бо ані гр. *ἀνθρωπος*, ні цсл. *человѣкъ*, ні лат. *homo* в жоден спосіб не вказують на стать. Якщо ми перекладаємо, як пропонується, *став чоловіком*, то розуміємо, що в цьому контексті це є церковнослов'янським, а сучасною укр. мовою було би *став людиною* (А.Я.).

¹²² При Понтійським Пилаті — гр. ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, лат. *sub*, англ. *under*, нім. *unter*. Прийменник *при* підтверджує, що Пилат був причетний до смерті Ісуса Христа**. Він мав владу звільнити Його або розп'яти Його (Йо. 19:10). На осмислення прийменника *при* Б. Грінченко дає такий приклад: «стояв човен *при* березі». Розуміється що човен був прив'язаний, бо інакше вітер відніс би його. В перекладі укр. Службника патріарха Йосифа Сліпого є прийменник *при*. Так є і в укр. православних Службниках. Прийменник *за* вказує тільки на час (пор. Лк. 3:1–2 — час публічного виступу Івана Хрестителя і Лк. 2:1 — про перепис цезаря Августа).

** Прийменник *при* підтверджує, що Пилат був причетний до смерті Ісуса Христа — в сучасній укр. мові прийменник *при* не виражає причетності, а тому цей аргумент звучить штучно (А.Я.).

¹²³ Піднісся — гр. ἀνελθόντα, лат. *ascendit*, англ. *ascended*, нім. *ist aufgefahren*, цсл. *възше́дшаго*. Перекладаю тут *піднісся*. В укр. словниках немає слова *вознісся* (префікс *во-*), хоч воно є в народній ужитку. Назву свята ВОЗНЕСІННЯ треба залишити в бослужбовій мові, воно є у віковичній ужитку народу, і іншого відповідного слова укр. не має (див. розділ *Методологічні положення*, § 5).

небо, і сидить праворуч Отця. І вдруге прийде у славі судити живих і мертвих, і Його Царству не буде кінця. І в Духа Святого, Господа Животворчого, що від Отця походить, що Йому з Отцем і Сином рівний поклон і рівна слава¹²⁴, який говорив через пророків. В одну, святу, соборну і апостольську Церкву. Визнаю одно Хрищення¹²⁵ на відпущення гріхів. Чекаю воскресіння мертвих, і життя майбутнього віку. Амінь.

Акт вознесення Господнього є для нашого людського ума незбагненим, несказаним і неописаним таїнством. Св. Письмо говорить про нього різними словами, уникаючи прямого окреслення цієї дії словом *вознісся*. Ось важливіші приклади: Ді. 1:9 — *Vin buv взятий* (ОБ), гр. ἐλήρθη, лат. *elevatus est*, цсл. *взѣтъ*, англ. *He was lifted up*. ОБ та ін.: Ді. 1:10 — *Vin ішов*, гр. πορευομένου αὐτοῦ, лат. *euntem illum*, цсл. *идѣвъ ѣмѣ*, англ. *He was going*. Еф. 4:10 — *піднісся понад усі небеса*, гр. ἀναβὰς ὑπὲρ πάντων τῶν οὐρανῶν, лат. *ascendit super omnes caelos*, цсл. *възше́дшии прѣвыше всѣхъ неbesъ*, англ. *ascended far above all the heavens* (пор. Лк. 24:50, Ді. 2:33). Сам Ісус Христос зображає це таїнство як хід і відхід до Отця і лучить цю дію з цілим ладом відкуплення (Йо. 16:5).

¹²⁴ Рівний поклон — гр. σὺμπροσκυνοῦμενον, цсл. *покланѣма*, лат. *simul adoratur*, поклон у смислі рівного богочитання (пор. Мт. 2:10, Йо. 4:20, 12:20, 1Кор. 11:25).

Рівна слава — гр. συνδοξαζόμενον, цсл. *въславима*, лат. *conglorificatus* (пор. Мт. 5:16, Лк. 5:26, 1Пет. 4:16).

¹²⁵ Хрищення* — гр. βάπτισμα, лат. *baptismus*, англ. *baptism*, нім. *Taufe*, цсл. *крѣщеніє*. Тут треба вже остаточно вирішити довгий диспут про правильне писання цього слова: *Хрещення* чи *Хрищення*? Гляньмо на це слово в гр. та інших мовах — в них домінує гр. βάπτισμα або інше слово народної мови; при цьому немає жодної згадки або натяку про хрест. Але по-цсл. перекладено гр. βάπτισμα як *крѣщеніє* і тим зосереджено всю увагу не на Христа, а на Його хрест. Це одна з дуже рідких мовних непослідовностей цсл. мови при перекладі з гр. І в результаті, через цсл. переклад, всі слов'янські мови (укр., рос., блг., сrb., навіть пол. і чес. з лат. обрядом), успадкували невірний переклад *Хрещення*, який мовно злучив назву цього Таїнства з хрестом. Але ми в *Христа христилися* і в *Христа одягнулися***, як це торжественно проголошує наша Св. Літургія в світлий празник Христового Воскресіння, в цілий Світлий тиждень і в інші великі Господські празники. Христос Богочоловік і Син Людський є нашим первообразом, а ми Його подоба. І в Його подобі ми прийняли Його *хрищення праведности*, щоб сповнити всю справедливість (Мт. 3:15, див. прим. 15 і 74); ми з Христом умираємо, з Ним воскресемо, і з Ним будемо прославлені. Згідно з наукою Східної Церкви, Христові Таїнства не діють відокремлено; і хоча вони звершуються в різний час, вони зберігають свою містичну зв'язаність силою і спасенною дією Христа. Хрищення і Миропомазання уділяються в нас одним актом (в Західній Церкві вони розділені не раз на довші роки). Про Таїнство Подружжя апостол говорить: *Це велике Таїнство, а я говорю про Христа і Церкву* (Еф. 5:32). Адже ж усі Христові Таїнства є великі, та й в усіх Таїнствах ідеться про Христа і Церкву (найбільше в Таїнствах Євхаристії і Рукоположення), і всі Таїнства ми мусимо приймати з покайням і покутою. Без Христа немає жодного Таїнства, немає Церкви, без Христа хрест був би й далі деревом ганьби. У всіх Св. Таїнствах ми одягаємося в первообраз Христа, в усі акти Божого ладу відкуплення (οἰκονομία θεοῦ, пор. прим. 137 і 142). Такий глибокий богословський зміст має слово *Хрищення*, і тому не можна зв'язувати його відокремлено з хрестом.

До речі, треба прийняти, що всі Христові Таїнства випливають зі страстей Христових, через які всі Таїнства набувають свого співвідношення з хрестом. Проте цей чинник детально зображений не в Таїнстві Хрищення, а в Проскомидії Св. Літургії, коли священник,

Диякон: Стіймо гідно¹²⁶, стіймо зо страхом, будьмо уважні, щоб святе приношення в мирі приносити!

Співці: Милість миру жертва хваління.

вирізавши з проскури агнця, списом надрізує на ньому знак св. хреста, проколює списом його правий бік і виголошує: «Один з воїнів списом проколов Його бік, і зараз витекла кров і вода». (За вченням св. Отців, кров — символ Св. Євхаристії, вода — символ Хрищення). Проте, через невдалий цсл. переклад *кръциниѣ*, Таїнство Хрищення стало асоціювати-ся з хрестом, а не з Христом.

Для глибшого осмислення подаю правильні укр. слова: *христини*, *християнин*, *христосування*, *христильниця*, *хрищення*, *хрищення*, *Христовий*, *Христина*, *христоносці*, ворог *Христа* — *антихрист* та ін. Тут треба прийняти й ім'я найбільшого пророка Івана *Христителя*. Слово *хреститися* означає знаменувати себе знаком св. хреста. Київський *Хрещатик* (цсл. *Кръщатиѣкъ* від цсл. *кръщеніѣ*) — це назва головної вулиці Києва на пам'ятку хрищення Руси-України, і цю цсл. назву треба залишити. Рос. мова має слово *крещенье*, від цсл. *кръщеніѣ*, мовно зв'язуючи цю назву з рос. *крест*. В такій ситуації є й інші слов'янські християни, які в своїй мові не мають змоги зміною лиш одного голосного (е-и) виправити переклад і внести такий багатий зміст, як це є в укр. Варто було б перевірити і порівняти цю мовну проблему і в інших неслов'янських мовах.

Огієнко в своїй Біблії і *Святій Службі Божій*, як і ОБ, мають *хрещення*, *хрестити*, *Хреститель*. Укр. православні Службники — *Хрещення*; Біблія Хоменка (видання оо. василіян, Рим 1991) — *хрищення*, *христити*, *Христитель*. Укр. правописні словники й *Українська Енциклопедія* Кубійовича подають правильно: *хрищення* і т. д.

* *Хрищення* — дискусія про правопис цього слова анахронічна. Крім богословських, доволі спекулятивних аргументів, на яких зосереджується о. д-р Комар, є ще лінгвістичні, яких у цьому обґрунтуванні не взято до уваги. Праслов'янське **крътъ*, від якого походить суч. укр. *хрест*, первісно означало «Христос», походить від давньовірхньонімецького (готського) *krist*, *christ*, споріднене з гр. *Χριστός* і лат. *Christus* (М. Vasmer. *Russisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, Bd. 2*). Так що слово «хрещення», хоч безпосередньо походить від «хрест», так чи інакше є в дальшій спорідненості зі словом «Христос». За словами М. Мур'янова, у слов'янському неологізмі **крътъ* сфокусовані різні семантичні зрізи. Якщо відповідне гр. *σταυρός* означає «стояк, кіл» і високі смисли нашарувалися на це слово ззовні, то в слов'янському відповіднику вони є суттєвим компонентом внутрішньої форми слова, чому немає аналогів в інших мовах, окрім східнослов'янських (М. Мур'янов. У истоков христианства у славян // М. Мур'янов. *Гимнография Киевской Руси*. Москва 2003, с. 382–383). Слід глибоко розуміти цю внутрішню суть, а не штучно зближувати поняття «хрещення» і «Христос».

Дієслово *крътити* пов'язане, відповідно, з давньовірхньонімецьким *kristen*, *kristenen* — «навертати до християнства». Слово «христоносці», яке о. Комар наводить у переліку однокореневих зі словом «хрищення» — це невдалий приклад. Назва «христоносці» походить не від *Христа*, а від *хреста*, який ці рицарі носили вишитими на своїх плащах; пор. англ. *crusaders*, нім. *Kreuzfahrer*, фр. *croisés*, пол. *krzyżacy* (А.Я.).

** Не можна використовувати цю цитату із послання до Галатів як аргумент, якщо *a priori* прийняти форму «христитися». Це також стосується наведених нижче прикладів: «христильниця», «хрищення», «христитися» (Ред.).

¹²⁶ *Стіймо гідно* — гр. *στέμμεν καλῶς*, цсл. *стѣмѣмъ доврѣ*. Всі стояли під час Визнання віри, і диякон пригадує: стіймо, щоб і далі зберегти найбільшу пристойність і увагу, бо

Іерей, знявши воздух із Святощів, цілує його і, поклавши його на відповідне місце, виголошує: Благодать Господа...

А диякон, поклонившись, входить у святий вітар, бере рипіду і побожно обвіває Святощі. Якщо немає рипіди, то робить це одним покровцем.

Виголошення:

Благодать Господа нашого Ісуса Христа, і любов Бога і Отця, і причастя Святого Духа¹²⁷, нехай буде з усіма Вами!

Співці: І з духом твоїм!

Іерей, повернувшись до сходу:

Вгору піднесімо серця!¹²⁸

Співці: Піднесли до Господа!

Іерей: Принесімо подяку Господеві!¹²⁹

Співці: Достойно і праведно¹³⁰ є поклонятися Отцю, і Сину, і Святому Духові, Тройці одноістотній¹³¹ і нероздільній!

А іерей молиться:

Достойно і праведно є співати Тобі, благословити Тебе, дякувати Тобі, поклонятися Тобі на всякому місці володіння Твого. Бо Ти Бог невимовний, непонятний, невидимий, недосяжний**, завжди існуючий і незмінний — Ти і Єдинородний Син Твій і Дух Твій Святий. Ти з небуття до життя привів нас, і

починається найсвятіша хвилина жетровопринищення — *ἄγια Ἀναφορά* (пор. Євр. 9:28 та Іс. 53:12). *Станьмо* тут недоречне (див. прим. 58)*.

* Цей заклик стояти гідно був частиною Літургії ще перед тим, як додано Визнання віри до Літургії (прим. редакції).

¹²⁷ *Причастя Святого Духа* — гр. *κοινωνία*, лат. *communicatio*, англ. *communion*, нім. *Gemeinschaft*, цсл. *прѣчастиѣ* (2Кор. 13:13).

¹²⁸ Службник не зауважує тут, що з цим закликком священник підносить руки вгору. Це доповнює Чин Служіння нормою 13: «Молитви з простягненими і піднесеними руками мовиться лише тоді, коли це точно приписане, а саме: *Ніхто із зв'язаних тілесними пристрастями* на Херувимській пісні, *Вгору піднесімо серця!* і на *Отче наш*. Під час простягнення рук лікті не можуть дотикати боків служачого, але руки належить вільно простягнути вгору». Про символіку піднесення рук пор. Єрем. 3:14, Кол. 3:2 (див. прим. 118 і 158).

¹²⁹ *Принесімо подяку Господеві!* — гр. *εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ!*, лат. *gratias agamus Domino*, англ. *let us give thanks to the Lord*, нім. *lasst uns dem Herrn Dank sagen*, цсл. *благодаримъ Гдѣ*. *Благодаримъ* — є не лише цсл. але також і рос. народним словом, тому в укр. перекладах йому не місце.

¹³⁰ *Достойно і праведно* — гр. *Ἄξιον και δίκαιον*, лат. *dignum et justum est*, англ. *it is right and just*, нім. *es ist würdig und recht*, цсл. *достойно и праведно*. Гр. *δίκαιος* = укр. *праведний* (пор. Мт. 1:19, Лк. 2:25). *Праведність* — це чеснота справедливості (*δικαιοσύνη*) (див. прим. 74).

¹³¹ *Одноістотній Тройці* — див прим. 116.

** *Непонятний і недосяжний* — невдалі переклади. Треба: *невимовний, неосяжний, невидимий, недосяжний* (А.Я.).

коли ми відпали¹³², Ти знову підняв нас і не відступив, а чинив усе, аж привів нас до неба і дарував нам Твоє будуче царство. За це все дякуємо Тобі, і Єдинородному Твоєму Синові, і Твоєму Святому Духові — за всі Твої добродійства, дані нам, які ми знаємо і не знаємо, видні і невидні. Дякуємо Тобі і за цю службу, яку Ти зволив прийняти з рук наших, хоч стоять перед Тобою тисячі архангелів і незлічимі сили ангелів, Херувими і Серафими, шостокрильні* і многозорі**, що на вершинах ширяють на крилах своїх***.

Диякон, взявши зі святого дискасу святу зізду, робить нею над диском знак хреста, і, поцілувавши, відкладає її.

Виголошення:

Переможну пісню¹³³ співаючи, проголошуючи, викликаючи і промовляючи.

Співці: Свят, свят, свят¹³⁴ Господь небесних сил¹³⁵. Повне небо і земля слави Твоєї. Осанна на висотах! Благословенний, хто йде в ім'я Господне! Осанна на висотах!¹³⁶

¹³² Відпали — гр. παραλεόντας, лат. *cum lapsi essemus*, англ. *after we fell*, нім. *nach unserer Falle*, цсл. *отъпадшыи*. Слово *відпали* пригадує, що через первородний гріх кожна людина відпала від Бога, і що кожна людина відпадає від Бога через всякий власний тяжкий гріх.

* Шостокрильні — слово-покруч; треба: *шестикрилі* (А.Я.).

** Многозорі — церковнослов'янськ. Гр. *πολυόφθαλμοι*, цсл. *многочитини*; по-укр. дослівно *багатооки* (А.Я.).

*** Що на вершинах ширяють на крилах своїх — переклад надто софістикований. Гр. *μετάροια πτερωτά, цсл. возвышающихся пернатыи* — що ширяють над землею, крилаті (А.Я.).

¹³³ Переможну пісню — *ἐπιθικίον ὕμνον*, лат. *victorialem hymnum*, англ. *the victory hymn*, нім. *das Siegeslied*, цсл. *побѣднѣн пѣнь*.

¹³⁴ Свят, свят, свят. Цими словами починався єврейський тріюмфальний гімн перемоги, який Церква перейняла до св. Літургії вже на початку IV ст. на прославу найбільшої перемоги Ісуса Христа, виявленої в Його самопожертві за спасіння світу. Перша частина цього гімну взята з видіння св. пророка Ісаї 6:1–7. Свят — гебр. *kds* висловлює сутність Бога. Лишаю тут цсл. *вѣтъ* без перекладу, як цінний цсл. архаїзм, що в злучі з євр. *Осанна* і *Саваот* творять цей серафимський гімн унікальним.

¹³⁵ Господь небесних сил — гебр. *Tsebaoth, Sabaoth, Саваот*. У Св. Письмі слово *Саваот*, як титул Божого маєстату і величності, повторюється понад 200 разів, переважно в Старому Завіті. Але десь уже від середини XX ст. його замінюють висловом *Господь небесних сил*. Так зроблено в укр. перекладі Св. Письма видання оо. василіян, Рим 1963, і в Біблії Огієнка та Хоменка. ОБ (2006) лишає *Саваот* в Ісаї 6:3 і 5; в інших місцях є укр. вислів *Господь сил*. Найдовше зберігся вислів *Саваот* у давній лат. і цсл. Літургіях, але в літургійних перекладах народними мовами його вже замінено: англ. *Lord of hosts*, нім. *Herr der Heerschaeren*. Уважний розгляд цього питання переконує мене, що прийшов час на укр. переклад, як подано вище (пор. Пс. 24:10, 46:8, 48:9, Рим. 9:29, Як. 5:4).

¹³⁶ Осанна на висотах — це перші й останні слова другої частини серафимського тріюмфального гімну. *Осанна*, євр. *Hosiyah* — кликати Єгови на поміч (Пс. 118:25). «О Господи, спаси, благаємо!» — це були вітальні вигуки на честь Христа під час Його тріюмфального в'їзду в Єрусалим. Ця частина гімну перемоги, відома нам зі Св. Євангелія (пор. Мт. 21:9, Мр. 11:9, Лк. 10:38, Йо. 12:13). По славнім воскресінні Лазаря Христос в'їжджає

Тут приходить диякон, стає з правого боку, бере в руки рипіду і обвіває спокійно, з усією увагою і страхом, над Святими Дарами, щоб не сіли мухи ні щось подібне.

Ієрей молиться:

З цими блаженними силами, Владико Чоловіколюбче, і ми кличемо і мовимо: Святий і найсвятіший є Ти, і Єдинородний Твій Син, і Дух Твій Святий! Святий є Ти і найсвятіший, і велична слава Твоя! Ти бо так полюбив світ Твій, що Сина Свого Єдинородного дав, щоби кожний, хто повірить у Нього, не загинув, а мав вічне життя. Він прийшов, і здійснивши лад нашого відкуплення¹³⁷, — в ніч, в яку Його видано, а радше Він сам Себе віддав за життя

у Своє місто як Цар слави. Він чинить це «в ім'я Господне» для сповнення одвічної Божої постанови привести нас до неба і дарувати нам майбутнє царство. У повноті Своєї слави Він — *Агнець Божий*, який іде, щоб жертвувати Себе за життя світу. Цей серафимський гімн став найкращим введенням до Євхаристійної Жертви.

¹³⁷ Лад нашого відкуплення — гр. *ὁὐτὸν ἡμῶν οἰκονομία*, лат. *pro nobis dispensationem*, англ. *the divine plan for us*, нім. *Heilsordnung for uns*, цсл. *о насъ гѣмотрѣнне*. Гр. *οἰκονομία* є ключовим змістом цілої Літургії, суттєвим богословським і догматичним терміном, що його треба поширити на всю спасенну дію Ісуса Христа у спвіді з Отцем і Святим Духом. В укр. перекладах маємо на цьому місці *задум щодо нас*, або невідповідний вислів *промисел*. Після глибокої застанови я рішив перекласти цей вираз *лад нашого відкуплення*, бо змістовно й мовно він найкраще віддає суть термінів гр. *οἰκονομία* і лат. *dispensatio*. Широкий зміст і точну визначеність слова *οἰκονομία* складають разом два елементарні вирази: *οἶκος* — *дім* (пор. Мт. 9:7, 21:13, Мр. 8:3, Лк. 6:4, 11:17, Рим. 16:5) і *νόμος* — *правило, норма, закон, лад* (пор. Рим. 7:21–23, Євр. 7:16, Рим. 7:27). Та найсутнішим у цьому є найвищий авторитет Бога, який Своєю мудрістю встановляє лад, закони й норми в Свої творіння: християнський дім, родину, суспільство, Церкву, світ. Божий лад і порядок, установлений у всіх ділянках людської спільноти — це Божа економія, *οἰκονομία Θεοῦ*. Типовою Божою установою Божої економії є християнський дім, у якому встановлено лад, Божі завідувачі (англ. *stewards*): батько, мати, господар, господиня, діти, починаючи від найстаршого сина чи дочки, які поодиночі і спільно відповідально діють і спвідють для досягнення цілі цієї установи. За природним законом, це — Божа ідея і Божий лад. Такою установою Божої економії є Христова Церква — Божий дім, що в своїй повній завершеній структурі і в усіх її ділянках за Божим ладом має своє правління, забезпечення й засоби, а також своїх управителів, завідувачів, служителів, які спвідють для досягнення цілі Церкви. Таким домом є увесь світ, створений за Божою економією, в якому ми живемо. Можемо сказати, що Божий Син, який прийняв людське тіло від Святого Духа й Діви Марії, прийшов у «свій дім», щоб із широкою «програмою» Божої економії виправити Божий лад, зіпсований людськими гріхами.

Багатий своїм перекладним змістом є лат. відповідник *dispensatio*, нім. *Verteilung*, англ. *dispensation*, укр. *роздача, розподіл*. Гр. *οἰκονομία* представляє Богом установлений лад, а лат. *dispensatio* подає специфічні аспекти й різні форми служіння, якими здійснюється Божа економія: слуга, будівничий, розподільник, управитель та інші. Св. Павло (Еф. 3:2) каже: «ви чули про служіння (*οἰκονομία* = *dispensatio*) Божої ласки, даної мені у вас». *Служіння* — цей правильний переклад я знаходжу лише в ОБ. Божа мудрість і ласка в Божій економії вчинили апостола Павла служителем, слугою Христа (Рим. 1:1). Так розуміли своє покликання апостола (1Кор. 4:1), які, як «свідки і слуги Слова», перетворювали

світу, — взяв хліб у Свої святі, і пречисті, і непорочні руки, приніс подяку, і поблагословивши, (благословляє), освятив, переломив, дав святым Своїм ученикам* і апостолам, кажучи:

Виголошення:

Прийміть, їжте, це є Тіло Мое, що за вас ламається на відпущення гріхів!

Ієрей разом з дияконом поклоняються низько.

А коли ієрей це говорить, диякон показує на Святий Дискос, тримаючи орар трьома пальцями правої руки. Так само, коли ієрей говорить: Пийте з неї всі... диякон показує на Святу Чашу.

Ієрей тихо: Так само і Чашу (і знову благословляє) по вечері, кажучи:

Виголошення:

Пийте з неї всі, це є Кров Моя Нового Завіту, що за вас і за многих¹³⁸ проливається на відпущення гріхів!

поганський світ на встановлення Божої економії (пор. Еф. 3:9–11, 1Тим. 1:3–4, Ді. 4:11). Св. Йосиф, якого брати продали єгипетським купцям, став економіком у Єгипті і під час голоду був розподільником (*dispensator*) пшениці. Апостоли були розподільниками хліба, коли Христос помножив п'ять хлібів, щоб наситити тисячі людей. Священники є розподільниками Христового Тіла і Крови під час Св. Причастя. Єпископ є «Божий управитель», Θεοῦ οἰκονομῶς, *Dei dispensator, God's steward, Gottes Diener* (Тит 1:7). Праця в Божій економії спасіння є обов'язком кожного християнина, бо в Христі ми стали слугами Божими (1Кор. 4:1–2; пор 1Сол. 1:9–10, Кол. 3:23–24).

Під цим аспектом нам треба розуміти і вчення Євангелії нашого Спасителя. У багатьох притчах Христос часто говорить про рахунки, розрахунки, зиски і втрати, щоб тим привести Своїх слухачів до розуміння цінностей Божої економії на противагу до поганської, і закликає до зміни життя й до вірного служіння для захисту Божого ладу в кожній ділянці людського життя (пор. притчі про Закхея, про таланти, про скарби в небі, про захланність, про доброго самарянина, про лепту вдовиці й ін). Та й у Своїх науках, при відповідних нагодах, Христос звертав увагу на характери й поведінку різних людей, схвалюючи їх добрі вчинки й засуджуючи злі (пор. притчі про вірного й мудрого управителя, про батька блудного сина, про лукавого слугу, про митаря і фарисея та ін. З таким розумінням оікономіа = *dispensatio* входимо в економію і лад нашого відкуплення, у жертву й самопожертву Сина Людського, який прийшов, «щоб служити і життя Своє дати як визволення за багатьох» (Мр. 10:45).

* Ученикам — церковнослов'янськ; треба: учням (А.Я.).

¹³⁸ За многих — гр. пері πολλῶν, лат. *pro multis*, англ. *for many*, нім. *für viele*, цсл. за многи, ОБ — за численних. Многих, многи уживається в укр. народній мові (напр., на многи літа), і немає потреби тут замінювати їх іншими словами. Та й треба пошанувати цсл. за многи, яке служило тут довгі століття й може залишитись і надалі. Тут не йдеться про число, бо Христос помер за всіх. Це арамейський вислів, який означає всіх. Христос підтвержує це в освяченні хліба і вина словом за вас, себто за всіх, що невідлучно з'єднуються з Ним у Святих Таїнствах і в одній, святій, соборній і апостольській Церкві. Втім, добрим перекладом є також за багатьох**.

** Многих — церковнослов'янськ; по-укр. було б: багатьох. Знехтувати правилом про обов'язковий переклад залишкових церковнослов'янських, що його сам о. Комар сформу-

І знову ієрей разом з дияконом поклоняються низько.

Співці: Амінь.

Якщо Божественну Літургію служать соборно ієреї (два або більше), то всі разом і голосно виголошують слова Господні.

Ієрей молиться:

Отож споминаючи цю спасенну заповідь і все, що ради нас сталося: хрест, гріб, третього дня воскресіння, на небо Вознесення, праворуч сидіння, другий і славний Твій прихід¹³⁹.

Виголошення:

лював у Методологічних положеннях, § 5 запропоновано у прим. 138: «Та й треба пошанувати цсл. за многи, яке служило тут довгі століття й може залишитись і надалі». Див. також прим. 179, де маємо заклик за «чистий укр. переклад», і тут же пропонується вжиток *Многи літа!* Внаслідок заміни *многий* на *многі* це слово перестає бути церковнослов'янським у морфологічному сенсі, але продовжує — в лексичному; сучасна укр. мова не вживає прикметника *многий*. В перекладі ж слід зберегти звичний церковнослов'янський зворот і не пошукувати перекладу чи адаптації (А.Я.).

¹³⁹ Споминаючи — перше слово по освяченні Святих Дарів вказує на анамнезу, цебто молитву, якою священник сповняє Христовий заповіт: «Робіть це на Мій спомин» — на вічну спасенну дію Христа. Поминаючи спасенну заповідь, ця молитва відкриває головні акти (лад, програму і служіння) Христової економії відкуплення, з'ясовуючи *все, що за ради нас сталося*.

Хрест. Своєю смертю на хресті Христос довершив відкуплення людського роду, жертвуючи Своє Боже життя. Це виявилось у пролитті Його крові і в витіканні крові й води із прошитого списом Його боку. (Йо. 19:34). Христос заплатив за наші гріхи (1Кор. 15:3), знищив силу диявола (Євр. 2:14), розіпняв світ (Гал. 6:14, Йо. 12:31–33), розіпняв тіло з його пристрастями і пожадливостями (Гал. 5:24), знищив гріховне тіло (Рим. 6:6).

Гріб. Смертю і погребенням Син Людський збагатив людство Божим життям (*dispensatio*). Христос сам прирівняв Себе до пшеничного зерна: «Амінь, амінь кажу вам: якщо пшеничне зерно, впавши в землю, не завмре, воно саме залишиться; якщо ж умре, принесе рясний плід» (Йо. 12:24). Пшеничне життя зберігається в лусці і розвивається лише тоді, коли земля розкладе луску; тоді зерно приносить багатий плід. Так і Христос знищив у жорстокій смерті луску Свого тіла і в Своїм погребенні приніс рясні плоди для всіх, хто вірою Його приймає. Для об'явлення і здійснення цього Таїнства Христос вибрав пшеничний хліб.

Третього дня воскресіння. У Своїм воскресінні Христос одягнув людство Своїм божеством, вчинивши віруючих Божими дітьми і членами Христового тіла (1Пт. 1:3, Йо. 1:12, Рим. 12:5). У воскресінні Христос став животворним Духом (1Кор. 15:45), який збагачує кожну людину. (1Пт. 1:3–4).

Вознесення і праворуч сидіння. У Своему прославленому тілі Христос проявляв свою видиму і невидиму присутність Своїм ученикам. А сорокового дня, будучи сивом батьківської слави, піднісся на небо, сів праворуч престолу Величності на висотах. (Євр. 1:3). Він завершив Свою економію спасіння, подолав Своїх ворогів, засів у славі, очікуючи, доки Його вороги не будуть покладені до Його ніг (Євр. 10:13, 1Кор. 15:24–25).

Другий славний Твій прихід, передбачений Христом (Мр. 13:24), щоб покликати усіх на суд для тріумфального завершення Божої справедливості.

Твої Дари із Твоїх Дарів Тобі приносимо*, заради всього, і за все!¹⁴⁰

* Цікаво, що автор не перекладає буквально цсл. *πρὸς πάντας*, що передає гр. текст, який є старший від теперішнього гр. тексту *προσφερόμενον*, цитованого автором (Ред.).

¹⁴⁰ Це коротке й багатозмістове виголошення після освячення Чесних Дарів потребує доброго пояснення й вірного перекладу, бо переклади, які маємо тепер в укр. офіційних Службниках, є зовсім невірні й недоречні. Перекладач мусить звернути свою увагу на наступне: по-перше, це виголошення є інтегральною частиною і змістовним закінченням Молитви анамнези і, по-друге, перекладач мусить точно осмислити кожне слово оригінального гр. і цсл. текстів. Якщо він це легковажно знехтує, то в результаті у переклад будуть вплетені недоречності, що позбавлять його основного богословського змісту, який є в молитві священика під час співу Херувимської пісні і який треба зберегти й тут. Зіставлення текстів:

гр.	Τὸ Σὰ ἐκ τῶν Σῶν σοὶ προσφερόμενον κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα.
цсл.	Твоє отъ Твоихъ Твѣхъ приношше о всѣхъ и за все.
лат. (перекл. Гоара)	Tua ex tuis tibi offerimus per omnia et in omnibus.
англ.	Thine own, of thine own, we offer unto thee, in behalf of all, and for all.
нім.	Bringen wir dir das Deinige von den Deinigen all dem gemaess und um alles dieses willen.
в укр. Службниках	Твоє від Твоїх Тобі приносимо, за всіх і за все.

Як бачимо, у цих текстах усі ключові слова є у множині: гр. *Σὰ ἐκ τῶν Σῶν*, цсл. *Твоє отъ Твоихъ*, що вказує на те, що ці слова стосуються освячених Дарів. Так є і в іншиховних перекладах. Гляньмо на сучасний укр. переклад: *Твоє* — в однині та ще й середнього роду. До чого, чи до кого відноситься це слово? З таким висловом не можна віднести його до освячених Дарів. Далі — *від Твоїх*. Питання: від кого? Священики та й люди кажуть: «від нас, Твоїх людей!» Але гр. мова має тут прийменник *ἐκ*, що мусить бути перекладений по-укр. як *із*, то ж казати *із людей* — не має смислу. Гр. *ἐκ* стосується освячених святих Дарів, що в перекладі дає: *Твої Дари із Твоїх Дарів... приносимо*. До деякого замішання може звести нас цсл. *отъ (отъ Твоихъ)*, яке бездумно перекладають по-укр. як *від (від Твоїх)*. Але цсл. не має окремого слова на гр. *ἐκ*, тому перекладає його прийм. *от*, що у згоді з гр. *ἐκ* дає добрий і зрозумілий парафразований укр. переклад: *Твої Дари із Твоїх Дарів Тобі приносимо*. Може такий ясний і зрозумілий укр. переклад треба би залишити*.

Друга частина: *κατὰ πάντα*. Визначальним тут є гр. *κατὰ*: *κατὰ πάντα*, лат. *per omnia*, англ. *in every respect*, нім. *wegen alles*, укр. *заради всього* (пор. Ді. 17:22, Кол. 3:20, Євр. 2:17). Виринає питання: заради чого? Логічна відповідь тут є лише одна: заради всього, що для нас сталося, за те все, що споминається в Молитві анамнези, за весь лад Христової економії відкуплення (див. прим. 139). Такий є зміст і контекст цілої Молитви анамнези. А кінцеве слово *διὰ πάντα* — *за все*, за всі добродійства, що ми від Бога маємо. У цих кінцевих словах знову дещо заплутує цсл. переклад з гр. *κατὰ πάντα* як *о всѣхъ*, що знову привело до неправильного укр. перекладу: *за всіх* із розумінням «за всіх людей». Але гр. *κατὰ* мусить бути перекладене по-укр. *заради*, щоб у результаті мати правильний зміст — заради всього, що Христос своєю спасенною економією зробив для нас. Бо, якщо б *о всѣхъ* означало всіх людей, то в гр. тексті було би *πάντες*, а не *πάντα*, в лат. *omnes (homines)*, а не *omnia*. Правильний укр. переклад: *Твої Дари із Твоїх Дарів Тобі приносимо, заради всього, і за все!* Я додаю тут слово *Дари*, бо без нього правильне розуміння цього короткого речення в укр. є утруднене. (Що означає слово *Твої* — священиків, вірних?) А священики й вірні мусять завжди мати правильне розуміння Св. Літургії.

Причиною недбалих перекладів, як це бачимо в цьому абзаці, є те, що перекладач не бере уваги зміст цілої Молитви анамнези, у якому є даний вислів, слово або речення.

А коли це мовиться, диякон, склавши руки навхрест і піднявши Святий Дискос і Святу Чашу, поклоняється побожно¹⁴¹.

Співиці: Тобі співаємо, Тебе благословимо, Тобі дякуємо, Господи, і молимося Тобі, Боже наш!

А ієрей молиться:

Ще приносимо Тобі цю розумну¹⁴² і безкровну службу, і просимо, і молимо, і благаємо, зішли Духа Твого Святого на нас і на ці Дари, що перед нами.

І диякон відкладає рипіду, підходить ближче до ієрея, і обидва трічі поклоняються перед святою трапезою.

Тоді диякон, схиливши голову і показуючи орарем на Святий Хліб, тихо говорять:

Благослови, Владико, Святий Хліб!

Ієрей, поклонившись, знаменує Святий Хліб, кажучи:

І вчини¹⁴³ ото Хліб цей Чесним Тілом Христа Твого!

Диякон: Амінь.

І диякон знову:

Благослови, владико, Чашу Святу!

І ієрей, благословляючи, каже:

А це, що в Чаші цій, Чесною Кров'ю Христа Твого!

Диякон: Амінь.

І знову диякон, показуючи на Святощі:

Якщо б Молитву анамнези священик проказував голосно, то він розумів би повний зміст цієї молитви. Але коли він проказує головну частину — «Споминаючи отож цю спасенну заповідь...» — потиху, то кінцева частина («Твоє від Твоїх...») є наче вирвана з контексту, і коли вона перекладається окремо, то це може призвести до незрозумілого й невірною перекладу, який псує увесь богословський зміст. Це якраз мало місце тут*.

* Це точний переклад, однак «із Твоїх Дарів» не може відноситися до освячених Дарів, по-перше, тому що попередня фраза «Твої Дари» стосується освячених Дарів, і, по-друге, отцівське вчення (див. Іриней Ліонського) підкреслює, що із земних дарів, що дарує нам Бог, маємо можливість приносити євхаристійні Дари (Ред.).

¹⁴¹ Службник не каже тут про дальші важні функції диякона. Це доповнює Чин Служіння в нормі 135: *Священик потиху проказує молитву: Споминаючи отож цю спасенну заповідь... З піднесеними навхрест руками диякон бере святий дискос у свою праву руку і святу чашу в свою ліву, роблячи Хрест над іпситоном, коли священик виголошує: Тобі приносимо... Співиці: Тобі співаємо, Тебе благословимо... Священик і диякон знову поклоняються.*

¹⁴² *Розумну жертву* — гр. *τὴν λογικὴν λατρείαν*, лат. *rationabilem latriam*, англ. *rational worship*, нім. *vernünftigen Opferdarbringung*, цсл. *ловкнѣе мѣженіе* (пор. Рим. 12:1, 1Пт. 2:2). Св. Павло говорить також про духовні служби — *πνευματικὰς θυσίας* (пор. 1Пт. 2:5). Далі в ектенії диякон буде згадувати про цсл. *мысленный жертвенникъ* (гр. *νοετὸν θυσιαστήριον*) і про цсл. *благоуханіе духовное* (гр. *εὐωδία πνευματικῆ*) — милий запах духовний, а в молитві цієї ектенії священик згадає про трапезу духовну (*πνευματικῆς τραπέζης*). Ці чіткі розрізнення треба правильно внести в переклад.

¹⁴³ Див. прим. 52.

Благослови, владико, Святощі обоє!*

Ієрей, благословляючи Святощі, мовить:

Перетворивши Духом Твоїм Святим!

Диякон: Амінь, амінь, амінь!

І диякон, схиливши голову перед ієреєм, вертається на те місце, де був перше.

А ієрей молиться:

Щоб були причасникам на тверезість душі¹⁴⁴, на відпущення гріхів, на спільність зі Святим Духом, на повноту царства небесного¹⁴⁵, на сміливість¹⁴⁶ перед Тобою, а не на суд або на осудження.

Ще приносимо Тобі цю розумну службу за спочилих у вірі праотців, отців, патріархів, пророків, апостолів, проповідників, євангелистів, мучеників, ісповідників, повздержників¹⁴⁷, і за кожного духа праведного¹⁴⁸, у вірі спочилого.

І, взявши кадило, ієрей виголошує:

Особливо за пресвяту, пречисту, преблагословенну, славну Владичицю нашу Богородицю і Вседіву Марію!

І тричі кадить перед святою трапезою. Також диякон кадить святу трапезу навкруги і поминає, кого бажає, з покійних.

Співці співають: Достойно є поправді** величати блаженною Тебе, Богородицю, Всеблаженну і Пренепорочну, і Матір Бога нашого. Чеснішу від

* Святощі обоє! — в укр. мові ці слова мусять узгоджуватися в такий спосіб: Святощів обоє! (А.Я.).

¹⁴⁴ **Тверезість душі** — гр. νήπιον ψυχῆς, лат. *sobrietatem animae*, англ. *sobriety of soul*, нім. *Reinigung der Seele*, цсл. *чръзвнне дѣши*. Тверезість є захороною нашої віри. Пор. 1Сол. 5:6–9, 1Пет. 4:7, 1Пет. 5:8, 2Тим. 5:8. Вислів *душа* (гр. ψυχή) є багатозначне. Воно може означати *життя* — як принцип життя (Лк. 12:20); *земне життя* (Лк. 12:22, Мт. 20:28, Ді. 15:26); *душу* — як центр людських почувань, бажань і емоцій (Мр. 14:34, Лк. 1:46, Лк. 12:19); і *душу* — як духовий центр людини, що переходить понад усе земне (Мт. 26:38, Мр. 10:45, Йо. 10:24). Тут треба прийняти вислів *душа* в стисломому останньому розумінні.

¹⁴⁵ **Повноту царства небесного**. Гр. πλήρωμα означає все, що доповнює, наповняє, осягає завершення; пор. Мр. 6:43: «зібрали кусків хліба повних дванадцять кошиків»; Мт. 9:16: «ніхто не пришиває латки до старої одежі, бо вона забере свою повноту з одежі» (одежа збіжиться).

¹⁴⁶ **Сміливість** — гр. παρρησία, лат. *in fiduciam*, англ. *boldness*, нім. *Vertrauen*, цсл. *дѣрзновнне* (пор. Ді. 2:29, 2Кор. 3:12). Укр. *упевненість, смілість, відвага*. Цю прикмету в християнина зароджує віра і довір'я до Бога.

¹⁴⁷ **Повздержників** — гр. ἐγκρατεῦν, лат. *continentibus*, цсл. *въздѣржннцѣхъ*, англ. *ascetics*, нім. *Enthalsamen*. Хоч слово *повздержник* (*повздержливий*) уживається лише в Західній Україні, його треба залишити в укр. перекладі, бо іншого слова не маємо. Слово *посник*, яке є тепер в укр. Службениках, очеркує лише один рід повздержности — піст.

¹⁴⁸ **За всякого духа праведного** — гр. παντός πνεύματος δικαίου, цсл. *о ѡвѣкомъ дѣлѣ праведнѣмъ*. Це дещо точніший переклад від того, що є в теперішніх Службениках.

** **Поправді** — в укр. мові не вживається; треба: (*на*)справді, *направду* (А.Я.).

Херувимів і незрівняно славнішу від Серафимів, що непорочною Бога-Слово породила, суццю Богородицю, Тебе величаємо.

Або замість Достойно... Ірмос із заспівом празника.

А Ієрей молиться:

За святого Івана пророка, Предтечу і Христителя, за святих славних і всехвальних апостолів, за святого (ім'я), що його пам'ять творимо*, і за всіх святих Твоїх, і за їх молитвами зглянься на нас, Боже.

І пом'яни в надії воскресіння життя вічного.

І поминає покійних поіменно, кого бажає.

І впокій їх, де сяє світло лица Твого!

Ще благаємо Тебе, пом'яни, Господи всіх єпископів православних, що правильно навчають слово Твоєї правди, всіх пресвітерів, дияконів і весь священничий чин.

Ще приносимо Тобі цю розумну службу за вселенну, за святу, католицьку¹⁴⁹ і апостольську Церкву, за тих, що що в чистоті і в чеснім житті проживають; за Богом береженого Імператора (або Короля) нашого (ім'я) і за його пануючу родину¹⁵⁰, за правлячі власті наші і за все військо. І дай йому (або ім), Господи, мирне володіння**, щоб під їх мирним захистом ми вели тихе і спокійне життя в повній набожності і чистоті.

По відспіванні стиха ієрей виголошує:

Найперше пом'яни, Господи, святішого вселенського Ахиєрея нашого (ім'я), Папу Римського, преосвященнішого Архиепископа і Митрополита нашого¹⁵¹ (ім'я), і боголюбивого Єпископа нашого (ім'я, що його є область), і дай їх святим Твоїм церквам, щоб у мирі, цілі, чесні, здорові, довголітньо правильно навчали слово Твоєї правди.

Диякон поминає живих.

Співці: І всіх і все!

Ієрей молиться:

Пом'яни, Господи місто, в якому ми живемо, (або село, в якому ми живемо, або монашу оселю, в якій ми живемо), і кожне місто і країну, і тих, що в вірі живуть у них. Пом'яни, Господи, тих, що на морі, в дорозі, недужих, страждаючих, полонених, і спасіння їх. Пом'яни, Господи, тих, що дари

* **Пам'ять творимо** — навряд чи пам'ять може бути продуктом творчості. Краще сказати: *пам'ять увічнюємо* (А.Я.).

¹⁴⁹ **Католицьку Церкву**. Так є в цсл. Службениках укр. Церков, і так треба зберегти й в укр. перекладах. Не можна цей вираз з презирством обминати і перекладати завжди словом *соборну*. В інших місцях можна уживати одне або інше, відповідно до контексту.

¹⁵⁰ Перекладаю так, як є в цсл. Службенику. Вирішувати, кого і як поминати в Службениках належить до патріярха.

** **Володіння** — тут йдеться не про володіння, а про *володарювання* (А.Я.).

¹⁵¹ Вираз *кир* в укр. перекладі не треба вживати. Переклади іншими народними мовами його не мають.

приносять і добро чинять у святих Твоїх церквах, тих, що дбають про бідних, і на всіх нас ласки Твої зішли!

І поминає поіменно живих, кого бажає.

І дай нам, щоб ми одними устами і одним серцем славили і піснями величали найчесніше і величне ім'я Твое, Отця, і Сина, і Святого Духа тепер і завжди, і навіки.

Співці: Амінь.

Іерей, повернувшись до дверей, благословляючи, виголошує:

І нехай будуть милості великого Бога і Спаси нашого Ісуса Христа з усіма вами!

Співці: І з духом твоїм!

Диякон, прийнявши благословення від іерея, виходить і, ставши на звичайнім місці, виголошує:

Пом'янувши всіх святих, ще й ще в мирі Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй!

За принесені і освячені Чесні Дари Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй!

Щоб чоловіколюбний Бог наш, прийняв їх у святий і небесний і духовний Свій жертвник, як милий запах духовний, зіслав нам Божу благодать і дар Святого Духа, Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй!

Щоб визволитися нам від всякої журби, гніву і нужди, Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй!

Іерей молиться:

Тобі доручаємо ціле наше життя і надію, чолобиколюбний Владико, і просимо, і молимо, і благаємо: вчини нас гідними причаститися Твоїх небесних і страшних Таїнств цієї святої і духовної трапези¹⁵², з чистим сумлінням на відпущення гріхів, на прощення провин, на спільність зі Святим Духом, на насліддя царства небесного, на сміле* вповання на Тебе, а не на суд або на осудження.

Захорони, спаси, змилуйся¹⁵³ і бережи нас, Боже, Твоею благодаттю!

Співці: Господи, помилуй!

Ангела миру, вірного провідника, охоронця душ і тіл наших у Господа просімо!

Співці: Подай, Господи!

Прощення і відпущення гріхів і провин наших у Господа просімо!

¹⁵² Див. прим. 142.

* *Сміле* — в сучасній укр. мові вживається *смівце* (А.Я.).

¹⁵³ *Змилуйся* — див. вище прим. 6.

Співці: Подай, Господи!

Всього доброго і пожиточного для душ наших і миру для світу у Господа просімо!

Співці: Подай, Господи!

Щоб останок життя нашого в мирі і в покайні провести, у Господа просімо!

Співці: Подай, Господи!

Християнського закінчення життя нашого, безболісного, бездоганного, мирного, і доброї відповіді на страшному суді Христовому просімо!

Співці: Подай, Господи!

Єдність віри¹⁵⁴ і спільність зі Святим Духом випросивши, себе самих, і один одного, і все життя наше Христу Богу віддаймо!

Співці: Тобі, Господи!

Іерей виголошує:

І вчини нас, Владико, достойними, з упованням*, неосудно сміти кликати Тебе небесного Бога Отця, і мовити¹⁵⁵:

Співці: Отче наш, що є на небі, нехай святиться ім'я Твое, нехай прийде царство Твое, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі. Хліб наш насущний¹⁵⁶ дай нам сьогодні і прости нам довги наші, як і ми прощаємо довжникам нашим; і не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого!

Іерей:

Бо Твое є царство, і сила, і слава, Отця, і Сина, і Святого Духа тепер і повсякчас, і навіки.

Співці: Амінь.

Іерей: Мир усім!

Співці: І духові твоему!

Диякон: Голови ваші перед Господом схиліть!

Співці: Тобі, Господи!

Іерей молиться:

¹⁵⁴ *Єдність віри* — гр. τὴν ἐνότητά τῆς πίστewς, лат. *unitatem fidei*, англ. *unity of the faith*, нім. *Vereinigung im Glauben*, цсл. *зєднєннє вєрѣм*. Божественна Літургія пригадує, що перед Господньою молитвою і Святим Причастям треба всім застановитись і молитися за єдність Церкви і за спільність зі Святим Духом. Легковаження цієї Христової заповіді чинить священнослужителів і вірних негідними у співслужінні і в співпричасті Євхаристійного Таїнства.

* Не зрозуміло, чому тут не вжито правильний переклад зі *смівцевістю*; див. прим. 146 самого автора (Ред.).

¹⁵⁵ Див. прим. 128.

¹⁵⁶ *Насущний* — гр. ἐπιούσιον, лат. *cotidianum*. Не перекладаю цього слова, постійно вживаного в цсл. і в укр. як *щоденний*, як це є тепер у біблійних і літургійних народних текстах.

Дякуємо Тобі, Царю невидимий. Ти незмірною силою Своєю все створив і багатством ласки Твоєї від небуття до буття все привів. Сам, Владико, споглянь з неба на тих, що схилили свої голови перед Тобою, бо схилились вони не перед тілом і кров'ю, але перед Тобою, страшним Богом. Тож, Владико, подай це, що перед нами, на добро усім нам, відповідно до потреби кожного: будь з тими, що на морі і в дорозі, і недужих лікуй, лікарю душ і тіл.

Виголошення:

Благодаттю, і щедротами, і чоловіколюб'ям Єдинородного Сина Твого, що з Ним благословенний Ти, з пресвятим, і благим, і животворчим* Твоїм Духом тепер і повсякчас, і навіки.

Співці: Амінь.

Іерей молиться:

Споглянь, Господи Ісусе Христе Боже наш, зі святого місця проживання¹⁵⁷ Твого і від престолу слави царства Твого, і прийди, щоб освятити нас, Ти, що на висоті з Отцем сидиш і тут з нами невидимо перебуваєш. І ласкаво подай нам могутньою Твоєю рукою пречисте Твоє Тіло і чесну Кров і через нас усім людям!

Коли іерей проказує цю молитву, диякон, стоячи перед святими дверима, оперезує себе хрестовидно орарем.

Потім іерей поклоняється, також і диякон на тому місці, де стоїть, мовлячи потиху, трічі:

Боже, милостивий будь мені грішному!

А коли диякон бачить, що іерей простягає руки і дотикається Святого Хліба, щоб вчинити святе піднесення, виголошує:

Будьмо уважні!

І іерей, підносячи Святий Хліб¹⁵⁸, виголошує:

Святощі¹⁵⁹ — святим!

Співці: Один святий, один Господь, Ісус Христос, на славу Бога Отця. Амінь.

* *Животворчим* — краще *животворним*; пор. *благотворний, солетворний, складотворний, чудотворний, рукотворний, формотворний, миротворний, снотворний, сміхотворний* — це власне є плідна словотвірна конструкція (А.Я.).

¹⁵⁷ Див. прим. 13.

¹⁵⁸ Чин Служіння в нормі 137 доповнює в цій частині св. Літургії деякі рубрики Службника. По Господній молитві: *Священик повертається на захід, не відступаючи від середини святої трапези, благословляє: Мир усім!* При піднесенні святого Хліба: *Священик, підносячи трохи (лат. paulister) Святий Хліб, виголошує: Святощі святим!* Високе піднесення святого Хліба, щоби люди бачили — це латинізм. В душі Східної Церкви Святі Таїнства належить радше закривати, вони не є на публічний показ. Та як і кому показувати, коли в той час святі двері закриті й заслонені? До того ж із високим підношенням, нераз замашистим, маленькі крихти освяченого Хліба можуть спадати на рукави священика. Див. інші норми Чину Служіння 114 і 124.

І співці співають Причасний (кинонік) дня або святого.

А диякон входить у святий вітвар і, ставши праворуч іерей, каже:

Розломи¹⁶⁰, владико, Святий Хліб!

Іерей з увагою і побожністю розломлює його на чотири частини, мовлячи:

Ламається¹⁶¹ і розділюється¹⁶² Агнець Божий, що дається ламати, та Він не розділяється, що Його постійно їдять, та Він ніколи не спожитий, а причасників Він освячує.

¹⁵⁹ *Святощі* — гр. τὰ ἅγια, лат. *Sancta*, цсл. *свѣтаи*. Так наша Свята Літургія висловлює в цьому торжественному моменті суть невимовного, незбагненого й неосяжного Таїнства. Як бачимо, в усіх трьох мовах це Таїнство назване прикметником у називному відмінку множини; у гр. мові є ще й артикль τὰ. Все це перетворює прикметник на іменник. Англ. офіційний переклад знаходить такий іменник, але недоречний: *The holy Things* — *Святі речі*, але святих речей у Церкві є багато. Точнішим англ. перекладом було б *The Holy Gifts*. Коли ми слідкуємо за текстом Службника від Проскомидії до кінця Св. Літургії, то знаходимо різні парафразовані назви для цього Таїнства: Агнець Божий, Святий Хліб, Небесний Хліб, Святощі (під час Херувимської пісні: *Піднесіть руки ваші до Святощів* — цсл. *вѣ свѣтаи*), Чесні Дари, Небесні страшні Таїнства, Пречисте Тіло і Чесна (дорогоцінна) Кров, Свята Чаша й інші. Вони є також і в подячних Молитвах після Св. Причастя. Всі ці різні назви, відповідно підібрані до контексту поодиноких частин Св. Літургії, стосуються цього найбільшого Таїнства Господнього Тіла і Крови *a fieri ad esse* — від початку до завершення. Коли на Проскомидії священик вирізав з просфори святий хліб і поставив Його на святий дискос, він став Божим Агнцем і, як такий, переноситься потім торжественно на святу трапезу (див. прим. 103). У Східній Літургії ми не приймаємо літургійної ментальності Західної Церкви, що принесені Чесні Дари стають святістю лише з хвилиною їх освячення. В освяченні вони стають Святощами. І цю назву, як ми бачили, наша Літургія зберігає в своєму тексті частіше (див. прим. 35 і 103). А тут, у цей святий момент, священик торжественно проголошує всім вірним, що це Таїнство вже готове до прийняття: *Святощі святим!* Кращого й правильнішого слова ми не маємо. Слово *Святощі*, подібно як у гр., лат. і цсл. мовах, є іменником, вживається у множині і виражає сутність і повноту святости.

Використаний у сучасних укр. Службниках переклад *Святе* — штучно сконструйований і вживається лише тут; він зовсім не відповідає вказаним критеріям. Адже це лише прикметник, в однині, та й ще в середньому роді. Прикметник не є суттю, він лише визначає прикмету іменника, який є суттю, але цього іменника тут нема. Ми бачимо тут, що занедбання гр. і цсл. граматичних мовних форм може привести неуважного перекладача до недоречності (див. прим. 140). До того ж *святее* є ще й розширеним прикметником (закінчення -е), що є властивим для цсл. і рос. мов. В розділі *Методологічні положення*, § 3 прийнято принцип, що розширених форм прикметників в укр. перекладі не будеться вживати.

¹⁶⁰ *Розломи* — гр. *μελίσειον*, лат. *divide*, англ. *break*, нім. *teile*, цсл. *разрѣови*. Тут не йдеться вже про роздроблення, а про розділення Святого Хліба на чотири частини, так як це було позначене на проскомидії.

¹⁶¹ *Ламається* — гр. *μελίζεται*, лат. *dividitur*, англ. *broken*, нім. *gebrochen*, цсл. *раздробляється* (пор. Лк. 24:35 — в Емаусі учні пізнали воскреслого Христа в Його переломленні хліба). Можна б тут ще додати й дальші певні дії Христа: Він розділив і уділив (=дав) хліб присутнім учням (пор. Мт. 26:26, Мр. 14:22, Лк. 22:19, 1Кор. 11:24–25). Не забуваймо, що Св. Письмо допомагає нам належно розуміти й правильно перекладати літургійний текст.

Треба тобі знати, ієрею, що коли ламаєш, Святий Агнець, кладеш частини на святий дискос хресним знаком додолу, а заколенням догори, як раніше, коли заколювався. Отож, ІС клади вгорі святого дискоса, то є на схід, а ХС вдолині, то є на захід, а НІ на північ, а КА на південь, так як тут зображено.

Взявши частину ІС, вклади її до Святої Чаші, а частину ХС розділи ієреям і дияконам. А дві святі частини НІ і КА розділи на малі частинки для причасників, скільки, на твою думку, потрібно.

Диякон, показуючи орарем на Чашу, мовить:
Наповни, владико, Святу Чашу!

І ієрей, взявши частину ІС, що лежить вгорі, творить нею хрест понад Святою Чашею, мовлячи:

Повнота Святого Духа!
І вкладає її в Святу Чашу.
Диякон: Амінь.

І взявши теплоту, говорить до ієрея:

Благослови, владико, теплоту!

Ієрей благословить, проказуючи:

Благословенна теплота святих Твоїх, повсякчас, тепер, і навіки. Амінь.

І диякон хрестовидно вливає трохи теплоти до Святої Чаші, проказуючи:

Теплота віри повна Святого Духа. Амінь.

І відставивши теплоту, стає трохи осторонь.

Ієрей мовить: Дияконе, приступи!

І підійшовши¹⁶³, диякон побожно творить поклін і просить прощення.

А ієрей, тримаючи Святий Хліб, дає дияконові. А диякон, поцілувавши руку, яка йому подає, приймає Святий Хліб, проказуючи:

Уділи¹⁶⁴ мені, владико, Чесне і Святе Тіло Господа, і Бога, і Спаса нашого Ісуса Христа!

Ієрей мовить: Священнодияконові (каже ім'я) уділяється Чесне, і Святе, і Пречисте Тіло Господа, і Бога, і Спаса нашого Ісуса Христа на відпущення його гріхів і на життя вічне!

¹⁶² Розділюється — гр. διαμερίζεται, лат. *separatur*, англ. *distributed*, нім. *zerteilt*, цсл. *раздѣляется* (пор. Мр. 15:24. Ді. 2:3); пор. *dispensatio*, прим. 137).

¹⁶³ Чин Служіння в нормі 140 дає повчання для диякона: Диякон йде кругом святої трапези і, якщо треба, умиває долоню своєї правої руки... Коли приступить до священника: Диякон простягає свої руки і, тримаючи праву руку долонею догори накладену навхрест на ліву руку, говорить до священника: Уділи мені, Владико...

¹⁶⁴ Уділи — гр. μετέδοσ (від μεταδίδωμι), лат. *impartire*, англ. *impart*, нім. *erteile*, цсл. *преподаждь*. Гр μετέδοσ й іншомовні переклади означають: *давати щось зі свого, ділитись* (пор. Лк. 3:11, Рим. 1:11, 12:8, Еф. 4:28). Отож, після розділюється логічний і правильний переклад мусить бути: Уділи!

І диякон відходить за святу трапезу і, схиливши голову, молиться, як і священник, проказуючи: Вірую, Господи...

Так само і ієрей, взявши одну частину Святого Хліба, мовить:

Чесне і Пресвяте Тіло Господа, і Бога, і Спаса нашого Ісуса Христа уділяється мені, ієреєві (ім'я), на відпущення моїх гріхів і на життя вічне! Амінь.

І нахиливши голову, молиться:

Вірую, Господи, і визнаю, що Ти є поправді Христос, Син Бога живого, що прийшов у світ грішників спасти, з яких перший то я.

Також:

Сину Божий, прийми мене сьогодні за причасника Твоєї Тайної Вечері, бо ворогам Твоїм Тайнства я не виявлю, і поцілунку Тобі я не дам як Юда, а як розбійник я визнаю Тебе:

Також:

Згадай мене, Господи, коли прийдеш, у царстві Твоім!

Згадай мене, Владико, коли прийдеш, у царстві Твоім!

Згадай мене, Святий, коли прийдеш, у царстві Твоім!

Нехай не на суд і не на осудження буде мені причастя Святих Твоїх Таїнств, Господи, а на сцілення душі і тіла!

Боже, милостивий будь мені грішному!

Боже, очисти гріхи мої і помилуй мене!

Без числа нагрішив я, Господи прости мені!

І потім причащаються Того, що тримають на руках, зі страхом і всякою обережністю.

А потім ієрей, поклонившись, бере обома руками Святу Чашу з покровцем, і причащається з неї, кажучи:

Чесної і Святої Крови Господа, і Бога, і Спаса нашого Ісуса Христа причащаюся я, слуга Божий ієрей (ім'я) на відпущення гріхів моїх і на життя вічне! Амінь.

І обтерши потім свої уста і край Святої Чаші платком, що його тримає в руках, мовить:

Це доторкнулося¹⁶⁵ уст моїх, і згладить¹⁶⁶ беззаконня мої, і гріхи мої очистить!

Потім кличе диякона, мовлячи:

Дияконе, приступи!

Диякон підходить і поклоняється раз, мовлячи:

¹⁶⁵ Доторкнулось — гр. ἥψατο, лат. *tetigit*, англ. *touched*, нім. *berührt*, цсл. *прикосну́ти* (пор. Іс. 6:7, Лк. 8:46).

¹⁶⁶ Згладить — гр. ἀφελεῖ (від ἀφαίρω), лат. *auferet*, англ. *purge*, нім. *entziehen*, цсл. *очистити*. Значення цих слів: *усунути, відняти, забрати, привести до неіснування, згладити* (пор. Лк. 1:25, 10:45, Євр. 10:4). Цитата з Ісаї 6:7.

Ось я підходжу до безсмертного Царя і Бога нашого!

Уділи мені, владико, Чесну і Святу Кров Господа, і Бога, і Спаса нашого Ісуса Христа!

Ієрей мовить: Причащається слуга Божий дякон (ім'я) Чесної і Святої Крови Господа і Бога, і Спаса нашого Ісуса Христа на відпущення гріхів своїх і на життя вічне!

А коли дякон причастився, ієрей мовить:

Це доторкнулось уст твоїх, і згладить беззаконня твої, і гріхи Твої очистить!

Треба знати, що, як є люди, що бажають причаститися Святих Таїнств, ієрей ділить останні дві частини Святого Агнця, НІ і КА, на малі частинки, а тоді дякон (губкою) вкладає їх і всі інші частинці, перетворені з Агнцем, у Святу Чашу.

Потім покриває Святу Чашу покривцем; так само кладе на святий дискос зізду і покровці.

Тоді відкриваються двері святого віттаря. А дякон, поклонившись раз, приймає від ієрея Чашу, набожно підходить до дверей, і, підносячи Святу Чашу, показує її людям, і виголошує:

Зі страхом Божим і вірою приступіть!

Співці: Благословенний, хто йде в ім'я Господнє, Бог Господь явився нам!*

Ті, що бажають причаститися, приступають. По молитві Вірую, Господи, підходять один по одному, поклоняються набожно і, зі страхом, склавши руки на грудях, приймають Божественні Таїнства.

Причащаючи кожного, ієрей мовить:

Чесного, Пресвятого і Пречистого Тіла і Крови Господа, і Бога, і Спаса нашого Ісуса Христа причащається слуга Божий (слугиня Божа) (ім'я) на відпущення гріхів своїх і на життя вічне.

Таким чином причащаються всі.

Після причастя ієрей входить у святий віттар і ставить Святі Дари на святу трапезу.

Ієрей хрестовидно благословить людей Святою Чашею:

Спаси, Боже, людей Твоїх і благослови спадкоємство Твоє!¹⁶⁷

* Для того, щоб правильно зрозуміти цю фразу, треба вдатися до гебрайського оригіналу цього псалма, бо ані гр., ані цсл. текст не передає його значення. Йдеться про те, що Адонай (тобто, *Господь*) є Бог і з'явився нам. Отже, треба знайти стилістично відповідний спосіб, щоб передати цей зміст: «Богом є Господь» (*Ред.*).

¹⁶⁷ *Спадкоємство* — гр. κληρονομία, лат. *hereditas*, англ. *inheritance*, нім. *Erbe*, цсл. догтоманіє. Через відкуплення хресною Жертвою Ісуса Христа ми стали Його спадкоємцями (пор. Гал. 3:26–29 і 5–7, Мт. 21:38, Лк. 12:13, 1Пт. 2:9, 1Пт. 1:18–19).

Ієрей вертається до святої трапези і кадить тричі, проказуючи тихо: Вознесися на небо, Боже, і рознесеться по всій землі слава Твоя!

Співці співають: Ми бачили світло правдиве, ми прийняли Духа Небесного, ми знайшли віру правдиву, неподільній Тройці поклоняємось, Вона бо спасла нас!

Тоді ієрей бере святий дискос і кладе на голову дякона. А дякон, прийнявши його набожно, дивлячись до дверей і, нічого не кажучи, відходить до проскомидійника і там ставить його. А ієрей, поклонившись, бере Святу Чашу, обертається до дверей і, дивлячись на людей, мовить тихо:

Благословенний Бог наш,

і голосно: Завжди, нині і повсякчас, і навіки!

І відходить до проскомидійника, і ставить там Святоці.

Співці: Амінь. Нехай наповняться уста наші хвалою Твоєю Господи, щоб ми співали славу Твою, бо Ти вчинив нас гідними причаститися святих Твоїх божественних, безсмертних і животворних Таїнств. Зберігай нас у Твоїй святості¹⁶⁸, щоб ми щодня навчалися¹⁶⁹ справедливості¹⁷⁰ Твоєї. Аلیلуя, аلیلуя, аلیلуя.

Дякон, роз'язавши орар, виходить північними дверми і, ставши на звичайному місці, виголошує:

Стіймо!* Прийнявши божественні, святі, пречисті, безсмертні, небесні і животворчі Христові Таїнства, достойно подякуймо Господеві!

Співці: Господи, помилуй!

Захорони, спаси, змилуйся і бережи нас, Боже, Твоєю благодаттю!

Співці: Господи, помилуй!

Випросивши, щоб цей день був досконалий, святий, мирний і безгрішний, себе самих і один одного і все життя наше Христу Богу віддаймо!

Співці: Тобі, Господи!

Молитва подяки:

¹⁶⁸ Див. прим. 35.

¹⁶⁹ *Навчалися* — гр. μελετώντας, від μελετέω — *вправлятися у чимсь добрім або в злім, навчатися, роздумувати, розважати, мати в пам'яті*; лат. *meditare*, англ. *meditate upon*, нім. *nachsinnen*, цсл. *побчатица*. Літургійний смисл тут — пам'ятати все про хресну Христову жертву справедливості і бути добрим завідувачем (=steward) Божої економії спасіння. Пор. гр. текст Ді. 4:25, де є це гр. слово: «народи навчилися марного» (ОБ). Повний зміст і суть гр. μελετέω дає слово *реколекції, духовні вправи*. Про цсл. *соблуди насє вє Твоєї сватини* (див. прим. 35).

¹⁷⁰ Див. прим. 15 і 74.

* Тут треба додати слово «просто», оскільки люди вже стоять у цей момент, та й грецький оригінал вимагає цього (*Ред.*).

Дякуємо Тобі, Владико Чоловіколюбче, Доброчинцю¹⁷¹ душ наших, що Ти і в цей день зволив дати нам Твої небесні і безсмертні Тайнства. Спрямуй¹⁷² нашу путь, зміцни¹⁷³ нас усіх у страхі перед Тобою, збережи наше життя, скрипи¹⁷⁴ наші стопи за молитвами й благаннями славної Богородиці і Вседіви Марії й усіх Святих Твоїх!

І єрей, склавши ілтон і, тримаючи прямо святе євангеліє, творить над ним хрест.

Виголошує:

Бо Ти є освячення наше, і ми Тобі славу віддаємо, Отцю, і Сину, і Святому Духові тепер і завжди, і навіки!

Співці: Амінь.

Єрей: У мирі вийдім!

Співці: В імені Господнім!

Диякон: Господеві помолімося!

Співці: Господи, помилуй!

Заамвонна молитва, голосно:

Господи, Ти благословляєш тих, що Тебе благословляють¹⁷⁵, і освячуєш тих, що надіються на Тебе, спаси людей Твоїх і благослови спадщину* Твою, збережи цілість Церкви Твоєї, освяти тих що люблять красу дому Твого! Ти їм винагороди за те Твоєю божественною силою і не залишай нас, що надіємось на Тебе! Подай мир світові Твоєму, Твоїм церквам, священикам, Імператору (або Королю нашому (ім'я), правлячим властям нашим і всім людям Твоїм. Бо кожний добрий дар і кожне досконале дарування приходить з висот від Тебе, Батька світла¹⁷⁶, і ми Тобі славу, подяку і поклін віддаємо, Отцю, і Сину, і Святому Духові тепер і завжди, і навіки!

¹⁷¹ *Доброчинцю* — гр. εὐεργέτα, лат. *benefactor*, англ. *benefactor*, нім. *Wohlthäter*, цсл. *благодѣтель* (пор. Лк. 22:25).

¹⁷² *Спрямуй* — гр. ὀρθοῦν, лат. *dirige*, англ. *direct*, нім. *bereite*, цсл. *исправн*. Смысл: встановити відповідну позицію, напрям до досягнення цілі (пор. 2Тим. 2:15).

¹⁷³ *Зміцни* — гр. στήριξον, лат. *confirma*, англ. *make firm*, нім. *befestige*, цсл. *утверди* (пор. Рим. 16:25, 1Сол. 3:2, 2Сол. 2:17, 1Пт. 5:10).

¹⁷⁴ *Скрипи* — гр. ἀσφάλισαι, лат. *fac securos*, англ. *make secure*, нім. *sicher machen*, цсл. *утверди* (пор. Ді. 16:24, Мт. 27:64–66, Ді. 16:5).

¹⁷⁵ Тут гр. εὐλογεῖν — дослівний переклад: *добре говорити про когось* — має подвійне значення. Перше: Бог дає комусь благословення (пор. Ді. 3:26, Еф. 1:3, Мт. 25:34, Лк. 1:42); про це молитва каже: *Ти, Господи, благословляєш!* а далі в цій молитві ще й доповнення: *і освячуєш тих, що надіються на Тебе!* І друге: славити, величати (пор. Лк. 1:64, 24:64, Як. 3:9); про це молитва каже: *тих, що Тебе благословляють!* Ми могли б це перекласти: *тих, що Тебе величають* або *прославляють!* Наприклад, Славослов'я на Утрени: *Хвалимо Тебе, благословимо Тебе, кланяємось Тобі, славимо Тебе, дякуємо Тобі ради великої Твоєї слави.*

* Незрозуміло, чому тут вжито слово *спадщину*, а вище — *спадкоємство* (Ред.).

¹⁷⁶ Див. Як. 1:17.

Співці: Амінь.

Також: Будь ім'я Господнє... *Тричі:* і Псалом 33: Благословлю Господа...

Коли проказується ця молитва, диякон стоїть по правому боці перед іконою Владики Христа, тримаючи свій орар і схиливши голову, аж до закінчення молитви. А після її закінчення єрей входить святими дверима, іде до трапези предложення, і проказує таку молитву:

Молитва на спожиття Святощів:

Ти є сповненням Закону і Пророків, Христе Боже наш, Ти завершив увесь Батьківський лад нашого відкуплення¹⁷⁷. Сповни ж радістю і веселістю серця наші, повсякчас, тепер і завжди, і навіки! Амінь.

Диякон, увійшовши північним боком, споживає Святощі зі страхом і з усякою обережністю. А єрей виходить і дає людям антидору.

По закінченні Псалма і роздачі антидору виголошує:

Благословення Господнє на вас, Його благодаттю і чоловіколюб'ям, завжди, тепер і повсякчас, і навіки!

Співці: Амінь.

Єрей: Слава Тобі, Христе Боже, надіє наша, слава Тобі!

Співці: Слава, і тепер. Господи, помилуй! *Тричі.* Благослови!

Єрей: Христос правдивий Бог наш, молитвами пречистої Своєї Матері (й інше), святого отця нашого Івана Золотоустого, архієпископа Константинопольського, і святого (ім'я, якого є храм і якого є день), і всіх святих, нехай помилує і спасе нас, як благий і чоловіколюбний!

Співці: Амінь.

На торжественніших і особливих Літургіях єрей голосно вносить многоліття, звернувшись до людей:

Святішого вселенського Архієреєя (ім'я), Папу Римського, збережи¹⁷⁸, Господи, на многі літа!¹⁷⁹

Співці співають: Многі літа!

¹⁷⁷ *Лад відкуплення* — гр. οἰκονομία, лат. *dispensatio* (див. прим. 137 і 139). Божественна Літургія — «розумна» (цсл. *мудра*) жертва Ісуса Христа, що є найціннішим відображенням найбільшої драми неба і землі і сповненням цілої Божої економії для відкуплення і спасіння людського роду (гр. ὁ πληρώσας πᾶσαν τὴν πατρικὴν οἰκονομίαν). І ця молитва вкінці ще раз пригадує *Батьківський лад відкуплення*. Постійна пам'ять про це звершене таїнство повинна наповнити серця всіх учасників радістю і веселістю. Це є останнє прошення Святої Божественної Літургії.

¹⁷⁸ *Збережи*. Слово *створи* — церковнослов'янське (префікс *со-*); можна перекласти по-укр. *створи, створити, створіння*, але краще добрати відповідне укр. відповідно до завдання, яке належить виконати (див. прим. 42).

¹⁷⁹ *Многі літа!* У розділі *Методологічні положення*, § 3 прийнято принцип виключити в укр. перекладі розширені форми прикметників через додавання літер *-я, -є, -ї, -ю*, притаманні для цсл. і рос. мов. Якщо хочемо мати чистий укр. переклад, то це безвиняково треба зробити також тут. Отже не *многая, многії, вічная, вічну* і т. п.!

* Див також коментар до прим. 138 (А.Я.).

Ієрей: Богохороненого Імператора (або Короля) нашого, каже ім'я, (або правлячі власті наші) збережи, Господи, на многі літа!

Співці: Многі літа!

Ієрей: Преосвященнішого Архиепископа і Митрополита нашого, каже ім'я, збережи, Господи, на многі літа!

Співці: Многі літа!

Ієрей: Боголюбивого Єпископа нашого, каже ім'я, збережи, Господи, на многі літа!

Співці: Многі літа!

Ієрей: Увесь священичий і монаший чин, усіх отців і братів наших, і всіх православних християн збережи, Господи, на многі літа!

Співці: Многі літа!

Ієрей, увівшовши в святий вівтар, роздягається з священничої одежі, мовлячи: Тепер відпускаеш. Трисвяте. *І по Отче наш:*

Відпускний Тропар, глас 8:

Благодать уст твоїх, що наче осяйність вогню просвітила вселенну, не скарби грошолюбства вона світові придбала, але велич смиренности нам показала. Навчаючи нас своїми словами, моли, Золотоустий Отче Іване, Слово Христа Бога, щоб спаслися душі наші.

Слава: Кондак, глас 6:

З неба прийняв Ти божественну благодать, всеблаженний і преподобний Іване Золотоустий, і своїми устами навчаєш усіх поклонятися в Тройці одному Богу. Тому достойно хвалимо тебе, бо ти є навчитель Божих Таїнств.

Тепер, Богородичний:

Заступнице християн бездоганна¹⁸⁰, Посереднице до Творця незамінна, не погорди моління нас грішних, а поспіши, як Добра, на поміч нам, що вірно до Тебе кличемо, поспішись на молитву і скоро прийди на благання, бо Ти заступаєшся все за тих, що почитають Тебе, Богородице.

Як бажаєш, прокажи ще й тропар дня.

Господи, помилуй, 12 разів. Чеснішу... Слава: Тепер...

І мовить відпуст.

Коли диякон спожив Святоїці з усякою дбайливістю, щоби ніщо навіть з дуже дрібних крихт не впало або не зостало, наливає в святу чашу вина і води, споживає, і витирає (зубкою) всю рідину; тоді складає всі посудини разом, обв'язує їх, і кладе на звичайне місце, проказуючи: Тепер відпускаєш... *й інше, як і ієрей. І вмиває руки на звичайному місці і, поклонившись, разом з ієреєм творять відпуст. І, подякувавши Богу за все, виходять.*

Кінець Божественної Літургії святого Івана Золотоустого.

¹⁸⁰ *Бездоганна* — цсл. непостыднаа, гр. ἀνεπίσχυτος, лат. sine improperio, нім. ohne Schande (пор. 2Тим. 2:15)*.

* Гр. ἀνεπίσχυτος дослівно означає *та, яка не має чого соромитись* (Ред.).

МОЛИТВИ ПІСЛЯ СВЯТОГО ПРИЧАСТЯ

Коли ти гідно запричастився животворчих Таїнствених Дарів, заспівай зараз з радости, щиро дякуй і тепло з душі говори Богові:

Слава Тобі, Боже! Слава Тобі, Боже! Слава Тобі, Боже!

Потім проказуй оцю подячну молитву:

Дякую Тобі, Господи Боже мій, що Ти не відкинув мене грішного, але вчинив мене гідним стати учасником Твоїх Святощів. Дякую Тобі, що Ти вчинив мене недостойного причаститися Твоїх пречистих і небесних Дарів. Ти, Владико чоловіколюбче, що ради нас умер і воскрес, і дарував нам ці страшні і животворчі Таїнства на добро і освячення душ і тіл наших, дай, щоби вони були мені на зцілення душі і тіла, на прогнання всього ворожого, на просвічення очей мого серця, на мир моїм душевним силам, на віру бездоганну*, на любов необлудну, на повноту мудрости, на зберігання Твоїх заповідей, на помноження Твоєї божественної ласки і на присвоєння Твого царства; щоби я, збережений ними у Твоїй святості, завжди пам'ятав про Твою ласку, жив уже не для себе, але для Тебе, нашого Владики і Доброчинця. І так, коли відходитиму з цього життя з надією на життя вічне досягнув вічний спокій, де голос торжествуючих не вмовкає і де безкознична насолода тих, що бачать невимовну красу лица Твого. Бо Ти є правдиве прагнення і невимовна радість тих, що люблять Тебе, Христе Боже наш, і Тебе піснями величають всі створіння. Амінь.

Молитва св. Василія Великого:

Владико Христе Боже, Царю віків і Творче всього, дякую Тобі за все добро, яким Ти наділив мене, і за причастя Твоїх пречистих і животворних Таїнств. Отож благаю Тебе, Доброчинний і Чоловіколюбний, збережи мене під захороною** Твоєю і в тіні¹⁸¹ крил Твоїх і ласкаво дай мені аж до останнього мого віддиху з чистим сумлінням достойно причащатися Твоїх Святощів на відпущення гріхів і на життя вічне. Бо Ти є хліб живий, джерело освячення, і Датель добра, і ми Тобі славу віддаємо, з Отцем і Святим Духом тепер і повсякчас, і навіки. Амінь.

* Тут знову по-гр. вжито ἀνεπίσχυτος, а отже йдеться про віру, яка не засоромить (Ред.).

** *Захороною* — не вживається в сучасній укр. мові; треба: *охороною, захистом* (А.Я.).

¹⁸¹ *В тіні* — пор. Дії 5:15***.

*** Йдеться радше про порівняння із Пс. 56:1 (Ред.).

Молитва св. Івана Золотоустого:

Вчинивши мене гідним учасником Твого Тіла і Чесної Крови, Христе Боже, я співаю*, благословляю, поклоняюся і славлю, і величаю Твої дії спасіння, Господи тепер і повсякчас, і навіки. Амінь.

Молитва св. Івана Дамаскина:

Боже, Боже мій, непогасильний** і невидимий вогню, Ти, що чиниш*** ангелів Своїх палаючим вогнем, Ти в Своїй любові дав мені на поживу Своє божественне Тіло і через причастя Твого пречистого Тіла і Чесної Крови вчинив мене учасником Свого божества. Проникни ціле моє тіло і дух, усі мої кості й мозок, спали мої гріхи, просвіти мою душу й проясни мій ум, освяти моє тіло і замешкай у мені з благословенним Твоїм Отцем і Всесвятим Духом, щоби й я перебував завжди в Тобі, за молитвами Пречистої Твоєї Матері і всіх святих Твоїх! Амінь.

Інша молитва:

Тіло Твоє святе Господи Ісусе Христе, Боже наш, нехай буде мені на вічне життя, і Твоя Чесна Кров на відпущення гріхів. Нехай ця подяка буде мені на радість, здоров'я і потіху. А в страшний і другий Твій прихід вчини мене гідним стати праворуч Твоєї слави, за молитвами Пречистої Твоєї Матері і всіх святих!

Молитва до Пресвятої Богородиці:

Пресвята Владичице, Богородице, світло помраченої моєї душі****, моя надіє, покрове, захисте, потіхо і радосте! Дякую Тобі, що Ти вчинила мене недостойного стати причасником Пречистого Тіла і Чесної Крови Твого Сина! Ти, що зродила правдиве світло, просвіти душевні очі мого серця. Ти, що зродила джерело безсмертя, оживи мене умертвленого гріхом. Ти, любляча і милосердна Мати милосердного Бога, змилуйся надо мною і дай мені жаль і каяття в моєму серці, покору в думках моїх, і визволи мене з полону марних помислів моїх. І вчини мене гідним до останнього віддиху неосудно приймати освячення Пречистих Таїнств на зцілення душі і тіла. І дай мені сльози покаяння і визнання, щоби величати і славити Тебе по всі дні життя мого*****. Бо Ти є благословенна і преславна навіки. Амінь.

Кінець молитов по Святім Причасті.

* Незрозуміло, чому тут не вжито слово *оспівую* (Ред.).

** *Непогасильний* — не вживається в сучасній укр. мові; треба: *незгасний* (А.Я.).

*** *Чиниш ангелів* — треба: *твориш ангелів* (А.Я.).

**** *Помраченої моєї душі* — церковнослов'янськ; варіант: *затъмреної* (А.Я.).

***** *Славити Тебе по всі дні життя мого* — зайвий прикметник; краще: *славити Тебе всі дні життя мого* (А.Я.).

ВІДПУСТИ ПРАЗНИЧНІ НА ЛІТУРГІЇ

На Воздвиження Чесного Хреста:

Христос, правдивий Бог наш, молитвами Пречистої Своєї Матері, силою Чесного і Животворчого Хреста, що його всесвітнє воздвиження сьогодні світло празнуємо, святого отця нашого Івана Золотоустого, архієпископа Константинопольського і всіх святих, нехай помилує і спасе нас, як благий і чоловіколюбний.

На Різдво Христове:

Христос, правдивий Бог наш, що родився в вертепі в Вифлеємі Юдейському і в яслах покладений спасіння нашого ради, молитвами Пречистої Своєї Матері, святого отця нашого Івана Золотоустого архієпископа Константинопольського, і всіх святих, нехай помилує і спасе нас як благий і чоловіколюбний.

На Обрізання:

Христос, правдивий Бог наш, що на восьмий день прийняв законне обрізання спасіння нашого ради...

На Богоявлення:

Христос, правдивий Бог наш, що в Йордані від Івана хреститися зволив спасіння нашого ради...

На Стрітення:

Христос, правдивий Бог наш, що зволив носитися в обняттях* праведного Симеона спасіння нашого ради...

На Переображення:

Христос, правдивий Бог наш, що переобразився в славі на горі Таворській перед святими своїми учениками і апостолами...

В Суботу праведного Лазаря:

Христос, правдивий Бог наш, що прийшов у Витанію воскресити праведного Лазаря спасіння нашого ради...

В Квітну Неділю:

Христос, правдивий Бог наш, що на осли сісти і в Єрусалим прийти зволив і від дітей єврейських хвалу прийняв спасіння нашого ради...

* *Обняттях* — церковнослов'янськ; по-укр. — *обіймах* (А.Я.).

В Неділю Пасхи і весь Світлий Тиждень:

Христос, що воскрес із мертвих, смертю смерть подолав і тим, що в гробах життя дарував, правдивий Бог наш...

В Неділю святого апостола Томи:

Христос, правдивий Бог наш, що прийшов до учнів через замкнені двері і Тому у вірі утвердив спасіння нашого ради...

На Вознесіння:

Христос, правдивий Бог наш, що в славі вознісся на небо і сидить праворуч Бога і Отця спасіння нашого ради...

В Неділю П'ятдесятниці:

Христос правдивий Бог наш, що в огненних язиках з неба зіслав Пресвятого Духа на святих Своїх учнів і апостолів спасіння нашого ради...

*В торжественний поклін Пречистим Таїнствам Тіла і Крови
Господа нашого Ісуса Христа:*

Христос правдивий Бог наш, що ради превеликої любови дав нам Тіло Своє їсти і Кров істинну пити на спасіння наше...

*В празник пресолодкого Господа і Бога і Спаса нашого
Ісуса Христа Чоловіколюбця:*

Христос, правдивий Бог наш, що зволив списом серце Своє на хресті пробити і любов Свою до нас показати...

Якщо празник Богородиці, її Різдва, або Успіння, чи інших, мовиться так:

Христос, правдивий Бог наш, молитвами Пречистої Своєї Матері, що її Різдва, або Покрова, або Входу в храм, або Непорочного Зачаття, або Благовіщення, або Успіння сьогодні торжественний празник світло звершуємо, святого отця нашого Івана Золотоустого, архієпископа Константинопольського, і всіх святих, помилує і спасе нас, як благий і чоловіколюбний.

У посвяття і віддання не мовиться: сьогодні торжественний і світло.

Ці короткі відпусти господських празників є тільки в самі празники і їх віддання. У посвяття празників до дня віддання є повні відпусти, лише що в середи і п'ятниці не мовиться: Силою Чесного і Животворчого Хреста, а все інше за звичаєм.

У посвяття і віддання, якщо припадає в неділю, береться тільки недільний відпуст: Христос, що воскрес із мертвих.

Нехай буде відомо й те, що там, де є храм Спаса Христа, Різдва, Богоявлення або Вознесіння й інше, в тижневому відпусті не виголошується празничних відпустів, а празничні відпусти виголошуються тільки в день празника і до віддання, а впродовж цілого року: Христос, правдивий Бог наш, і інше дня.

На Переставлення святого апостола Івана Богослова:

Христос, правдивий Бог наш, молитвами Пречистої Своєї Матері, святого, славного і всехвального апостола і євангелиста, дівственника, нагрудного і любимого учня Христового Івана Богослова, що його чесного переставлення пам'ять сьогодні торжественно празнуємо, святого отця нашого Івана Золотоустого, архієпископа Константинопольського, і всіх святих, нехай помилує і спасе нас, як благий і чоловіколюбний.

В Собор святого Архистратига Михаїла й інших безтілесних сил:

Христос, правдивий Бог наш, молитвами Пречистої Своєї Матері, заступництвом святого архистратига Михаїла й інших чесних небесних сил безтілесних, що їх Собор сьогодні світло празнуємо...

На Різдво святого Івана Христителя:

Христос, правдивий Бог наш, молитвами Пречистої Своєї Матері, чесного і славного пророка, Предтечі і Христителя Господнього Івана, що його Різдво світло празнуємо...

В празник святих верховних апостолів Петра і Павла:

Христос правдивий Бог наш, молитвами Пречистої Своєї Матері, святих славних і всехвальних верховних апостолів Петра і Павла, що їх торжественний празник сьогодні світло звершуємо...

В день святого пророка Іллі:

Христос, правдивий Бог наш, молитвами Пречистої Своєї Матері, святого славного пророка Іллі Тесвітянина, що його пам'ять вогненного входження на небо світло звершуємо...

В день інших святих, бідних і поліелейних без Всенічної, мовимо: що його (або їх) пам'ять сьогодні торжественно звершуємо...

ДНЕВНІ ВІДПУСТИ

В неділю:

Христос, що воскрес із мертвих, правдивий Бог наш, молитвами Пречистої Своєї Матері, святих славних і всехвальних апостолів, святого отця нашого Івана Золотоустого, архієпископа Константинопольського, і святого, якого є храм, і святого, якого є день, і всіх святих, нехай помилує і спасе нас, як благий і чоловіколюбний.

В понеділок:

Христос, правдивий Бог наш, молитвами Пречистої Своєї Матері, чесного і славного пророка, Предтечі і Христителя Івана, святих славних апостолів, та інше.

В середу і п'ятницю:

Христос, правдивий Бог наш, молитвами Пречистої Своєї Матері, силою Чесного і Животворчого Хреста, святих славних і всехвальних апостолів, *та інше*.

В четвер:

Христос, правдивий Бог наш, моливими Пречистої Своєї Матері, святих славних і всехвальних апостолів, святого отця нашого Миколая архієпископа, Мирлікійського чудотворця, *та інше*.

В суботу:

Христос, правдивий Бог наш, молитвами Пречистої Своєї Матері, силою Чесного і Животворчого Хреста, заступництвом небесних безтілесних сил, чесного і славного пророка, Предтечі і Христителя Івана, святих славних і всехвальних апостолів, святого отця нашого Миколая архієпископа, Мирлікійського чудотворця, святих славних і переможних мучеників, преподобних і богоносних отців наших, святого отця нашого Івана Золотоустого, архієпископа Константинопольського, святих праведних богоносних* Йоакима і Анни, і святого, якого є храм, і святого, якого є день, і всіх святих, нехай помилує і спасе нас, як благий і чоловіколюбний.

Якщо буде приношення за покійних ієрей виголошує цей відпуст:

Христос правдивий Бог наш, що живими і мертвими володіє, молитвами Пречистої Своєї Матері, святих славних і всехвальних апостолів, преподобних і богоносних отців наших і всіх святих, душу (або душі) слуги Свого, що переставився від нас (або слугині Своєї, що переставилася від нас, або слуг Своїх, що переставилися від нас (ім'я), в оселях праведних оселить, на лоні Авраама упокоїть, і до праведних прилічить, а нас нехай помилує і спасе, як благий і чоловіколюбний.

Також ієрей виголошує:

У блаженному успінні вічний упокій подай, Господи, повсякчас поминаюму слугі Твоєму (або поминаній слугині Твоїй, або поминаним слугам Твоїм) (ім'я), і збережи його (або її, або їх) на вічну пам'ять¹⁸².

Співці: Вічна пам'ять. Тричі.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

англ.	англійський
арам.	арамейський
арх.	архаїзм
блг.	болгарський
гебр.	гебрайський
гр.	грецький
ККСЦ	Кодекс Канонів Східних Церков
лат.	латинський
напр.	наприклад
нім.	німецький
ОБ	Острозька Біблія
пол.	польський
рос.	російський
срб.	сербський
УАПЦ	Українська Автокефальна Православна Церква
УГКЦ	Українська Греко-Католицька Церква
цсл.	церковнослов'янський

* Тут мало б бути *Богоотців*, а не *богоносних*, що не одне й те ж (Ред.).

¹⁸² Див. прим. 179.